

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. Tólfy : Solon addiktörvényéről. 20 f. — II. Tólfy : Adalékok az attika törvénykönyvhöz. 20 f. — III. Tárkanyi : A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. Szasz K. : A Nibelungének keletkezéséről és gyanitható szerzőjéről. 20 f. — V. Toldy F. : Tudománybeli hármasarádásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémia feladása. 20 f. — VI. Vambery : A keleti török nyelvről. 30 f. — VII. Imre S. Gelei Rátoma István tőleg mint nyelvész. 60 f. — VIII. Bartalus : A magyar egészák szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangegyekkel. I K 20 f. — IX. Toldy : Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. I K 20 f. — Brassai : A magyar hővített mondák. 40 f. — XI. Bartalus I. : A felsőaustriakolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1880).

II. k. I. Matray G. : A Konstantinápolyból legujabban érkezett négy Corvin-coderről. 20 f. — II. Szasz K. : A tragikai fel fogásról. 40 f. — III. Joannovics : Adalékok a magyar szocialitás kérdéséhez. 40 f. — IV. Finály : Adalékok a magyar rokon értelmű szók ártelmezéséhez. 40 f. — V. Tólfy : Szentos Dénes költeményei és héteszigi görög népnyelv. 40 f. — VI. Zichy A. : Q. Horatius satírái. 40 f. — VII. Toldy : Ujabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — VII. Gr. Kaun G. : A sémi magánhangszörök és megjelölések módjairól. 40 f. — IX. Szilády : Magyar szófejezetek 20 f. — X. Szennasy S. : A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — XI. Szilády Áron : A deuterakrál. 40 f. — XII. Szvorcay J. : Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — XIII. k. I. Brassai : Commentatio commentativa, Tariázatok Horatius satíráinak magyarázói után. 80 f. — II. Szasz K. : Apáczai Csári János Baresai Ákos fejelemhez benyajtott terve a magyabazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — III. Szabo L. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — IV. Vaanan : Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — V. Finály : Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VI. Barna F. : A finn költészetről, tekintettel a magyar önkötésgére. 80 f. — VII. Riedl Sz. : Emlékbeszéd Schleicher „gost, külső I. tag felett. 20 f. — VIII. Dr. Goldziher L. : A nemzetiségi körülés az araboknál. 60 f. — IX. Riedl Sz. : Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. Gr. Kaun G. : Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — XI. Riedl Sz. : Van-e elfogadható alapja az ik- és ígek külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)

IV. k. I. Brassai : Paraleipomena kai diorthommena. A mit nem mondta s a mirosszal mondta a commentatorok Virgilium Aeneisze II-ik könyvről különös tekintettel a magyarrá. 80 f. — II. Bálint G. : Jelentésszavai Oroszország- és Ázsiaban tanulásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 10 f. — III. Bartal Á. : A classicus philologianak és az összelosztott írja nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — IV. Barna F. : A hirtározott és hirtározatlan mondatról. 40 f. — V. Dr. Goldziher L. : Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletlőről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. Hunfalvy P. : Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléseről. — II. Budenz J. : A némethorvági philologok és tanférfinák 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléseről. 30 f. — VII. Fogarasi J. : Az új szókról. 30 f. — VIII. Toldy F. : Az új magyar orthologia. 30 f. — IX. Barna F. : Az ik- és ígekről. 30 f. — X. Szarvas G. : A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — V. k. I. Barna F. : Nyelvészkeď hajlamai a magyar népnél. 50 f. — II. Brassai S. : A neo- és paleo-archeologia figyében. 60 f. — III. Barna F. : A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — IV. Ballagi M. : Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — V. Szasz K. : Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — VI. Bartalus I. : Művészeti és nemzetiségi. 40 f. — VII. Tólfy I. : Aeschylus. 1 K 60 f. — VIII. Barna F. : A mutató-névmás hibás használata. 20 f. — IX. Imre S. : Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — X. Arany L. Börzsy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. Mayr A. : A ligy aspiratai lejáráséről a zsendben. 20 f. — II. Balint G. : A mandusuk szertartásos könyve 20 f. — III. Dr. Barna I. : A rómaiak satírájáról és satíráiról. 40 f. — IV. Dr. Goldziher I. : A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. Szasz K. : Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilagyi I. K. ut. Révész I. 1 K 20 f. — VII. Bartalus : Emlékbeszéd Matray Gábor I. t. felett. 20 f. — VIII. Barna : A mordvaiak történelmi visszontagságai. 40 f. — IX. Tólfy : Erasmus. 40 f. — X. Joannovics : Az ik- és ígekről. 80 f. (1876.) — VIII. k. I. Barna F. : Egy szavazat a nyelvújítás ligyében. 1 K. — II. Budenz J. : Podhorcsky Lajos magyar-sími nyelvhasonlítása. 20 f. — III. Zichy A. : Lengyel 10 f. — IV. Dr. Goldziher I. : A cseh nyelv 10 f.

HAZÁNK ÉS A NÉMET PHILOLOGIA A XIX. SZÁZAD ELEJÉN

KIADATLAN LEVELEK ALAPJÁN

IRTA

BLEYER JAKAB

LEV. TAG

Földvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1910 január 3-i ki
ülésében

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1910

BEVEZETÉS.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

„Németországba utazván — irja ERDÉLYI JÁNOS 1847-ben a *Magyar népdalokról* szóló tanulmányában¹⁾ — elég volt alkalmam tudományos férfiakkal beszélni, kik örömmel kérdeztek a magyar faj felől. Mikor ennek kis számára jött a szó, nem azt kérdezték: hogy áll, mint áll politikailag, hanem van-e saját öltözete, éneke, tárca, hagyományos szokásai, sőt előítélete?» A XIX. század elején ez az érdeklődés még sokkal élénkebb volt, szinte türelmetlen a várakozástól. A német romanticizmus, részben HERDER ösztönzéseiből kiindulva, a klasszicizmus kizártálagos uralmával szemben hatalmasan kitájította a kutatás kereteit. Belefogta, a mennyire módjában állott, az egész emberiség kultúráját, a mellett pedig, főként az ifjabb romantikusok fellépése óta, különös súlyt vetett a német mult felderítésére. Ily átfoglaló törekvések közepette hazánk sem kerülhette el a romantikusok figyelmét. A magyarság vérében és nyelvében az európaitól egészen idegen népesaládnak a képviselője és szinte egy évezred óta szakadatlan kulturális érintkezésben áll a nyugatról szomszédos németéggel. A romantikusok abban a reményben ringatták tehát magokat, hogy nálunk minden az általános, minden a német kultura szempontjából a tudás új forrásaira bukkannak és azért szinte feltékeny buzgósággal keresték az összeköttetést a magyar tudománynal. Erről a buzgóságról a Nemzeti Múzeum és a Tudom. Akadémia kézirattárában őrzött leveleknek egész sora tesz tanúságot, melyeket SCHLEGEL FRIGYES,

a GRIMM-testvérek és más neves német írók SCHEDIUS Lajoshoz, HORVÁT ISTVÁNHOZ, KOVÁCHICH MÁRKONHOZ, MAILÁTH JÁNOS grófhoz és másokhoz intéztek. E levelek, melyek még kiadatlanok, fontos és értékes dokumentumok a német-romantikai történetére és a belőle fejlődött germanisztika gyermekkorára nézve, de tanulságosak és becsek a magyar irodalom, főként tudományos irodalom szempontjából is, mert irónuknak összetűzést adtak és kutatóink előtt új, termékeny szempontokat nyitottak meg. Jelen dolgozatomnak célja e levelek ismertetése, vonatkozásaiak felderítése és a belülök a mi szellemi életünkre nézve levonható következtetések megállapítása. Így e tanulmány, ha nem is chronologian, de tartalmi tekintetben folytatását adja azoknak a vizsgálódásoknak, melyeknek közlését a *Gottsched hazánkban* (Budapest, 1909.) című dolgozatomban megkezdettem. Az út, melyet megvilágítani akarok, ez alkalommal is Bécsen át vezet Németországból hozzánk s most sem országút, hanem csak gyalogösvény. De az élet vágta, és a közlendő levelek olyanok, mint a friss lábnyomok.

I. Schlegel Frigyes és Humboldt Vilmos.

Az első, aki a romantikusok közül hazánkra figyelmes lett, SCHLEGEL FRIGYES volt, az egész romantizizmus mozgató szellemje. Ő volt az új problémák felvetője, új látókörök megnyitója, az egyetemesre törekvő irányzat vezetője. Éles és termékeny elmeje csodálatos intuitióval sejtette meg a legelrejtettebb összefüggéseket, és e sejtelmek nyomán a mély és eredeti gondolatoknak egész raja tort ki nyugtalan agyból. Fel-tartóztathatatlan merézsége sokszor persze tévutakra hajtotta, de tévedéseiben is mindig nagyszabású és új munkára serkentő. mindenütt a mélységeket és magasságokat kereste, a poétist, a philosophiát, a szellemi kultúrát. Az egyéniséget a legmagasabbra értékelte, de korából és környezetéből magyarázta, és a történelemben mindenütt szerves fejlődést látott. Kritikai ereje bámulatosan produktív és az érdeklődésnek szinte mérhetetlen távolságait átölelő. Vizsgáló szemét a jelenről rávette a multra, a XVIII. századról a középkorra, a német kultúráról a görög művelődésre és a kelet álmatai világára. Ily módon regenerálta

a német irodalmi kritikát és a classica philologiát és egyik megalapítója lett az ind és általában az indogermán nyelv- és kulturtörténetnek.

SCHLEGELT a sors szeszélye, melynek változékonyságától annyit szenevédett, hozzánk is közel hozta, sőt rövid időre közénk is vetette. Nem tudván sehol sem biztos talajra találni, 1808-ban nejével, a híres MENDELSSOHN DOROTTYÁVAL, Bécsbe ment, hol mint lelkes konvertita és szenevédelyes német hazafi a Napoleonellenes politika szolgálatában állott. Az 1809-iki hadjáratban mint csász. udvari titkár Károly főherceg főhadiszállásán tartózkodott és lángoló kiáltványokban szította a francia hódító ellen való győlöletet. A hadjárat viszontagságai közt eljutott Magyarországra is és augusztusban majdnem egy fél évre letelepedett Pesten,¹⁾ később Budán,²⁾ ahol akkor — Bécs eleste után — az udvar is legtöbbnyire tartózkodott és a hová augusztus 27-én neje is több heti tartózkodásra (mindenszentekig) követte.³⁾ SCHLEGELnek ebben az időben föfoglalkozása a császári hivatalos ujságának, az *Oesterreichische Zeitung*-nak szerkesztése volt,⁴⁾ mely augusztus 9-ikéről való 13—14. számától kezdve⁵⁾ egészen december 16-ikáról keltezett 50—51., azaz utolsó számáig Budán jelent meg.⁶⁾ De ez a hivatalos megbizatása nem foglalta le és nem emészítette fel minden érdeklődését, sőt a közlendő levelek

¹⁾ Olv. SCHLEGELNÉ levelét 1809. aug. 12-ről: *Dorothea v. Schlegel geb. Mendelssohn und deren Söhne Johannes und Philipp Veit. Briefwechsel*, hrg. von Dr. J. M. RAICH, Mainz, 1881. I. k. 370. l. V. 6. Aus dem Nachlass Varnhagen's von Ense. Tagebücher von Friedrich von Gentz. Leipzig, I. k. (1873), 115. l.

²⁾ Olv. SCHLEGELNÉ 1809 nov. 29-i levelét, id. kiad. 390. l.

³⁾ Olv. SCHLEGELNÉ 1809 okt. 23-i pesti levelét, u. o. 378. és 397. l.

⁴⁾ V. 6. O. F. WALZEL, *Anzeiger für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. XIX. k. 1893. 81. l.; és L. GEIGER, *Jahrbuch der Gräflparzer-Gesellschaft*. XVI. évf. 1906. 295. ll.

⁵⁾ Ezt az őzen szám élén álló következő jelentésből következtetem: •Durch die Ortsveränderung des Drucks der Oesterr. Zeitung ist die Er-scheinung der letzten Nummer verspätet. Ezen hirlap egyetlen (hiányos) példányát a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár szivességeből használhat-tam: tartalmát «az Országlásnak kívánsága szerint» magyarul is közöl-ték — persze csak kis részben — a *Hazai s Küljöldi Tudósítások*, v. 6. 1809. évf. július 8. sz., Toldalék 1. l.

⁶⁾ Olv. SCHLEGELNÉ 1809 nov. 29-i levelét, id. kiad. 390—391. l.

ennek rendkívüli terjedelmét épen olyan oldalról mutatják be, melyről a kutatásnak eddig csak néhány elvetett megjegyzésből volt tudomása.

SCHLEGELNEK sokféle hányattatásában egyik legállandóbb vonása, hogy szellemét páraflan fogékonyúságánál fogva az új viszonyok minden meghatározottan fogtak az új irányú munkásságra ösztönöztek. Mikor 1802-ben Párizsba ment, az angol HAMILTON SÁNDOR vezetése mellett lázas buzgósággal fogott a szanszkrit nyelv és a párizsi könyvtárban örzött szanszkrit kéziratok tanulmányozásához. Ennek az eredménye volt aztán *Über die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde* című híres könyve, melyivel Németországban az első lökést adta az ind philologia és az összehasonlitó nyelvtudomány megalapításához. Ebben a munkájában az összes előtte többé-kevésbé ismeretes nyelvek segítségével magának az emberi nyelvnek lényegét akarja kifürkészni és az organikus fejlődés gondolatától átbatva elsőnkk Kisérli meg a nyelvek általános osztályozását, melyeket — ha nem is ezen szavakkal — flektálókra, agglutinálókra és izolálókra oszt.¹⁾ De nemcsak a nyelv érdekelte, hanem a vallás és philosophia is és főként az irodalom: «Man sollte sich immer mehr bemühen — mondja könyvének egy helyén — auch die Literatur aller gebildeten Völker als eine fortgehende Entwicklung und ein einziges innig verbundenes Gebäude und Gebilde, als Ein grosses Ganzes zu betrachten, wo denn manche einseitige und beschränkte Ansicht von selbst verschwinden, vieles im Zusammenhange erst verständlich, alles aber in diesem Lichte neu erscheinen würde.»²⁾ SCHLEGEL ezt a könyvét 1808-ban adta ki, tehát lelke még egészben telve volt ennek eszméivel és céljaival, mikor 1809-ben hazánkba jött. Elképzelhető, micsoda lázas érdeklödéssel fordult ezen új világ felé, melyről az európai tudomány oly keveset, ö maga pedig semmit sem tudott, olyannyira, hogy az indekről szóló említett könyvében, hol a legkülönbözőbb nyelvekről esik szó, a magyart meg sem említi. A tudomány szeretetén kívül azonban valószínűleg volt ennek az érdeklödésnek személyi vonat-

¹⁾ V. ö. id. m. 49—51. I.

²⁾ Id. m. 218. I.

kozása is: Schlegel dédapja (Ältervater), Kristóf, aki egy ideig Lőcsén első lelkész volt, 1651-ben III. Ferdinánd királytól «von Gottloben» predicatummal magyar nemességet kapott,¹⁾ melyet a család ugyan nem használt, de a melyet SCHLEGEL Á. Vilmos, mikor STAELNÉ előkelő környezetében élt, és FRIGYES is, mikor 1815-ben mint követségi tanácsos a frankfurti «Bundestag»-ba küldetett, újból felvett.²⁾

SCHLEGEL pesti tartózkodása idejében — szintén a francia hadjárat szerencsétlen fordulata következtében — a nevesebb osztrák írók közül mások is éltek köztünk, így nevezetesen HORMAYR JÓZSEF báró, a történetíró, GENTZ FRIGYES, a publicista³⁾ és a drámaíró COLLIN H. JÓZSEF.⁴⁾ Pesti tudósaink és íróink közül abban az időben a külföldön a legismertebb a nagyműveltségű SCHEDIUS Lajos, az ekkor már megszünt Zeit-schrift von und für Ungarn szerkesztője volt, és úgy látszik, a Pesten tartózkodó osztrák írók, SCHLEGEL is, mindenekelőtt vele keresték az összeköttetést és sok időt töltötték társaságában. Így pl. HORMAYR Bécsbe való visszatérése után ezt írja SCHEDIUS-nak egy 1810 január 10-ikén keltezett igen érdekes kiadatlan leveleben: «Mit Freuden benütze ich die Gelegenheit des nach Ofen abgehenden geheimen Archivs-Officialen Emmert,⁵⁾ um Ihnen, Verehrtester Freund, von ganzem Herzen den Ausdruck meiner vollsten Dankbarkeit für die vielen frohen Stunden, welche ich in Ihrer Gesellschaft zugebracht habe.⁶⁾ Möchte uns doch bald eine frohere Gelegenheit wieder zusammenführen,

¹⁾ V. ö. Joh. Elias Schlegel's Werke. Hrsg. von Joh. HEINE. SCHLEGELN. V. Theil. 1770. VIII. I.

²⁾ Olv. Allg. Deutsche Biographie. XXXI. k. (1890), 363. és XXXIII. k. (1891), 749. I.

³⁾ Olv. Aus dem Nachlass Varnhagen's von Ense. — Tagbücher von Friedrich von Gentz. Leipzig, I. k. (1873) 61—67. I.

⁴⁾ Olv. SZEMERE Pálnak 1810 január 18-án KAZINCZYHOZ írt levelet: Kazinczy levelezése, kiadja VÍCZY JÁSOS. VII. k. 209. I. V. ö. FERD. LABAN, Heinrich Joseph Collin. Ein Beitrag zur Gesch. d. neueren deutschen Lat. in Oesterreich. Wien, 1879. 71—75. I.

⁵⁾ ADAM JOSEPH EMMERT (szül. 1765, megh. 1812), képzett zenész; v. ö. C. v. WURZBACH, Biograph. Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. IV. k. 1858. 35. I.

⁶⁾ A mondat hiányos!

und ich neuerdings Zeuge seyn können des schönen und seltenen Vereins weitverbreiteter Erudition und der liebenswürdigsten Formen, Ihnen Beweise geben zu können von jener unveränderlichen Hochachtung und wahren Ergebenheit, zu der ich mich gegen Sie bekenne.¹⁾ SCHLEGELETÖL az Akadémia levéltárában öt SCHEDIUSHOZ intézett levél maradt ránk, melyek közül Pesten és Budán létekor hármat írt. Mind a három keltetlen és inkább csak üzenetsfélé, melyeket SCHLEGEL akkor küldött SCHEDIUSNAK, mikor egyik vagy másik okból személyesen meg nem látogathatta. E rövid levélkéből megtudhatjuk, hogy szorgalmasan használta a magyar tudós gazdag könyvtárát, még pedig első sorban oly könyveket, melyek nyelvünkre és hazánk történetére vonatkoznak:

1.²⁾

Indem ich hiebei einen Theil der *Bibliothek*,³⁾ die ich Ihrer Güte verdanke, zurücksende, beklage ich nur, dass mich ausser dem schlechten Wetter besonders noch Arbeit und andre Störungen abhalten, Ew. Hochwohlgeb. diese Bücher selbst zu überbringen.

Könnten Ew. Hochwohlgeb. mir *Timon imago*⁴⁾ *antiquae*⁵⁾ *Ungriae*⁶⁾ zur Ansicht verschaffen, so würde ich sehr dankbar dafür sein.

Ganz der Ihrige

Fr. Schlegel.⁷⁾

A következő levelben nagyon érdekes, hogy SCHLEGEL RÉVAI MIKLÓSNAK egy úttörő munkáját avval az üzenettel küldi vissza, hogy az neki még nagyon nehéz. Mint látni fogjuk, ugyanezt a munkát HUMBOLDT VILMOS a legmelegebb elismeréssel említi és fontos tanulságot merít belőle.

¹⁾ *Tud. akad. kézirattár*: Levelezés. 4-r., 154. sz.

²⁾ *Tud. akad. kézirattár*: Levelezés. 4-r. 154. sz.

³⁾ Egyszer aláírva,

⁴⁾ Kétszer aláírva,

⁵⁾ SAMUEL TIMON, *Imago antiquae Hungariae, repraesentans terras et res gestas gentis Hunnicar. Cassoviae*, 1733. (Első kiadás.)

⁶⁾ A levél 8-r., 4 old., de csak az első oldalra írva; kúlsó címzés: «Herrn Professor von Schedius». — SCHLEGEL minden közlendő levele német betűkkel van írva.

2.¹⁾

P. P.

Mit vielen Danke schicke ich hiebei die *Antiq. Litt. Hung.*²⁾ zurück,³⁾ die doch für mich zu schwer sind. — Könnten Ew. Hochwohlgeb. *Engels*⁴⁾ Geschichte von Gallizien und Lodomerien (Wien 1794 8°) und⁵⁾ *Wendisch*⁶⁾ Gesch. von Ungarn⁶⁾ entbehren, so würden mich dieselben sehr verpflichten. Gestern hat mich das schlechte Wetter, und ein ebenso schlechtes-Befinden⁷⁾ abgehalten, diese Bitte *selbst*⁸⁾ zu überbringen. Heute ist der nämliche Fall. — Noch hat sich niemand bei mir gezeigt, der mein Wegweiser in die ungarische Sprache sein wollte.

Ihr ganz Eigner

Schlegel.⁹⁾

A következő levelből, melyet SCHLEGEL — úgy látszik — kevessel Bécsbe távozása előtt írt, megtudjuk, hogy a magyar nyelvtanító mégis jelentkezett és hogy ez nem más, mint a levélírótól diesérettel elhalmozott fiatul Horvát ISTVÁN.

3.⁹⁾

Hiebei erfolgen die gutigst mitgetheilten Werke zurück. Nicht genug kann ich Ihnen, geehrtester Herr Professor, für alle erwiesene Freundschaft danken, und wünsche nur dass unsre ungleiche Einrichtung hier nicht auch neben einem ziemlich übeln bequeme Einrichtung hier nicht auch neben einem ziemlich übeln

¹⁾ *Tud. akad. kézirattár*: Lev. 4-r. 154. sz.

²⁾ Egyszer aláírva,

³⁾ JOANN. NIC. RÉVAI, *Antiquitates literaturae Hungaricae. Pestini*, 1803.

⁴⁾ Egyszer aláírva, Első kiadás: CHRISTIAN ENGEL, *Geschichte von Halitsch und Wladimir bis 1772*. Wien, 1792. 2 köt. 8-r.; második kiadás: *Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken, wie auch der Königreiche Halitsch und Wladimir*, Halle, 1796. 4-r.

⁵⁾ «und» törlt «oder» fölé írva.

⁶⁾ KARL GOTTLIEB V. WINDISCH, *Kurzgefasste Geschichte der Ungarn von den ältesten, bis auf die itzigen Zeiten*. Pressburg, 1778.

⁷⁾ SCHLEGELNÉ frája fiainak Pestről 1809. okt. 23-án: «Seit dem 27. August bin ich hier bei Friedrich, den ich nicht ganz wohl traf; jetzt ist er aber ganz wieder hergestellt.» RAICH id. kiad. I. k. 378. 1.

⁸⁾ A levél 8-r., 4 old., de csak az elsőre írva; a kúlsó címzés: «Sr. Hochwohlgeborenen Herrn Professor von Schedius»; címeres viaszpepesét.

⁹⁾ *Tud. akad. kézirattár*: Lev. 4-r. 154. sz.

Befinden noch das Unangenehme mit sich geführt hätte, dass ich die letzten vier Wochen fast eine halbe Tagreise von Ihnen getrennt war.¹⁾ Erlauben Sie mir wenigstens, unsere Bekanntschaft schriftlich fortsetzen zu dürfen! Alsdann werde ich Ihnen auch meine unmassgeblichen Gedanken über den *Anonymous Beile* zur Prüfung vorlegen.²⁾ Sollte ich aus dem Standpunkte meines ferner Wirkungskreises in Wien Gelegenheit haben, *Sie*³⁾ zu irgend einer patriotischen Mitwirkung für das Ungarische Vaterland aufzufordern, so hoffe ich in voraus auf Ihre gütige Zustimmung.

Nicht gering kann ich Ihnen danken, dass Sie mir die Bekanntschaft des trefflichen jungen Mannes Steph. v. *Horrath*⁴⁾ verschaffen. Sie ist mir sehr viel werth. — Ich empfehle mich Ihrem Andenken —

Ergebenster

Fr. Schlegel.⁵⁾

SCHEDIUS HORVÁT ISTVÁNNAK igen nagy jóakarója volt, ki nagy reményekre jogosító fiatal barátját tudományos törekvéseiben mindenképen támogatta: a külföldi irodalom újabb termékeire állandóan figyelmeztette és saját könyvtárát készségesen rendelkezésére bocsátotta.⁶⁾ Horvát ezért hálával és ragaszkodással viseltetett iránta, és valószínű, hogy SCHLEGEL tanítására is inkább az ő kedvét, mint saját jószántából vállalkozott. A tanítás, úgy látszik, szeptember elején vette kezdetet⁷⁾ és november elejéig tartott.⁷⁾ Horvátnak a nemz. múzeumban örzött hagyatékában két levél maradt ránk, melyeket SCHLEGEL hozzá intézett. Az egyiket, melyben Horváttól elbúcszik és neki fáradozásaiért köszönetet mond, Budáról írta 1809 nov. 9-ikén.

¹⁾ Ez bizonyára budai lakására vonatkozik; előbb — mint említettem — Pesten lakott.

²⁾ Elynemű dolgozatot nem ismerek SCHLEGELTŐL.

³⁾ Egyszer aláhúzva.

⁴⁾ A levél 8-r., 4 old., csak az első kettőre írva; címzés nélkül.

⁵⁾ Olv. *Horvát István Mindennapija*: Nemz. Múz. kézirattár: Quart. Hung. 460. 8. k. 32—33. lev.

⁶⁾ SZEMERE PÁL nov. 10-ikén értesíti KAZINCZYT, hogy HORVÁT már két hónap óta tanítja SCHLEGELT a magyar nyelvre. Olv. KAZINCZY alább idézendő levélét.

⁷⁾ Ez SCHLEGEL következő levélből tűnik ki, melyben HORVÁTTól elbúcszik.

4.¹⁾

Die noch von Ihnen habenden Bücher erfolgen liebei mit Dank zurück. Ich habe stets gehofft, Sie noch einmal hier in Ofen zu sehn. Hätte ich gewusst, wenn eher Sie zu Hause zu treffen wären, so würde ich Ihnen längst meinen Besuch gemacht.

So wenig meine Geschäfte und der Mangel einer dem Arbeiten günstigen Einrichtung mir in der ungarischen Sprache Fortschritte zu machen erlaubt haben, so freue ich mich doch sehr durch *Sie*²⁾ in diesselbe eingeleitet worden zu seyn, und ich bin auch gewiss dass dieses mir in der Folge sehr zu gute kommen wird. — Ich wünschte nur, Ihnen meine Dankbarkeit für Ihre Bemühungen beweisen zu können. Erlauben Sie mir wenigstens, dass ich Ihre Büchersammlung von Wien aus mit einem oder dem anderen historischen oder Ihnen sonst interessanten deutschen Werke vermehren darf.³⁾ Damit ich aber in der Wahl nicht fehl greife, bitte ich dass Sie selbst mir etwas sagen möchten, womit ich Ihnen in diesem Fache dienen könnte.

Ich bitte um den Titel des *Heldengedichtes von Zrini*,²⁾ dass doch auf der Wiener Bibl. wohl zu haben sein wird. Desgl. um den Titel des Dichters *Tinodi*²⁾ und den der historischen Lieder oder Romanzen des Himfy.⁴⁾ Vor allem aber wünsche ich Ihre Adresse fortdauernd zu wissen, um in Verbindung mit Ihnen zu bleiben, um Ihnen von allem Nachricht erteilen zu können was etwa in Oesterr. für Ungarische Geschichte usw geschieht, besonders aber Ihre Mitwirkung dafür in Ansprach nehmen zu können. Es würde mich sehr freuen, Sie noch vor meiner Abreise, die auf Montag früh festgesetzt ist,⁵⁾ zu sehen.

Ihr ergebenster Freund u Diener

Fr. Schlegel.⁶⁾

¹⁾ Nemz. Múz. kéziratt.: Irodalmi Levelestár. SCHLEGELNEK HORVÁTHOZ INTÉZETT KÉT LEVELET (A MÁSODIK ALÁBT KÖVETKEZIK) FELHASZNÁLTÁ MÁR VASS BERTALÁN HORVÁT ISTVÁN ÉLETRAJZÁBAN. 1805. 203—204. 1.

²⁾ Aláhúzva.

³⁾ E MONDAT FŐREÍRTÉSÉVEL ÍRJA VASS BERTALÁN (ID. M. 203. 1.): «1809 NOV. 9-IKÉN ÍRT LEVELEBEN (SCHLEGEL) ENGEDÉLYT KÉR HORVÁTTÓL, HOGY NÉHÁNY HISTORIKUS BARÁTJÁVAL PESTRE JÖHESSEN S KÖNYVTÁRÁT MEGTEKINTHESSE».

⁴⁾ Ezek természetesen KISFALUDY SÁNDOR REGÉI (1807).

⁵⁾ SCHLEGEL, MINT LÁTNÍ FOGJUK, CSAK KÉSÖBB UTAZOTT EL.

⁶⁾ S-R., 4 OLD., CSAK A HÁROM ELSŐRE ÍRVA; EZÍMZESEN NÉLKÜL, EZÍMETEL. A KÉZHÉZVÉTEL KELTE (HORVÁT KÉZTÖL): „DD. 9. NOVEMBR. 1809.”

Hogy hogyan vezette be Horvát Schlegelt nemesak a magyar nyelv, hanem a magyar irodalom ismeretébe is, arról azokból az irodalmi hírközlésekben értesülünk, melyeket SZEMERE Pál Pestről a minden iránt érdeklődő KAZINCZYNAK küldött. Elősör is siet a mestert magáról az érdekes tényről értesíteni: «Újságul azt írom, hogy Horvát Schlegelt, kinek egy munkájából írt jegyzéseimmi¹⁾ kedveskedém egykor érdemem felett való Drága Nagy Uram Bátyámnak, ú. m. *Über die indianische Sprache etc.*²⁾ magyar nyelvre tanítja. Megigéré, hogy elviszen Schlegellez, 's aufführolni fog nékie». ³⁾ A következő, 1809 nov. 10-ikéről keltezett levélben aztán SZEMERE közli KAZINCZYVAL Horvátnak SCHLEGELRÖL való rendkívül érdekes jellemzését, mely az önérzetes Horvát eles megfigyelő tehetségről, de arról is tanúskodik, hogy kiterjedt tudása daczára is mennyire nem volt tisztában tanítványa jelentőségével. Úgy látzik, hogy SCHLEGELTÖL nem ismert semmit, még — mint a SZEMERÉHEZ intézett alábbi leveleből kitűnik — az ind nyelvről szóló könyvét sem.⁴⁾ SZEMERE közli KAZINCZYVAL, hogy még nem lehetett SCHLEGELNél, és aztán Horvát saját szavaival írja le neki, a mit ettől a német íróról hallott: «Ó (t. i. SCHLEGEL) Staal-Holstein barátja,⁵⁾ a' felesége pedig Leánya Mendelsohn-

¹⁾ De csak a 65. l.ig olvashatta el, «mert csak egyetlen évre vala átengedtetve».

²⁾ 1809 márcz. 4-én. V. ö. Kazinczy levelezése, kiadja VÁCZY JÁNOS. VI. k. 265—267. l.

³⁾ Olv. VÁCZY id. kiad. VI. k. 540. l. E levél keltezetlen; azt hiszem, szepet közéje táján íródott. — KAZINCZY aztán tovább adja a hirt RUMYNAK 1809 okt. 29-ikén, v. ö. VÁCZY id. kiad. VII. k. 38. l.

⁴⁾ Hogy akkortájt általában mily keveset tudtak SCHLEGELRÖL nemesak nálunk, hanem Ausztriában is, érdekesen mutatja VARNHAGEN VON ENSE egy feljegyzése: «Schlegel gestand, dass kein eigentlicher Wiener das Geringste von ihm wisse, oder höchstens ihn mit seinem Bruder verwechsle, der das Jahr vorher als Begleiter der Frau von Staël dort einigermassen bekannt geworden war; in Ungarn aber sei ihm widerfahren, dass man wohl von ihm gewusst, doch nur als von dem Verfasser der Lucinde, und daher gezweifelt habe, ob man ihn bei Damen einführen könnte!» Olv. *Ausgewählte Schriften von K. A. VARNHAGEN VON ENSE*. II. k. 1871, 309—310. l.

⁵⁾ Horvát ebben a tekintetben SCHLEGEL FRIGYEST valószínűleg VILMOSNAL téveszti össze, bár FRIGYES is többször tartózkodott a híres asszony környezetében.

nak. Az egész német Literator — ezek mind Horvatnak szavai — nagy lingüista; de ebben is, mint másban is, igen superficiales. Többnyire napot szaka cszik; és bort vagy más erős részegítő italokat hörpölget. Anditani lehet, hogy abból a' kevésből, a' mit tölem két hő óta imigy amúgy tanulhat, nem sokára a magyar nyelvről is értekezést fog készíteni. Ezen emberből igen kiesmérhetem a' német Literatoroknak tudományait. Ők sokat ugyan, de mégis igen keveset értenek; és esudálni lehet valóban, hogy mi az illyen embereket szertelen tiszteljük. Képzeld, Schadius ötöt imádtan imádjá, pedig Schlegel Schadiusszal a' tudományra nézve nem mérközhetik. — A Grammaticából, mellyre én ötöt ingyen tanítom, felaldozván nékie legkellemesebb óráimat, Schaefferstundeneimet, vele igen sokat disszertálok 's azt aknrom vele elhittem, hogy a' német nyelvről, ha azt is a' magyar után kezdenék újra kimivelni sokkal fontosabbakat lehetne szóllani. A nyit már elhittem vele, hogy a' Schönheit és Weisheit szavakban a' heit-nak is jelentő szónak kell lennie. Egyébiránt még sokban meg nem egyezünk. Schlegel Herdert, Jenischt, Bernhardit, Vatert, Slözert igen esekély embereknek hiszi s kizára a' nyelvek körül való vizsgálódásokból a philosophiát és psychologiát. Minap Reimaink ellen kelt ki. Azt vitatá, hogy nálunk az egyforma casusu vagy idejű, egyforma beszédrészű húzomos kímenezek, mint p. o. örömnek, ürömnek; tanítanak, virítanak igen kellemetlenek, sőt nem is Reimok. E'ben igazat mond. Szebb az illyen Reim: türöm, öröm és kép, tép, mint kiváltképen a' négyes egyforma végzetek. Ezen észrevétre Gyöngyösi¹⁾ négy sorú versei adának alkalmatosságát. Most a' Kesergő szerelmet fordítjuk eggyütт, mellynek a' németbetevés által sok hézagaira akadunk²⁾ . . . Azt is gyakorta tapasztaljuk Himfy-ben — folytatja Horvát beszédét — hogy soksor négy-öt dalban is ugyan-egyvek a' képek, a' mi ellene van az Aestheticusok' minta varietásoknak!³⁾

¹⁾ HORVAT példát hoz fel, melyre SZEMERE megjegyzést tesz. — SZEMERE a Himfy-dalok olvasása közben rájött, hogy «ezen festés: szóljon bár a' szellő és patak etc.», BÜRGERBŐL VAN kölcsönözve; a mit «Schlegel nem vett észre».

²⁾ Olv. Kazinczy levelezése, kiadja VÁCZY JÁNOS. VII. k. 50—51. l. — KAZINCZY ennek a közlésnek lényegét is már nov. 27-ikén tudatja RUMYNAV

A mit HORVÁT SCHLEGELNEK a jó asztal- és erős borok iránt való elösszeretetéről mond, azt máshonnan is tudjuk. Ennek köszönhette, hogy megöregedvén teste valóságos idomtalan hústömeggyé változott, mely a benne lakó szellemet is lomhává és nehézkessé tette. Szerette a társaságot, főként az olyant, mely szellemi ösztönzéseket nyújtott, és a «Symphilosophiren», de a «Symfaullenzen» is jellemző és szívesen használt szóalkotása. Horvárban, a tüzes és nyilt eszű ifjúban — mint a fent között és alább még közlendő levelek mutatják — nagy kedve tellett és bizonyára nem zavarta abbeli túlbugalmában, melyben nemesak a magyar nyelv és irodalom tekintetében, hanem egyébként is a tanító szerepét akarta játszani. Eszének és tudásának felsőbbsegét talán már azért sem érezte fiatal tanítójával, mert — és ez a folytonos pénzzavarral küzdő német írónál erősen eshetett latba — ingyen oktatta. Különböző is fiatal korától fogva hozzá volt szokva, hogy ferdén itéljék meg: «Den meisten — irja 1792-ben bátyjának, Vilmosnak¹⁾ — heisse ich doch ein Sonderling, das ist ein Narr mit Geist».

Egyébként Horvát mint tudós, különösen a nyelvtudomány terén, nem volt méltatlan SCHLEGELHEZ. RÉVÁI maga írja róla: «Ha még ötven esztendeig tanithatnák, nem hiszem, hogy többé más Horvátom lehetne. Olly hiven hallgatta, s olly velősen megfogta tanításomnak valóságát, 's olly szerentsésen felérte ebbe a' nyelvnek belső titkát, 's teljes alkotmányát: hogy ebben nálánál senkit sem esmerek erősebbet az egész Hazában. Nem csak az első tanuló esztendöt tartotta meg hiven: hanem azután is három esztendeig szorgalmatosan eljárogatott hozzá, 's csak

---

és máshonnan való — téves — értesülésből hozzá teszi: «Schlegel ward in Rom sammt seiner Frau katholisch! — Die Gusto sind verschieden, und über sein Gusto, catholisch zu werden, ist nicht zu disputieren, besonders weil er das in Rom ward. Wer Weiss, ob in Rom es nicht auch ich würde? Es ist angenehm sich sagen zu können, ich gehöre zu die (igy!), die mir so gross vorkommen; angenehm, da ich von dort weg muss, mir durch diesen Schritt das Gefühl geben zu können: Ich war Dal». Olv. VÁCZY id. kiad. VII. k. 99—100. I. SCHLEGEL 1808-ban Kölnben tört át nejével együtt a kath. vallásra.

¹⁾ O. F. WALZEL, *Fr. Schlegel's Briefe an seinen Bruder Aug. Wilhelm*, 1890. 61. 1.

nem minden nap kérdésekkel, 's fejegetésekkel kimondhatatlanul gyarapodott. Korán megérvén, az ide vezető, hazai, és külföldi segedelmeket, azonkörben ezekhez is buzgán hozzájok fogott magános órákban. Több kötetre osztatnak már csak ezekből tétetett Hasznos Jegyzései.¹⁾ Behatolva RÉVÁI nyelvtudományi felfogásának mélységeibe és felszerelve nyelvészeti eszméinek gazdagságával valóban nem keveset nyújthatott, a mi SCHLEGELRE mint ujság és mint felfedezés hathatott és kétségtelenül hatott is. Ezt már az a körülmeny is bizonyítja, hogy — mint még látni fogjuk — Horvátot érdemesnek találta arra, hogy érintkezést létesítse közte és a nyelvtudós HUMBOLDT Vilmos között. Így Horvátnak SCHLEGELLEL szemben tökéletesen igaza van, mikor azt állítja, hogy «a német nyelvről sokkal fontosabbat lehetne szóllani, ha azt is a' magyar után kezdenék újra kimelni». SCHLEGEL a nyelveket, mint tudjuk, a formánélkülieket nem tekintve, melyek szerinte a fejlődés legalacsonyabb fokán állanak, általában két nagy csoportra osztja, agglutinálókra és flektálókra. Az előbbieken «wird die Grammatik ganz und gar durch Suffixe und Präfixe gebildet, die fast überall noch leicht zu unterscheiden sind und zum Theil auch noch für sich eine Bedeutung haben; doch fangen die angefügten Partikeln schon an, mit dem Worte selbst zu verschmelzen und coalesciren».²⁾ A legmagasabb rendűek a flektáló, vagyis indogermań nyelvek: ezekben «ist jede Wurzel wahrhaft das, was der Name sagt, und wie ein lebendiger Keim; denn weil die Verhältnissbegriffe durch innere Veränderung bezeichnet werden, so ist der Entfaltung freier Spielraum gegeben, die Fülle der Entwicklung kann ins Unbestimmbare sich ausbreiten, und ist oftmals in der That bewunderungsreich».³⁾ SCHLEGEL nyelvünk tanulmányozásában természetesen esakhamar rájött, hogy a magyar nyelv az agglutináló nyelvek közé tartozik, és mikor Horvát vele elhiteti iparkodik, hogy a német nyelv is «a' magyar után» vizsgálandó, tulajdonkép azt akarja mondani, hogy a német, tehát a flektáló, indogermań nyelvekre vonatkozó kutatásnak is

¹⁾ Olv. VASS BERTALAN id. m. 115. 1.

²⁾ Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. 49. 1.

³⁾ U. o. 50. 1.

azon az úton kell haladnia, melyet RÉVAI a magyar nyelv felderítésében követett, vagyis azt az elvet kell követnie, hogy minden nyelvben, tehát a flektáló indogermán nyelvekben is, minden képzés, minden ragozás összetétel útján keletkezett.¹⁾ Horvát a kérdés fejtegetésében elemében volt, hisz az 1806-ban *Versegi Ferentznek megfogyatkozott okoskodása* ellen írt vitairatának egyik leglényegesebb pontja annak a — RÉVAI szellemében való — bebizonyítása volt, hogy «a' formalök igazán nevek, még pedig értelmes jelentő nevek». Az indogermán nyelvtudomány fejlődése — tudjuk — SCHLEGELLEL szemben Horvátnak adott igazat: szóvitáik után alig néhány évvel, 1816-ban, BOPP FERENCZ is az ó Über das Konjugationssystem der Sanskritsprache című korszakos fontosságú művében ennek a zsidó grammaticából regóta ismert elvnek álláspontjára helyezkedett. Midón azonban Horvát szemrehányólag említi, hogy SCHLEGEL, HERDERT, JENISCHT, BERNHARDIT, VATERT, SCHLÖZERT, kiket a fiatal magyar tudós nagyon jól ismerte,²⁾ igen csekély embereknek hiszi s kizára a nyelvek korul való vizsgálódásból a philosophiát és psycholiapt, elárulja, hogy tanítványát új és eredeti gondolatmene tében nem mindig volt képes követni. Hisz SCHLEGEL ütőrő erdeme épen abban van, hogy a nyelveket nem philosophiai speculatio és psycholai visszakövetkeztetés által igyekszik megmagyarázni, hanem önmagukból és egymáshoz való összehasonlitás útján.³⁾

¹⁾ Oly. MELICH JÁNOS, Révai Műldős nyelvtudománya. (Akad. ért. a nyelv- és sajt. köréböl. XX. k. 4. sz.) 1908. 41. l.

²⁾ 232—238. l.

³⁾ V. ö. VASS BERTALAN id. m. 40. és 88. l. — HERDEITE és JENISCHRE a VERSEGHY ellen intézett vitairatában ismételten hivatkozik; VATERT és BERNHARDIT SZEMERÉNEK — mint az 1810 január 18-ikán KAZINCZYBÓZ írja (oly. Váczy id. kiad. VII. k. 208. l.) — olvasni adta.

⁴⁾ Hogy akkor Horvátnak még az olyan nyelvhasonlitás sem volt inkább, a hogy RÉVAI alkalmazta, mutatja egy 1809 decz. 23-án SZEMERÉHEZ intézett levele (*nemz. műz. kézirattár*), melyben KAZINCZY ellenében írja, «Kinek Grammatikájában lehetségi több hypothesis, mint a Révai? Mitsodák azok a' számtalan Hebraismus és Lapponismusok, ha nem hypothesisek? A' superlativus formalója *leg* 's a' t. egy e n' lkke 's a' t. Lappo vagy Est szózattal? Révainak csak systemája hibátlan, 's nem a' systemájának kidolgozatása. Én ugyan tudós — de még nem írtottató — hypothesiseit Mesteremnek soha el nem hittem». Később persze reálisabb

Vagy a hogy SZEMERE később írja:¹⁾ SCHLEGEL FRIGYES szerint a HERDER és ADELUNG által megállapított «hypothesisek vagy teljességgel félre vettetni, vagy egészen más alakba öltözöttetni fogtak volna, ha azokat, a hogy most szabadkéjű költeményekre támaszkodunk, historiai faktumoknak alapjaira építettük volna.» A mig Horvát, mint majd minden elője az általános nyelvtudományban, a linguistika kérdéseit — a hogy VERSEGHY ellen intézett iratának már czimében mondja — «a józan okoskodásnak törvényeiből» igyekszik megfejteni, addig SCHLEGEL magoknak a nyelveknek közvetlen vizsgálatából jutott az említett hármas felosztáshoz és annak belátásához, hogy a nyelveknek egymáshoz való viszonyára akkor esik a legtöbb világosság, ha nemesak a szógyökereket hasonlitjuk egymással össze, hanem, a mi fontosabb — és ebben GYARMATHI SÁMUEL majdnem egy évtizeddel megelőzte SCHLEGELT²⁾ — a nyelvek belső szerkezetét. «Jener entscheidende Punkt — úgymond — der hier alles aufstellen wird, ist die innere Structur der Sprachen oder die vergleichende Grammatik (e kifejezés SCHLEGEL

álláspontra helyezkedett és akkor ismét Mesterével szemben — a tanítvány szerénysége nem tartozott Horvát erényei közé — hangoztatta: (az «atyafiságtudomány»-ról van szó) «Ex ellen vétott a' megboldogult RÉVAI midón ő a' Magyar Nyelvet összvo skara atyafigasítani a' napkeleti és éjszaki nyelvekkel. Vétkézett mondom annyiba, mivel a' Magyar Nyelven kívül a' többi nyelvnek sem igaz euphoniatokat, sem orthographiájokat nem tudta: ugyanis arra, hogy nemély nyelvetek öszveattyafiasíthassunk, szükséges azon nyelvnek hangákat, alkotó részeiket, 's egész szövevényöket esmérünk. De RÉVAI ezekkel nem bírt, 's ugyan azért annyiba hibázott, hogy nem birván mindenekkel, a' Magyar Nyelvet a' Finn, Lapp, Esthoni, Vogul, Zsidó s egyéb nyelvekkel öszvehasonlíttotta.» V. ö. VELLEDITS LAJOS, Révai és Adlung. Nyelvtud. Közlemények. 1908. évf. 311—312. l. Hogy VELLEDITS Horvátnak a Múzeumban örzött ezen kézirata mellé tett 1808. évszámot honnan vette, nem tudom, mert — mint MELICH JÁNOS barátom értesít — a kéziraton nincs semmi évszám; a latin kézirat, melyhez ezen magyar kézirat mellékelve van, 1830-ból való. Horvát ezen második nyilatkozatát minden esetre későbbinék tartom, mint a fentidézett elsőt.

¹⁾ Oly. Szemerei Szemere Pál munkái. Szerk. SZVORÉNYI JÓZSEF. 1890. II. k. 202. l.

²⁾ Affinitas linguae hungaricae cum linguis finnicis originis. 1799. V. ö. G. VON DER GABELENTZ, Die Sprachwissenschaft. II. kiad. 1901. 25. l.

alkotása), welche uns ganz neue Aufschlüsse über die Genealogie der Sprachen auf ähnliche Weise geben wird, wie die vergleichende Anatomie über die höhere Naturgeschichte Licht verbreitet hat.¹⁾

Horvátot különbén — úgy látszik — e kérdések SCHLEGEL-hez való vonatkozásukban nem érdekték tovább: nyelvtudományi felfogása fiatal kora daczára megállapodott volt és azon túl, a mit mesterétől, Révaitól tanult, nem akart és talán nem is tudott emelkedni. Nem úgy SZEMERE, a ki a nyelvészben Horvátnak volt tanítványa: ö nem tudott megnyugodni, mig saját Réval-Horvát-féle álláspontját SCHLEGEL felfogásával szemben nem tisztázta. «Egynéhány hete már — írja Horvátnak 1812 márciusában²⁾ — miolta tanítványodnak, Schlegel Friedrichnek „Ueber die Sprache und Weisheit der Indier” című munkája prof. Schedius úr jóvoltából kezemnél vagyon. Szinte a szédiúlesig erőlködöm, hogy principiumait a nyelvek és azoknak eredetük felől utolérhessem, s íme haszontalan, sikertelen minden fáradságom. Kívüled nem ismerek senkit, aki fennakadásaimon segíthessen: jövel tehát, kedves barát s kedves mester, s szabadits ki tusakodássimból». «Zwei Hauptgattungen der Sprachen? — folytatja, miután SCHLEGEL munkájából bö részleteket idézett — Az inflexiós és affixumos nyelvek! Lehetszenen felfogást hinni, s ha igen, mi módon? — ez a gordiai göcs.» Neki lehetetlen hinnie, mert említi egyebek között — «ha az inflexiós nyelvek a grammaticának subtilisabb részét, a declinatiót, motiót, coniugatiót a gyökereknek csak pusztá ramificáltatások, változtatások által feltalálhatták, miért nem találták fel a könnyebbeket, p. o. a prepositiókat, inflexiókat is? azaz miért nem inflectálták úgy a gyökereket, hogy azok prepositiókká válhattak volna épen úgy, mint a hogyan declinatiói casussá válhatott a gyökér a nélkül, hogy ezen casus an und für sich selbst bedeutendes Wort volt volna?... a ki Vig Lászlót (azaz Horvátot) studirozta, lehetetlen, hogy Schlegeltől ilyeneket ne kérdezzen, vagy ha ezen kérdéseket magának meg nem fejteti, lehetetlen, hogy Schlegelt értse.» Ö nem akar

«a fundamentomok ellen dolgozni, melyek Vig Lászlóban vannak», a mire Horvát öt levelében felszólította, söt «nemhogy ellenek dolgoznék philologiai principiumainak, de még inkább védi, belőliől meggyőződve védi azokat.» Hogy Horvát adott-e SZEMERÉnek ezen «homályos ösvényekre . . . világöt», nem tudom; tény, hogy SZEMERE egy 1820-ban készült kiadatlan pályamunkájában³⁾ a nyelv eredete tekintetében arra az eredményre jut, hogy «a nyelveredet külföldi fejtegetőinek (HERDERNEK, ADELUNG-NAK, SCHLEGELNEK) hézaggal teljes hypotheseiket nyelvünkre nézve használni» nem lehet. SZEMERE szerint SCHLEGEL «vélekedése» «mysticismussal borított», melynek valóságos értelmét meghatározni felette nehéz. Annyit azonban elismer SZEMERE, «hogy SCHLEGEL, a ki — mint négy lappal utóbb mondja — a flexiós nyelveknek eredetükre nézve az ész munkálkodásának menetétől eltávozott — az inflexiói jegyeknek képezetük felől világosabb ismeretet szerzett magának, mint akár HERDER, akár ADELUNG, kik e részben az *anthropi* szónak végbetűjét az ú-t, individuális értelemben nélkül valónak állító ARISTOTELESSEL csak azt tekintették, mi van a nyelvben; nem pedig azt, minék kellett lenni a nyelvben a maga eredetének elsőbb időszakaiban.»

A mit SCHLEGEL a magyar rimtechnikáról általában és különösen a GYÖNGYÖSSI-féle négyisorú rimről mond, abban sem tudott SZEMERE megnyugodni. Horvát helyeslése nem gyöztemeg SCHLEGEL felfogásának igazságáról, azért még másfél év mulva is KAZINCZYHOZ 1811 máj. 17-ikén írt levelében visszatér a kérdésre és ilyenformán fejti ki saját nézetét: «Schlegelnek, Horvátunk tanítványának a’ magyar nyelvben két egyenlő eredetű suffixum nem csinál rimet. Karjában, játékában csak annyi: karöben, játéköben; 's öben, öben nem rim. Nincs egészen igaza az Etymologusnak. Az még is érezhető, hogy illyenek csak azért is szükölködnek becs nélkül, mert minden-napiak, közönségesek's ollyan formák, mint a Busen és Musen etc. De hol találunk nyelvünkben mindenkor tiszta rimet? Hol ollyant, mint a' zengem-engem. Pedig a' rim itt is én én.

¹⁾ Olv. Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. 28. I.

²⁾ A levél közölve SZVORÉNYI JÓZSEF id. kiadásában, II. k. 210—219. I.

³⁾ A bennünket érdeklő «a nyelv eredete» ról szóló részt kiadta SZVORÉNYI, id. kiad. II. k. 200—210. I.

A' zengem és engem igen igen, 's ismét igen szép rím a' Sonetto Muzsájában, akármit mond Horvát... A' magyar nyelvben kevés a tiszta rím? Igen, de a' mi fülünk nem a Schlegel Ur etymologizáláshoz szokott fülei. Nekünk a suffixumos rimek sem épen — kedvetlenek. Cultiváltabb része magyarjainknak nem csak tolerantiával, de gyönyörűséggel is olvassa a' Németeknek nem tiszta — positio nélkül való — mértékes verseiket: miért ne lehetnének a' Schlegelek is igazságosak viszont azt cselekedni a' mi rimeinkkel?¹⁾

SCHLEGEL magyar nyelvi és irodalmi tanulmányainak csakhamar nagy híre terjedt mind nálunk, mind Németországban. A *Pressburger Zeitung* pl. 1810 máj. 4-iki számában azt írja: «Alexander v. Kisfaludy... berühmt durch seine Liebesgesänge, die er unter dem Titel: Himfy Szerelmey, d. h. Himfy's Lieben herausgab, und Herr Friedrich Schlegel ins Deutsche übersetzte, ist einer der feurigsten Dichter.» KAZINCZY a *Pressburger Zeitung* e kétféleképen érhető hírére RUMYHOZ 1810 máj. 31-ikén intézett levelében megjegyzi: «Dass Fr. Schlegel einige Liebeslieder deutsch übersetzt habe, will ich gerne glauben, weil Horváth István... dieses Werk bey seynen ihm gegebenen Unterricht in der ungarischen Sprache ausgelegt hat, und Schlegel manches darin sehr schön fand. Aber alles wird er gewiss nicht übersetzt haben, da ihm das *ewig wiederkehrende* an dieser Sammlung Liebeslieder — így tülozza KAZINCZY SZEMERE fentidézett levelének egy helyét — hoch beleidigte.»²⁾ SCHLEGELTÖL tudtommal nincs semmiféle *Himfy*-fordításunk,³⁾ és azt hiszem, hogy a *Pressburger Zeitung* nem is akar egyebet mondani, mint hogy SCHLEGEL HORVÁT vezetése mellett Himfy szerelmeiből fordítgatott, de nem költői formában publikálás végett, hanem pusztán nyelvgyakorlat cseljából.⁴⁾ Komolyabb természetű volt egy másik hír, mely

¹⁾ Kazinczy levelezése, kiadja Váczy. VIII. k. 525—26. 1.

²⁾ Váczy id. kiad. VII. k. 474. 1.

³⁾ A *Himfy* Szerelmeiből való német fordítások jegyzéke összefüllítva: *Kisfaludy Sándor* minden munkái. IV. kiad. Kiadta ANGYAL DAVID I. k. 1892. 323—324. 1.

⁴⁾ Bár SCHLEGEL, mint a még következő levelek is mutatják, nagyon érdeklődött KISFALUDY iránt, személyesen — úgy látom — nem ismerkedtek meg egymással.

szerint SCHLEGEL a magyar nyelvről és irodalomról olyanfélé könyvet szándékozik irni, mint a milien *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* ezimű műve volt. Így pl. GRIMM JAKAB 1811 máj. 10-ikén arról értesítı Kasselból DOBROVSKY JÓZSEFET, a magyar származású kiváló szláv tudóst: «Friedrich Schlegel soll sich aus besonderer Vorliebe mit der ungarischen Sprache und Literatur beschäftigt haben und gesonnen seyn, darüber ein Werk herauszugeben, gleich seinem Buch über indische Literatur. So wird wenigstens grössere Aufmerksamkeit erregt und manches in Anregung kommen.»¹⁾ A terv kivitele azonban késsett, pedig — úgy látszik — Németországban türelmetlenül várták, mert GRIMM JAKAB 1811 nov. 8-iki levelében, melyet DOBROVSKYhoz intézett, újból megemlékezik róla és panaszosan írja: «Friedr. Schlegel hält mit seinem über die ungarische Sprache und Literatur versprochenen²⁾ Werke immer zurück, vielleicht hat er einiges auch über diesen Gegenstand (t. i. a magyar népkönyvekről) gesammelt.»³⁾ A terv kiviteleből végre is nem lett semmi, mint SCHLEGEL annyi sok más igéretéből, melyet barátainak és a tudománynak tett és be nem váltott soha. Szerfelett érzékeny lévén minden új benyomás iránt, a régi elhatározások esakhamar háttérbe szorultak: valóságos művészetté fejlesztett restisége mellett még jó, ha a tárgyra vonatkozó egyik-másik eszméjét legalább fragmentumszerűen — a fragmentum legkedvesebb műfaja volt — jelezte. A magyar nyelvre és irodalomra vonatkozólag is csak néhány ilyen fragmentum maradt ránk, melyek ugyan nem érdektelenek, de korán sem kárpótolhatnak a tervezett, de meg nem írt mun-

¹⁾ Oly. AUGUST SAUER, *Aus Jakob Grimm's Briefwechsel mit slavischen Gelehrten*. (Prager Deutsche Studien. VIII. fáz.) 1908. 11. 1.

²⁾ Hogy SCHLEGEL kinek vagy hel tett erre növe igéretet, nem tudtam megállapítani. A töle kiadott hirlapokban és folyóiratokban nem találtam nyomára; a bátyjával, Vilmosossal folytatott levelezésében pedig épen az ezen évekből származó levelek hiányoznak. A hirt talán BOISSERÉE Sulpitius terjesztette, kinek SCHLEGEL 1810 jan. 10-én írja Bécsből: «Dass Sie mir in Ungarn Geschichte, Sprache und Poesie des Landes nach meiner Weise und Gemüthe gezogen, können Sie sich leicht denken.» olv. *Sulpiz Boisserée*. Stuttgart, 1862. I. k. 74. 1.

³⁾ Oly. AUG. SAGER id. kiad. 16. 1.

káért, mely hivatva lett volna irodalmunkat és tudományunkat egy jelentős lánchezel az európai érdeklődéshez kaposolni.

Magyar történelmi tanulmányainak irányára és szellemére az újabb történelemről 1810-ben Bécsben tartott felolvasásainak egy-két helye vet világosságot. Így pl. nem minden egyoldalúság nélkül emeli ki a német császárság hatását a Szent István-korabeli magyar államra: «So unrichtig es seyn würde, den bald grösseren, bald geringeren Einfluss der deutschen Könige auf diese Länder (t. i. Dán-, Cseh-, Lengyel- és Magyarorszagra) eines viel neueren Staatsrechts gesetzlich genau bestimmen zu wollen, so ist derselbe sehr wesentlich, um uns eine angemessene Vorstellung von dem Ansehen zu bilden, in welchem das deutsche Reich und die Kaiser standen. Am merkwürdigsten und am vielfachsten waren die Verhältnisse mit Ungarn: mit der Einführung des Christenthums wurden hier zugleich auch die grössten Fortschritte in der gesammten Cultur sichtbar, indem Ungarn an dem König Stephan, der als ein weiser Herrscher und Gesetzgeber seinem Volke das ward, was Alfred für das seinige gewesen war, einen von den seltenen Männern erhielt, die weit über ihr Zeitalter hervorragen, und auf Jahrhunderte hinaus für die Bildung wirken, und ihren Gang leiten.»¹⁾ Érdekes, hogy hogyan fogja fel SCHLEGEL, II. József centralistikus törekvéseit Magyarországgal szemben: «Kaiser Joseph wollte in Hinsicht des Staats, nur ungleich stärker und entschiedner, sonst aber unstreitig dasselbe, was die meisten Regenten des achtzehnten Jahrhunderts gewollt haben; innere Einheit... aller einzelnen Theile der Monarchie, besonders eine immer vollkommenere Verbindung zwischen Ungarn und dem deutschen Österreich war unstreitig das erste und wünschenswertheste Gut. Aber nicht eine mechanische Gleichfor-

¹⁾ *Über die neuere Geschichte. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1810.* Wien, 1811, 170, I. — Abbeli nézetét, hogy Szent István — «ein fester Verbündung mit den Deutschen» — rakták le a magyarság állami és kulturális fejlődésének alapjait, újból megismétli ezen munkájában: *Philosophie der Geschichte. In achtzehn Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1828.* Wien, 1829, II. k. 130, I., ahol a magyarok befényükségről és külföldi kalandjairól is röviden megemlítezik.

migkeit in den äusseren Verwaltungsformen, nicht eine materielle Verschmelzung war es, was zu wünschen stand, sondern womöglich nur, dass die alten moralischen Bande, welche zwischen Ungarn und Österreich bestanden, immer fester geschlungen und immer allgemeiner erkannt würden ... Was Ungarn betrifft, so sollte man die Einwürfe gegen Kaiser Josephs Reformen am wenigsten aus der Constitution hernehmen. War es denn wohl möglich, während alles in Europa sich verändert hatte, dass nur in Ungarn es ganz so bleiben konnte, wie es vor einem halben Jahrtausend gewesen war? Matthias Corvin und Stephan der Heilige hatten sehr vieles zu ihrer Zeit nicht ohne Willkür verändert, Altes aufgehoben und Neues eingeführt, und werden gleichwohl von der Nation selbst als grosse Könige verehrt. Kaiser Joseph nach seiner Geisteskraft dürfte sich wohl zu einem ähnlichen Werk berufen fühlen; aber unglücklicherweise wurden durch die Art, wie man dabey verfuhr, die Gemüther beleidigt, und es blieben mit den verwerflich befundenen und verworfenen Reformen auch die andern wahrhaft nothwendigen und heilsamen unausgeführt.»¹⁾

Mint e nyilatkozathból látható, SCHLEGEL politikai tekintetben a centralismusnak volt híve. Nem ugy az irodalom és kultura szempontjából: ebben a tekintetben bátran, szinte lelkesen oly elveket hirdetett, melyek a lehető legelesebb ellenetben állottak az osztrák németesítő törekvésekkel és a melyek MURKO MÁTYÁS, a cseh romantika történetírója szerint nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy az osztrák szlávok nemzeti öntudatra ébredtek. «Eine jede bedeutende und selbstständige Nation hat, wenn man so sagen darf, ein Recht darauf, eine eigene und eigenhümliche Litteratur zu besitzen, und die ärteste Barbarie ist diejenige, welche die Sprache eines Volkes und Landes unterdrückt oder sie von aller höheren Geistesbildung ausschliessen will, auch ist es nur ein Vorurtheil, wenn man vernachlässigte oder unbekannte Sprachen sehr häufig einer höheren Vervollkommenung für unfähig hält.»²⁾ A magyar

¹⁾ *Über die neuere Geschichte.* 558—561, I.

²⁾ SCHLEGELnek ezen és több hasonló nyilatkozatát olv. MATTIAS MURKO, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik.* Graz,

irodalom fejlődéséről SCHLEGEL a régi és új irodalom történetéről Bécsben 1812-ben tartott felolvasásáiban emlékezik meg olyanformán, hogy e fejlődésnek a legrégebb időktől a saját korra rövid vúzlatát adja.¹⁾ Legrégebb irodalmunkról szóló nyilatkozatából megtudjuk azt is, hogy mi volt a felfogása ANONYMUSRól, melyet — mint láttuk — SCHEDIUSnak is kivánt bemutatni: «Gewiss ist es — ügymond — dass die Ungarn in ihrer Stammsprache eine eigenthümliche Heldenpoesie auch schon in sehr alten Zeiten besessen haben. Der nächste Gegenstand derselben war wohl die Einwanderung und Eroberung des Landes selbst unter den sieben Heerführern. Dass diese Sagen aus der heidnischen Zeit auch nach Einführung des Christenthums nicht ganz verloren gegangen, sieht man aus den Chronikschreibern, die mehrere Lieder von solchem Inhalt vor sich zu haben bezeugen. Ja, es hat sogar ein ungarischer Gelehrter, Revaj, eines der Art, welches die Ankunft der Magyaren nach Ungarn, zum Gegenstande hat — ez termesztesen *Pannonia megrételere vonatkozik*²⁾ — noch aufgefunden und der Vergessenheit entzogen. Meiner Meinung nach besteht die Chronik von dem sogenannten Schreiber des Königs Bela, der in der ungarischen Geschichte und selbst in dem ungarischen Staatsrechte eine so wichtige Rolle spielt, dem grössten Teile nach aus solchen geschichtlichen Heldenliedern, die der Notar nur in Prosa aufgelöst, und wo er denn wohl allerley eigne Meinungen und seynsollende Erklärungen aus seinem Kopfe hinzugefügt hat. Er verdient daher gar nicht die Erbitterung, womit ihn die kritischen Geschichtforscher zu bekämpfen pflegen. Man sollte in diesem Buche lieber ein, wenn gleich verstümmeltes Denkmahl der alten Heldenage und Poesie der Magyaren erkennen, und es als solches schätzen, als staatsrechtliche Folgerungen daraus ziehen, oder Streitigkeiten daran zu knüpfen, die einer solchen Sagensammlung so ganz fremd

1897. 3—4. l. V. 6. a nemzeti észményre nézve: F. LEDEBOGEN, *Friedrich Schlegels Geschichtsphilosophie*. Leipzig, 1908, 109—111. l.

¹⁾ Friedrich Schlegel's *Geschichte der alten und neuen Literatur. Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812*. II. Theil. Wien, 1815, 50—52. l.

²⁾ Révai Miklós' *eleges versei* és néhány apróbb kötetlen írásai. Pozsony, 1787, 273—288. l.

sind.» Krónikáink kultézettörténeti értékének e meglepően világos és határozott felismerése a húnmondánkról való selfogásában is érvényesül, majdnem ugyanabban az időben, mikor a GRIMM-testvérek többébb részletezéssel, de lényegileg teljesen egyezően ugyanazt a meggyőződést vallják.¹⁾ «Ein anderer Gegenstand der ungarischen Dichter — irja SCHLEGEL — war Attila, den sie als einen ihrer Nation angehörenden Helden und König betrachteten. Es finden sich in den Chroniken Beweise, dass Attila und die gothischen Helden, welche die deutschen Dichtungen in dem Nibelungenlied, und dem Heldenbuche ihm zugesellen, auch in ungarischer Sprache besungen worden, und dass Lieder dieser Art noch bis in ziemlich späte Zeiten vorhanden gewesen.»²⁾ SCHLEGEL azt hiszi, hogy régi költészettünk romlását első sorban Mátyás király külföldieskedő bajlama és a hazai nyelv és irodalom iránt való közömbössége okozta, a miben szerinte Nagy Frigyes porosz királyhoz hasonlított: «Wahrscheinlich ist diese ganze alte Poesie vorzüglich auch unter Matthias Corvin untergegangen, der seine Ungarn mit einem Mahle ganz lateinisch und italiänisch machen wollte, worüber dann die Landessprache, wie natürlich, vernachlässigt ward, und die alten Sagen und Lieder in Vergessenheit gerieten. So ging es den Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert, wie es auch wohl uns Deutschen im achtzehnten gegangen seyn würde, wenn ein grosser König dieser Zeit, der wie Matthias auch nur ausländische Geistesbildung ehrte und kannte, eben so unumschränkt über das gesamte Deutschland geherrscht hätte, wie Corvin in Ungarn. Was dieser ausländischen Bildungs-Barbarey noch von der alten Sage, Sprachdenkmahlen und Dichtkunst entging, das mag dann in der türkischen Verwüstung vollends zu Grunde gegangen seyn.» Mátyás királyra vonatkozó e nézetét SCHLEGEL kétségekívül SCHWARTNER MÁRTON³⁾

¹⁾ I., alább 46—50. l.

²⁾ SCHLEGEL fent id. levelében írja BOISSERE-nak (L. k. 75. l.); «Auch über das Nibelungen-Lied habe ich in den ungarischen Chroniken manchen Aufschluss gefunden und bin immer gewisser überzeugt, dass Heinrich v. Ofterdingen hier in Oesterreich dasselbe gedichtet hat».

³⁾ V. 6. *Introductio in rem diplomaticam aeti intermedii, praecipue Hungaricam*. II. kiad. Buda, 1802, 62. l.; és *Statistik des Königreichs Ungarn*. II. kiad., Ofen, 1809. II—III. rész, 443. l.

munkáiból merítette, melyek mind a hazában, mind a külföldön nagy tekintélynek örvendtek. Tudvalevő, hogy Horváth ugyanabban az évben (1815), mikor SCHLEGEL id. felolvasásai megjelentek, tüzes lelkesedéssel és az adatok nagy böségével szállott szembe SCHWARTNERREL, egykor tanárával. *Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás hires magyar királyoknak védelmezetések a nemzeti nyelv ügyében ezimű iratában*, mely az országban mindenfelé helyeslő visszhangra talált.¹⁾ A következő századok irodalmát SCHLEGEL egy pár sorban intézi el, névleg csak KISFALUDY SÁNDORT említi: «Indessen hat sich doch die Neigung zum historischen Heldengedichte bey den Ungarn auch in den folgenden Zeiten erhalten, und im sechzehnten, wie im siebzehnten Jahrhundert berühmte Meister und Werke in der epischen Gattung hervorgebracht, bis endlich auch in der jetzigen Zeit ein gefühlvoller Dichter, Kisfaludi, den Gesang, den er zuerst der Liebe geweiht hatte, der alten Nationalsage zugewandt.»

Még rövidebben nyilatkozik SCHLEGEL a magyar nyelvről. A történelem philosophiájáról Bécsben 1828-ban tartott felolvasásaiban ismétli a nyelvek hármas felosztására vonatkozó elméletet, most azonban már úgy, hogy a magyarnak is igyekezik az öt megillető helyet kijelölni. Elméletét az indekről szóló könyvének megjelenése után husz esztendővel úgy formulazza, hogy egy-, két- és három-szótagnyi nyelveket különbözhet meg; az első csoport főképviselője a kínai nyelv, mely valamennyi között a legprimitivebb, a második csoportba az indogermán nyelvek tartoznak, melyek a legtökéletesebbek, a harmadik csoportot pedig a sémi nyelvek alkotják. Ezt a beosztást nem kívánja azonban mint valami merev rendszert valamennyi nyelvre ráerősakolni, hanem átmeneti nyelveket is különböztet meg, különösen a második és harmadik csoport között. Ezek köze az átmeneti nyelvek köze sorozza a finnt és a magyart is, a nélküli azonban, hogy a kettöt egymáshoz közelebbi viszonyba hozná: «Die meisten der in Europa noch vorfindlichen Sprachreste aus der älteren Zeit, gehören wohl in diese mittlere Classe der aus den andern beyden gemischten, oder doch zwischen ihnen in der Mitte stehenden Gattung von Sprachen, wie die celtische

oder gäelicche (a kelta nyelvet nem sorozza az indogermán nyelvek közé), dann die finnischen oder andre solche antiquarische Bruchstücke für das allgemeine Sprachstudium; wobei sich oft eine patriotische Vorliebe, oder doch zuerst gelehrt Partheylichkeit einmischt und eine grosse Einseitigkeit der Ansicht, oder des Urtheils veranlasst ... Bey dem vielfachen, und von der ältesten Zeit durch so viele Jahrhunderte fortgehenden, und sich oft wieder erneuernden historischen Zusammenhange zwischen Nord-Afrika, und der Südküste des westlichen Europa, besonders der hesperischen Halbinsel, sollte man wohl glauben, dass dieses sich auch in der Verwantschaft der Sprachen bewähren würde. Indessen aber finden die competentesten Beurtheiler und Kenner der baskischen Sprache in derselben keine Verwandtschaft mit dem ursprünglich afrikanischen, sondern eher mit dem seythischen Stamm der finnischen Sprache. An der Ostseite von Europa, ist dagegen die madyarische Sprache eine ganz entschieden asiatische, aus denen der mittleren Region dieses Welttheiles angehörenden; im grammatischen Bau aber hat sie Analogie mit jenen andern verwandten Sprachen der höheren Ordnung.²⁾

SCHLEGELT azonban nemcsak a magyarság történelme, nyelve és irodalma, hanem politikai felfogása is érdekelte, valamint nemzeti jellege, melyhez benső vonzódással közel ferközni törekedett. Sokatmondók a következő sorok, melyeket nejenek Pestről ír: «Dieser Tage speiste ich bei dem Grafen Brunswick;³⁾ da war auch von dem Verbot der ausländischen Zeitungen die Rede, aber ganz anders als in Wien. Also hatte Gentz,³⁾ freilich bloss für hier, dennoch vollkom-

¹⁾ *Philosophie der Geschichte. In achtzehn Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahr 1828.* Wien, 1829. I. k. 215—216. 1.

²⁾ BRUNSWICK JÓZSEF gróf, Pest vármegye főispánja, septembir, később ország bíró, meghalt 1827-ben. V. 6. SZISSNEYI, M. *Írói Élete.* I. k. (1891.) 1360—1361. lsb.

³⁾ FRIEDRICH VON GENTZ, az ismert publicista, ki 1802 óta osztrák szolgálatban állott és lassankint a restauráló törekvések egyik legbefolyásosabb hármasa lett. Nagyon érdekes GENTZ barátjának, VARNHAGEN VON ENSENÉK hasonló nyilatkozata, ki Bécsből Magyarországon levő ezredéhez vonulva 1809. szept. 23-ikán az estét Pozsonyban SZÁPÁRY VINCZIK gróf házában töltötte, ahol akkor nagy förangú társaság volt együtt: «Ich erkannte

men Recht — auch sein übriger Unwillen gegen mein geliebtes Kalmuckenvolk ward mir ganz erklärlich; denn in der That hatte ich in jenem Cirkel genug, zu *erstaunen* und alles übrige zu errathen, worauf sein sehr gerechtes Urtheil sich gründen mag. Nur hat er freilich darin ganz Unrecht, die Gesellschaft für das Volk zu halten und von diesem weiter gar keine Notiz zu nehmen. Und doch mag es bei diesem wohl ganz anders aussehen, bei aller anscheinenden Robheit, wenn man nur auf den rechten Grund geht. Erst gestern Abend machte ich an der Wirthstafel Bekanntschaft mit einem kumanischen Herren, so dass wir einige Stunden zusammen sitzen blieben. Welche Kenntnis der vaterländischen und der österreichischen Geschichte aus jeder Epoche, welche gute Gesinnung und herzliche Zuneigung für Oesterreich, welchen gesunden Verstand, welche richtige Ansicht des Krieges, ja der Lage von Europa fand ich nicht bei diesem Manne, vor dessen blassem, etwas riesenhaftem Anblick sich Gentz übrigens versöhnt haben würde. Von seinem Schnurrbart kannst Du Dir eine deutliche Vorstellung machen, wenn Du zwei grosse Schuhbürsten mit dem breiten Ende schräg gegeneinander hältst. Einen so verständigen Ungar habe ich noch nicht gesehen. Aber freilich haben auch die Kumaner ihre eigene *freie* Verfassung wie die Sachsen in Siebenbürgen.¹⁾ Buda fekvéséről a következőket irja Boisserée

mit Staunen, dass unter diesen vornehmen Ungarn auch Freunde der französischen Freiheit waren, die eben desshalb den Kaiser Napoleon am stärksten hassten, während Andre, im Hasse jener Freiheit, schon weniger gegen den Mann ergrimmten, der das französische Volk wieder unter eine Krone gebeugt hatte. Auch von der Grösse Napoleon's sprach ein Anwesender ohne Scham, rühmte seine Kriegsthaten, und meinte, es müsste eine Lust sein, unter solch einem Anführer in den Krieg zu ziehen. Gennig, es herrschte die grösste Freiheit der Meinungen, und niemand wurde wegen der seinigen angefeindet. (olv. *Ausgewählte Schriften von K. A. VARNHAGEN VON ENSE*, II. k. 1871. 279. 1).

¹⁾ DOR. v. SCHLEGEL id. levelezése, I. k. 387—388. I. — Felületes és könnyelmű ellenben SCHLEGEL nejének ítélete, ki már akkor új vallásának rajongója volt és mindenütt vallástatlanságot és istentelenséget szimatolt: «Ungarn ist ein sehr schönes, ausscröndlich reiches Land — irja, Pestről Bécsbe visszatérvén, fiának — aber noch heinah ganz unkultivirt. Es war mir oft dort zu Muth, als wäre ich in Otaheiti oder

SULPICIUSnak 1910 jan. 10-én: «Wie soll ich Ihnen nur die Lage von Ofen, oder wie es sonst hiess, Etzilburg, wo ich so lange hausen und harren musste, schildern? Wenn die Menschenkunst nur etwas dazu thun wollte, so wäre es vielleicht die schönste Stadt in Europa, wenigstens von allen an einem Fluss gelegenen. Die dasige Donau denken Sie sich wie einen wild gewordenen, grössem, mächtigeren Rhein. Und so ist auch die Gegend, kühn und gross, die Rheingegenden sind dagegen wie von Menschenhänden und Menschenwitz gemacht.»¹⁾

SCHLEGEL néhány nappal kerácsony előtt visszatért Bécsbe,²⁾ és evel nagyon alászállott: a magyarság iránt való érdeklödése. A megíért nagy munka nem jelent meg, hanem e helyett — mint láttuk — csak egy-két elszórt megjegyzés történeti és nyelvészeti felolvasásaiban. Pedig összönözésekben Bécsben sem volt hiány, ahol SCHLEGEL nejével együtt sokat fordult meg magyar földi szalonokban.³⁾ Pesti ismerőseivel is, nevezetesen SCHEDIUSZSAL és Horváttal, még egy ideig fenntartotta az összeköttetést. SCHEDIUS 1810-ben Bécsbe hívattott a hazai selyemtenyésztés ügyében való tanácskozásra,⁴⁾ mert e téren egy 1802-ben a selyemtenyésztésről kiadott

bei den Südseeländern; das Ansehen der Landleute ist wenigstens ganz so, sowohl in Rücksicht der Wohnung, der Kleidung und der ganzen Art, wie in allen ihren Einrichtungen, grade so wie man es in den Reisebeschreibungen findet. Auch ihr Charakter hat noch sehr viel wildes. Wir haben uns oft gedacht, ob nicht einmal hier noch grosse Völkerwanderungen einst hinziehen werden, so wie im Süden und im Westen nach Amerika. Der Gedanke würde als eine entfernte Aussicht etwas tröstliches haben, wenn nicht durch die allgemeine Verblendung und Verkehrtheit die Bildung dort angefangen würde, wo sie allenthalben jetzt aufhort, nämlich bei dem Indifferentismus und dem witzigen Unglauben. Ein Franzose hat einst von den Russen gesagt, *ce sont des ours poudrés*. Von den halb aufgeklärten, halb noch heidnischen Ungarn könnte man dasselbe vielleicht mit noch grössem Recht sagen. U. o. 385. I. Érdekes, dasselbe vielleicht mit noch grössem Recht sagen. U. o. 396—7. I. létsnek is. U. o. 396—7. I.

¹⁾ V. ö. *Sulpiz Boisserée*, I. 74.

²⁾ V. ö. DOR. v. SCHLEGEL id. levelezése, I. k. 396. I.

³⁾ SZÉCHENYI FERENCZHEZ és családjához való viszonyunkat — kiadatlan levelek alapján — legközelebb fogom ismertetni.

⁴⁾ OLV. SZINNSYEI, *Magyar Írók Élete*, XII. k. 1907. 337. hsb.

műve folytán tekintélynek örvendett. Bécsben tartózkodása alatt sokat érintkezett SCHLEGELLEL, sőt ebből az időből egy rövid levélke is maradt ránk, mely megíratását kétségvilágosan csak annak a körülménynek köszönhette, hogy a személyes találkozásban akadályozva voltak :

5.¹⁾

Ich nehme mir die Freiheit, Ihnen eine Anzahl Ankündigungen unsers *Beobachters*²⁾ zu senden, mit dem Gesuch so oft Sie nach Ungarn schreiben, eine oder die andre beizulegen u übrigens aller meiner *Bitten eingedenk*³⁾ zu bleiben.

Zugleich lege ich ein Paar Blätter Beylagen⁴⁾ bey über *Fox*⁵⁾ *Ulr. v. Hutten*⁶⁾ u *Deutsche Götterlehre*⁷⁾ die von uns herrühren. In der Hoffnung Sie bald zu sehen

Ihr ganz ergebener

Fr. Schlegel⁸⁾

Még egyszer, 1813 január 27-ikén írt SCHLEGEL SCHEDIUSnak levelet, melyben arra kéri, hogy hazájában szerezzen hiteket a

¹⁾ Tud. akad. kézirattár: Lev. 4-r. 154. sz.

²⁾ Aláhúzva. — E hírlap teljes címe: *Der Oesterreichische Beobachter*. Folytatása volt a fentemlített *Oesterr. Zeitungnak*; SCHLEGEL 1811 febr. ig szerkesztette, v. ö. L. GEIGER id. ért., *Jahrb. d. Grillparzer-Gesellsch.* XVI. évf. 310. l. — A lap prospektusa nincs a levélhez mellékelve.

³⁾ Aláhúzva.

⁴⁾ A sor fölött írva.

⁵⁾ Aláhúzva. E cikk címe: *Über Fox und dessen historischen Nachlass*; megjelent az említett hírlap 1810. évf. *Beylagejának* 20-ik (aug. 15.) és 24. (aug. 29.) számában.

⁶⁾ Aláhúzva. Ezen ismertetés címe: *Gedichte von Ulrich von Hutten und einiger seiner Zeitgenossen, herausg. von Alois Schreiber (Heidelberg, bey Engelmann 1810.)*; megjelent a *Beylage* 20. (aug. 15.) számában. Mindkét cikk tehát — a levél alapján — SCHLEGELNEK tulajdonítandó; v. ö. L. GEIGER id. ért. 306—307. l.

⁷⁾ Aláhúzva. Ezen értékelés címe: *Über die Götterlehre und älteste Poesie der Deutschen. (Aus F. Schlegels historischen Vorlesungen)*; megjelent a *Beylage* 26. (szept. 26.) számában.

⁸⁾ A levél 8-r., 4 old., de csak az első oldalra írva. Címzés és keltezés nincs, de világos, hogy a Bécsben időző SCHEDIUSHOZ van intézve, még pedig — mint az utolsó *Beylage*-szám melléklete mutatja — 1810 szept. 26-iak után.

tőle szerkesztett *Deutsches Museum* számára és álljon be a folyóirat, valamint a *Wiener allgemeine Litteratur-Zeitung* munkatársui közé:

6.¹⁾

Herrn Prof. SCHEDIUS
Pesth,

Wien den 27 Januar
1813.

Hochgeehrtester Herr Professor.

Schon lange wollte ich mir die Ehre geben, meine persönliche Bekanntschaft mit Ihnen schriftlich zu erneuern, aber Unmöglichkeiten und Ueberhäufung mit Geschäften, welche mich zwangen, oft auch die dringendste Korrespondenz zu vernachlässigen, haben mich bisher noch immer abgehalten. Ich übersende Ihnen lieblich die Ankündigung²⁾ des zweiten Jahrganges meines deutschen Museums, wovon das erste Stück so eben die Presse verlassen hat. Mein Bestreben bei diesem Journal hat sich im ersten Jahrgange hinlänglich ausgesprochen, und es wäre mir sehr erfreulich, wenn eins und das andre sich auch Ihres Beifalls und Ihrer Theilnahme hat rühmen dürfen. Die uralte Verbindung zwischen Ungarn und Deutschland wird auch dort, wie ich hoffe, manches interessant gemacht haben, was zunächst nur Deutschland und Oesterreich anging, und insofern bitte ich Sie, das Museum auch bei Ihren Landsleuten bestens zu empfehlen. Zugleich aber thue ich die andre Bitte, auch Sie künftig zu meinen Mitarbeitern zählen zu können, und ich hoffe, Sie werden mich keine Fehlbitte thun lassen. Historische Aufsätze und kleinere Abhandlungen dieser Art würden mir für den Zweck des Journals immer am angenehmsten seyn. So glaube ich z. B. dass Bemerkungen über Stephan den Heiligen und seine Ansichten und Ideen von allgemeinem Interesse durch Sie könnten gemacht werden. Doch auch über ungarische Poesie, sowohl über die ältere, als über die neuere des Kisfaludy würde gar manches mir sehr Willkommene zu sagen seyn.

Herr von Sartory³⁾ hat mir gesagt, dass Sie auch an unserer neuen Litteraturzeitung Anteil zu nehmen sich bereit hätten finden

¹⁾ Tud. akad. kézirattár: Lev. 4-r. 154. sz.

²⁾ Ez — egy nyomtatott hasáb — a levélhez van mellékelve; megjelent a *Deutsch. Museum* I. (1812.) évf. nov. füz. 463. l.

³⁾ SARTORY FERENCZ, szül. 1782, megh. 1832, a *Wiener allg. Literaturzeitung* és a *Vaterländische Blätter* szerkesztője, V. ö. C. v. WURZBACH, *Biogr. Lexikon*, 28. k. 252—255. l.

lassen. Ich habe die Redaction des philosophischen Fachs übernommen,¹⁾ wenn es Ihnen daher gefällig wäre, mir diejenigen Bücher nahmhaft zu machen, welche Sie etwa recensiren möchten, so würden Sie mich verbinden. Nur müsste ich bitten, nicht zu wenig Bücher zu nennen, weil eins und das andre gar wohl schon vergeben seyn könnte.

In Hoffnung einer baldigen gütigen Antwort habe ich die Ehre zu seyn

Ihr ergebenster Diener²⁾

Friedrich Schlegel
verte

Kein angenehmeres Geschenk könnten Sie mir für das Museum machen, als wenn Sie mir Ihre herrlichen Ideen über Stephan den Heiligen oder den Grossen in einem darstellenden Aufsatze mittheilen wollten. Solche Männer wie dieser grosse Monarch, den Sie ganz kennen u zu würdigen wissen,³⁾ sind es gerade, die man unsrer Zeit zum Muster aufstellen muss!⁴⁾

Hogy SCHEDIUS SCHLEGEL felszólítására dolgozott-e a *Wiener allg. Literatur-Zeitung*ba (1813—16), a cikkek névtelensége miatt nem állapítható meg.⁵⁾ A *Deutsches Museum* (1812—1813), mely akkor a legtekintélyesebb német folyóirat volt és a melynek munkatársai, SCHLEGEL VILMOS, GÖRRES, a GRIMM-testvérek, HUMBOLDT VILMOS, JEAN PAUL, KÖRNER (apa és fiú), FOUCQUÉ stb. az akkori német irodalom és tudomány legelőkelőbbjei közé

¹⁾ V. ö. O. F. WALZEL id. ism. *Anz. f. d. Alt. u. d. Lit.* XIX. évf. 84. l. és u. a., *Fr. Schlegel's Briefe an seinen Bruder Wilhelm*, 539. l.

²⁾ A levél eddig idegen kéztől (nejétől!) írva; SCHLEGELTÖL AZ ALÁFRÁS ÉS AZ UTOLSÓ OLDALON ÁLLÓ (ERRÉ VONATKOZIK A SCHLEGEL KEZÉTŐL VALÓ EVIDE.) UTÓIRAT.

³⁾ Tehát SCHLEGEL SCHEDIUSZSAL TÖBBSZÖR BESZÉLGETHETETT SZT. ISTVÁNRÓL, A KI AZ EGÉSZ MAGYAR TÖRTÉNELEMBŐL LEGJÖBBEN RAGADTA MEG A — KATHOLIZÁLT — NÉMET ÍRÓ FIGYELMÉT.

⁴⁾ A levél 8-r, 4 old., mind a négyre írva; különböző címzés nincs.

⁵⁾ Philosophiai munkákról általában kevés ismertetés jelent meg a W. A. L. Z.-ban, az első (1813.) évfolyamban mindenkorral négy, ezekből kettő (a márcz. 30-iki és aug. 24-iki számban) F. S. aláírással, a mi valószínűleg SCHLEGEL szerzőségére vall, és így talán helyreigazítandó WALZEL állítása (*Fr. Schlegel's Briefe an seinen Bruder Wilhelm*, 539. l. 1. jegyz.): «Von Friedrich scheint nichts in ihr zu sein.»

tartoztak, sajnos, nem talált — mint a folyóirat tartalma mutatja — a magyar tudomány képviselő részéről megfelelő szellemi támogatásra. Pedig hogy SCHLEGEL mily nagy sulyt vetett a magyar írók közreműködésére, mutatja HORVÁTHOZ intézett és Bécsben 1811 okt. 30-ikán kelt levele, melyben régi ismeretségek jogán őt is kéri, hogy az akkor még csak meginditandó folyóirat munkatársai közé lepjön, a mit HORVÁT, aki már gyermekkorában feltette magában, hogy a német nyelvet soha nem fogja irodalmilag használni,¹⁾ persze nem tett meg.

7.2)

Wien, den 30th October 1811.

Geehrtester Herr u Freund!

Ich habe schon lange eine Gelegenheit gewünscht, mein Andenken bey Ihnen zu erneuern. H Prof. Schedius wird Ihnen vorigen Winter²⁾ meine Empfehlungen überbracht haben. Es brachte mir einmal ein Bekannter von Ihnen einen Grass, allein er war im Vorbeigehn an einem dritten Orte. Ich erfuhr weder seinen Nahmen noch seine Adresse u sah ihn nicht wieder.

Ich habe jetzt eine Bitte, an deren Erfüllung mir sehr gelegen ist. Mit Anfang des Jahres 1812 erscheint allhier unter meiner Aufsicht eine Zeitschrift unter dem Titel *Vaterland. Museum*,³⁾ welche nicht bloss Abhandlungen und Aufsätze, sondern auch ausführliche Recensionen aus dem Gebiete der *Geschichte*,⁴⁾ moralischen u politischen Philosophie, u Kunst u Litteratur enthalten soll. Es ist mein lebhafter Wunsch, dass auch *ugrische*⁵⁾ Geschichte u Litteratur in dieser Zeitschrift⁶⁾ mit umfasst werden. Hierzu erbitte ich mir Ihre Theilnahme. Die Gegenstände überlasse ich ganz Ihrer Wahl, sowie auch jedem Recensenten frey steht, sich zu nennen oder ungenannt zu bleiben. Eine Anzeige von *Engels*⁷⁾ Werk, 1ter Theil,⁷⁾ von *Schwartner*⁸⁾ etc. wäre eine Ihrer würdige Aufgabe.

¹⁾ V. ö. MÁTRAY GÁBOR, *Emlékbeszéd Horvát István Széchényi országos könygetári úr fölött*. Pest, 1847, 10. l.

²⁾ Nemz. műz. körzírattdr.; Irodalmi Levelestár.

³⁾ »vorigen Winter« közbeszűrvá.

⁴⁾ Aláhúzva.

⁵⁾ Kétszer aláhúzva.

⁶⁾ »Zeitschrift« után egy szó aláhúzva.

⁷⁾ »1ter Theil« közbeszűrvá.

Was haben Sie zu dem Gastermann gesagt?¹⁾ — Es versteht sich, dass auch eigne Abhandlungen von Ihnen mir eben so willkommen seyn werden u noch mehr als Recens. — Was ich gleichfalls sehr wünschte, wäre eine Auseinandersetzung der poetischen Verdienste Ihres *Kisfaludi*.²⁾ Diess sollten Sie oder H. Pr. Schedius übernehmen. — Auch *Kürzere Nachrichten*²⁾ von den neuesten Fortschritten der ungrischen Litteratur u allem was darin u dafür geschieht³⁾ werden mir sehr willkommen seyn. Um diese bitte ich Sie vorzüglich. — Für den Bogen Honorar bestimmen die Verleger jetzo 12 Guld. *Silber*²⁾-geld.⁴⁾

Der Ueberbringer dieses Briefes, Se. Excell. der Preussische Gesandte, *Baron Humboldt*,²⁾ hat seit einiger Zeit bey Pr. *Marton*³⁾ angefangen, ungrisch zu lernen, u wird sich sehr freuen, Ihre Bekanntshaft zu machen. Wenn ich erst durch die Antwort das Nähtere über Ihren jetzigen Aufenthalt erfahren habe, so werde ich Ihnen sobald sich eine Kostenfreye Gelegenheit darbietet, eines oder das andre von meinen Arbeiten übersenden.

Ich hoffe auf eine baldige Antwort u bin mit aufrichtiger Hochachtung.

Ihr ergebenster
Friedr. Schlegel
k. k. Hofsecretär

Beyträge für die Zeitschr. bitte ich zu addressiren an die Buchhändler Heubner & Volcke²⁾ auf dem hohen Markt³⁾.

E levelet tehát SCHLEGEL Pozsonyba küldte Horvátnak, még pedig HUMBOLDT Vilmos báró, a bécsi porosz követ által,¹⁰) aki Horváttal — bizonyára SCHLEGEL kitüntető figyelmezhetősére — megismерkedni óhajtott. A báró személyesen vitte el a levelet

¹⁾ Bizonzára a bécsi ANTON WILH. GUSTERMANN ezen nagy port vert művére ezélez: *Die Ausbildung der Verfassung des Königreiches Ungarn*. Wien, 1811. 2 köt.

²⁾ Alähítysu-

²⁾ „u allem . . . geschieht; közbeszűrva

⁴⁾ BOISSEBÉE Sulpiciusnak SCHLEGEL 15 frtöt ajánlott fel; v. A. FR. DEIREL, *Dorothea Schlegel als Schriftstellerin*. (*Palaestra*. XL. k.) Berlin, 1905. 173. 1.

⁵⁾ A levél alakja 8:r. 4 old., minden négyzetben körökkel színezve.

⁹⁾ HUMBOLDT ezután 1810 okt. középítől 1813 jún. 1-ig tartózkodott Bécsben. V. ö. R. HÄYM, *Wilhelm von Humboldt*, Berlin, 1856, 290. és 299. l. Azután részt vett a bécsi kongresszusban is.

HORVÁT lakására — de nem találta otthon, mert HORVÁT ugyanakkor Bécsbe utazott volt. HORVÁT mint ÜRMÉNYI JÓZSEF ország bíró titkára tartózkodott az 1811—12-iki diéta alatt Pozsonyban és bizonyára a diéta miatt (ill. az udvar kedvéért) rándult le HUMBOLDT is hivatalos minőségen¹⁾ Pozsonyba. HORVÁT többször is felnézett Bécsbe: mikor első ízben fent járt, SCHLEGELT semmiképen fel nem találhatta; második felfrändülásakor azonban találkozott vele, és harmadik útja alkalmával HUMBOLDTtal is. HORVÁT ezen bécsi útjáról igen kimerítő értesítést küldött egy kiadatlan, szinte könyvnyi terjedelmű és 1811 decz. 17—22-ig Pozsonyból írt levélben SZEMERE PÁLnak, melynek SCHLEGELRE és HUMBOLDTRA vonatkozó része²⁾ német irodalomtörténeti szempontból is igen becses adalék. «Második fől rándulásomkor — írja HORVÁT emlitett levelében³⁾ — 20 egész Német forintot füzettem a' sok keresgélés miatt Kotsisomnak, míg végre reá (t. i. SCHLEGELRE) akadhattam. Örült szerfölött, hogy látott, de bámult is egyszer mind, mert előtte való nap küldött Hozzáim Posonba levelet Humboldt Baro Burkus Országi követtől, a' híres Amerikai utazó Testvérétől, 's kért; hogy Magyar Országra nézve segéde lemnék a' *Vaterländisches Museum*⁴⁾ név alatt 1812-dikben ki-jovendő havi írásának készítetésében. minden Arkusért 12 forintot igéri ezüst pénzben. 's tőlem Recensiókat kívánna leg inkább, és tudós Értekezésekkel a' Magyar Dolgokról és Litteraturáról. E' levele által egyszer'smind alkalmat akara adni, hogy az emlitettem követtel — Mártonnak⁵⁾ a' Magyar Nyelvben most Tanitványával, és Nagy Philologussal — meg esmérkedhessem, mivel ő régóta személyesen ohajtott engemet esmérni.

¹⁾ A Magyar Kurir 1811. évf. 36. (nov. 1.) számában e személyi hirt hozza: „A Francia Császári rendkívül való követ Gróf Otto, és a Pruzzsai Királyi követ Humboldt Úr, a' múlt héten Posonba menvén egynehány napig ott műlattak.”

VASS BERTALAN (id. m. 203-205. l.) — czélyjához kepest — családy-két vonást ragadott ki belőle.

³⁾ Nemz. műz. kézirattár: Irodalmi Levelestár: 4.1. o. 11-
zett részlet a 25—26. és 27—28. old.

*1 Alabízva.

⁵⁾ Ugyane levl 24. l-ján igen lenzöleg beszél Horvát Bécsben, a kivel Bécsben több ízben találkozott, még pedig nemcsak mint tudósról, hanem mint emberről is.

A' követ távúl létemben maga hozta szálásomra a' levelet, de sikertelenül, mert épen addig mulatott ő Posonban, a' meddig én Bétsben. Igy egymást nem láthattuk. Harmadik Bétsi utamban tehát el mentem hozzá Schlegellel, hogy kivánságának eleget tennék. Ki nem mondhatom, mi örömmel vette látogatásomat, elhalmozott magasztalásaival, sokat beszélt velem a' Nyelv filosófiáról, kétszer asztalához ültetett, 's midön mind a' Nyelvről közönségesen, mind különösen a' Magyar Nyelvről el mondottam Neki hoszasan gondolataimat, kért: hogy azokat Nemet Országgal minő hamarabb közölném, hogy Bernhárdi és Vater az ő jó esmerősei minő hamarabb tanulják betsülni a' Magyar Nyelvet is. Sajnálotta, hogy tőlem nem tanulhatja Nyelvünket, és minden szava oda tzélozott, hogy Mártonról tsak Mechanice kéntelenítettik tanálni. — De elég már ez Humboldtéről. — Maga Schlegel most is, mint egykor Pesten — midön Magyarul tanítottam — szünet nélkül borral kinált, 's a'val díszekedett, hogy Bétsben egy Bóltnan igen jó Magyar Országi Borokat kap-hatni. Neszményit hozott elömbe, és almát, azon kinyilatkoztatással, hogy az utóbbiakra igen jó iztén esik az ivás. . . .¹⁾ Schlegel azon könyvvel, melyet az Indiai nyelvrekről írt, meg nem ajándékozott, hanem egy ujjal, melyet *Historische Vorlesungen*²⁾ név alatt bocsátott nem rég napfényre. Amazt birni nem igen kívánom, mert Indus Nyelvbéli járatossága gyanús előttem. A' Németek mihélest egy Grammatikát olvasnak valamely nyelvről, tüstént tudják a' nyelvet, irnak róla, és mi tördet hajtunk tudományoknak. Horvát második bécsei tartózkodása, mint SCHLEGEL levelének kelte mutatja, nov. legelejére csik, a harmadik pedig nov. második felére és két hétre terjedt.³⁾ E levél tartalmáról, különösen a SCHLEGELT és HUMBOLDTOT illető részről, VITKOVICS Mihály 1812 márc. 14-ikén KAZINCZYT is értesítette, avval az érdekes hozzáadússal, hogy

¹⁾ A következőkben HORVÁT leírja, hogy a bécseiek mily «nagy tökéleteségre» vitték az evésben és ivásban.

²⁾ Aláírásza. Ezen már fent említett munka címe: *Vorlesungen über die neuere Geschichte*, Wien, 1811.

³⁾ Az idézett levél 32. lapján mondja: «El is hagytam (t.i. Bécs) két hét mulva, 's December kezdetén ismét Véronin között valék . . . December 2-dikán este értem Posonba.»

SCHLEGEL Horvátot «a' Titkos Politzaj tagjai közé nagy igérettel be akarta verboválni, de a nagylelkű Hazafi megvetette.¹⁾ Horvát az idézett levélben nem szól SCHLEGEL ezen kísérletéről, de azért aligha lehet VITKOVICS állításában kételkedni, melyet már az a körülmény is hihetővé tesz, hogy SCHLEGEL a bécsei reactio készséges híve volt.

HUMBOLDT Vilmos bécsei követsége idejében igen sokat foglalkozott nyelvészeti tanulmányokkal és nemcsak magyar nyelvtanítót járatott megához, hanem szlávot is, még pedig KOPRÁK BERTALANT,²⁾ a ki MÁRTONNÁL mindenestre jelentékenyebb ember és tudós volt. MÁRTON egy kevessé ismert értekezésében,³⁾ melyben a magyar nyelv eredetének kérdésével foglalkozik, maga értesít bennünket arról, mikép vezette be HUMBOLDT nyelvünk ismeretébe. HUMBOLDT volt egyúttal «azon Nagy ember és széles tudományú Férfiú», aki MÁRTON «figyelmét ezen vi'sgálódásra felbuzdította»:⁴⁾ valójában azonban az egész dolgozat nem egyéb phantasticus kísérletnél, melyhez HUMBOLDT szellemének semmi köze.⁵⁾ «Midön a' tiszta Báró Úr — így

¹⁾ KAZINCZY levelezése, kiadta VÁCZI. IX. k. 335—36. 1.

²⁾ Oly. *Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar*, herausg. von V. JAGÓ, Berlin, 1885. 272—273. 1.

³⁾ Értekezés a' magyar nyelv eredetéről, természeti tulajdonsgairól, körülvehetősége, fundamentumos tanulása és környű tanítása legjobb módjáról. Bétsben, 1830. Ez az értekezés abban az alakban, melyben én ismerek (8-r., 32 L), egy nagyobb tanulmánynak csak bevezető része, melyből az igért «metszett táblák» is hiányoznak. A könyv igen ritka; én a kolozsvári unit. főgimnázium példányát használtam. Tudtommal Budapesten a nagy könyvtárak közül csak a Tud. Akadémia könyvtárában van meg.

⁴⁾ Oly. id. ért. 5. 1.

⁵⁾ MÁRTON azt hiszi, «hogy valahik munkáját figyelemmel és minden bálvélekedésekkel ment magyar lélekkel megolvassák, vele együtt, minden addig a' Magyar Nemzetet esmerendik a' több vele rokonos napkeleti Nyelvek föl anyanemzetiségeknek lenni; valamaddig más valaki, akár a' félholt Zsidó, akár az élő Arabs, Persa, Török sa't. nyelvekben, ennyi eredeti szépséget és tökéletességet, mint a' memnyit a' Magyarban találunk, nem mutathat. Id. ért. 9. 1. MÁRTOS elmélete a hangok symbolikus magyarázatán alapszik; HUMBOLDT is megengedi, hogy hang és gondolat közt bizonyos symbolikus összefüggés lehetőséges (*Geamm. Schriften Herausg. von der königl. Preuss. Akad. der Wiss.* VII. k. 76—77. 1.), de annyira távol áll MÁRTON daliságától, hogy ez — mint a vonal feletti idézet is mutatja — csak annak fölérejtéséből meríthetett elméletéhez öszönözést.

értesít MÁRTON — mint Követ, ezelőtt 18 esztendővel Bétsben lakott, arra határozta magát, hogy a' Magyar nyelvet megtanulja; hallván, hogy ez is egy a' napkeleti nyelvek közzül, mellyeket ifjú korában midön a' Diplomatikai pályára készült, nagy szorgalommal tanult. — Szerentsém lévén a' Követ Úrnak naponként a' magyar nyelvből órákat adni, minekutána egy hónap alatt a' Grammatika tabellaris tanításának vége lett, 's magyarból németre kezdett fordítani, tapasztaltam, hogy a' melly magyar szók egyszer kétszer a' fordításban előfordultak, azokat többé el nem felejtette. Nem titkolhattam el ezen való való tsudálkozásomat, melyre e'ként felelt. «A' magyar nyelvnek alkotása nem fárasztja el a' napkeleti nyelvekben jártas tanuló figyelmét, és így ezt ennek igen egyszerű grammaticai szerkezetére mellett egyedül a' még esmeretlen szók megjegyzésére annál élesebben fordithatja. Sok szónak jelentése esmeretes ugyan már előttem a' Török, Persa, és Arabs nyelvből, de leginkább könnyítik a' szók megtartását az eredeti törzsök vagy gyökér betük, mellyeket nemtsak a' napkeleti de még többnyire a' nyugati nyelvekben is feltalálhatni, 's 'a mellyek egy közös eredetre mutató jelbetük». — Későbben, jobban esmervén már nyelvünknek természeti alkotását a' tiszta Követ Úr, arra buzdított különösen, hogy igyekezném kitapogatni, honnan vették eredeteket a' szószármaztató végzetek vagyis szóképzők hangsúlyán betüi? Mert, ha szinte nemellyeknek gyökerei már fel nem találhatók volnának is a' nyelvben, ha a' szokásból kimentek, és e' miatt mindegyiknek származását világosan meghatározni nem lehetne, úgy, mint p. o. a' *d*, *l*, *t*, betükét, mellyekkel a' mássalérhetőktől többnyire két, néha három íget is formálunk — a' mint alább bővebben meglájtuk — 'sa't; ez mégis, és leginkább ez, mind a' szónyomozás felette fontos tudományában, mind a' nyelv eredete kinyomozásában vezér fonálul szolgálhat, 's végre felvilágosító resultatumokra vezethet.¹⁾ De hogy HUMBOLDT önállóan, MÁRTON vezetése nélkül is, mily buzgósággal foglalkozott abban az időben a magyar nyelvvel, mutatja

egy Burgörnerből 1812 júl. 3-ián WOLF FRIGYES Ágosthoz, a nagy philologushoz intézett levele, melyben írja: «Ich bin hier allein in Burgörner, liebster Wolf, und habe nicht einmal eine Tafel-, sondern höchstens eine Chiffonières-Bibliothek, ausser ihrem Plato, bloss einige ungrische Bücher, da ich diese Sprache auf die Sie wegen der Betonung sonst auch hielten, so ziemlich gelernt habe».¹⁾

HUMBOLDT nem is hagyta felhasználatlanul magyar nyelvtanulmányának eredményeit. A különböző nyelvek összehasonlitásában többször mutat rá a magyar nyelvnek is valamely jellemző sajátosságára, így különösen a -*lak*, -*lek* tárgyas személyakra. Pl. «Es ist nicht unnatürlich, bei der Erwähnung einer Handlung zugleich den Gegenstand hinzuzufügen, auf welchen sie sich bezieht ... Es ist daher nicht zu wundern, dass es Sprachen giebt, welche die Pronomina, die vom Verbo regiert werden, so nah an dieses heften, dass sie Theile der Conjugation desselben werden. Alle Semitischen Sprachen, die Türkische und Persische, die Finnische und Ungrische haben diese Gewohnheit, allein alle thun dies nur in wenigen Fällen, und die Ungrische hat bloss eine schwache Spur davon übrig behalten. Sie bezeichnet nemlich bloss den einzigen Fall, wo die 1. Person des Singulars das Pronomen der zweiten Singularis im Accusativ regiert, und da lefftet sie nicht das gewöhnliche Pronomen an, sondern ändert die Endigung; doch liegt in dieser vermutlich ein verloren gegangenes Pronomen zum Grunde. So sagt man nicht *latom tegedit*, ich sehe dich, sondern mit einem Worte *latlak*.»²⁾ Többször és böven szól a magyar magánhangzók illeszkedéséről is, pl. *Ueber die Verschiedenheiten des menschlichen Sprachbaues*³⁾ című művében, mikor

¹⁾ Olv. Wilhelm v. Humboldt's gesammelte Werke. V. k. Berlin, 1846, 294. I.

²⁾ Olv. W. v. Humboldt's Gesammelte Schriften. Herausg. von der königl. Preuss. Akad. d. Wiss. IV. k. 244. I.; v. o. még u. o. 256. I., III. k. 265, 310 és 311. I.

³⁾ Ez azonban nem tévesztendő össze HUMBOLDT egy hasonló című tanulmányával: *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes* (közölve id. kiad. VII. j. k.), mely bevezetésül szolgál HUMBOLDTnak a kawi-nyelvről szóló nagy művéhez; W. von HUMBOLDT, *Über die Kawisprache auf der Insel Java*. I. k. Berlin, 1836, I—CCCCXXX. I.

¹⁾ Id. ért. 6—7. I. — MÁRTON «Elöljáró Beszéd»-ének e részét RUBINIVI MÓZES is közli: Általános nyelvtudomány. (Tudományos Zsbokkönyvtár 192/193. sz.) 1907. 104—106. I.

azt akarja bizonyítani, hogy a nyelvekben beálló változásokat és alaki szégyényedést egyrészt az idő, másrészt az irodalom kiegészítő és egyszerűsítő hatása okozza: „Die Ungrische Sprache theilt nämlich die Vocale in drei Classen, starke, *a*, *o*, *u*, schwache, *e*, *ö*, *ü*, und gleichgültige, *ä*, *i*, *e*. In wahrhaft Ungri-schen Wörtern finden sich niemals zugleich Vocale der beiden ersten Arten, die Vocale eines jeden gehören bloss einer von beiden an, nur die dritten vermischen sich mit beiden. Dies ursprüngliche Bildungsgesetz der Wörter geht auf die grammatische Anfügung über. Der Vocal des Stammworts bestimmt den des Affixes; *hal*, Fisch, *hal-ak*, die Fische, *kar*, Arm, *karok*, die Arme. *üst*, der Kessel, *üstök*, die Kessel. Die Affixe können aber zum Theil mit einem suffigirten Pronomen allein stehen, und als dann bestimmt ihr Vocal den des Pronomen. So wird *nek*, die den Dativ bildende, aber immer suffigirte Präposition, zu *nak* in *halnak*, dem Fische, behält dagegen sein *e* in *nekem*, mir, *neked*, dir, u. s. f. Es gilt daher als allgemeines Gesetz, dass der Vocal des selbstständigen Worts unverändert bleibt, dagegen der des abhängigen sich nach jenem umwandelt.... Der Ungrische Vocalwechsel beruht auf dem Wohllautgesetz, in demselben Wort nur gleichartige Vocale zu lieben, besteht immer in einer Wirkung der Anfangssyllben auf die Endsyllben, und wird zum Bildungsmittel der Einheit des Worts, verwan-delt das getrennte oder locker angefügte grammatische Zeichen in wirkliche Beugung.... Nun ergiebt sich aus der Ver-gleichung der ältesten Denkmäler der Ungrischen Sprache, dass dies Gesetz ehemals in geringerem Umfange beobachtet wurde, als jetzt, und zwar mit folgendem merkwürdigen Unterschiede. Bei Affixen, die niemals Selbstständigkeit erhalten, und nur in einem einfachen Consonanten bestehen, der mit einem Bindevocal an den Endeconsonanten des Wortes geheftet wird, wie das *t* des Accusativs, folgt bei den Älteren und Neueren dieser Bindevocal dem des Worts; *hal-at*, den Fisch, *tüz-et* (spr. tüset), das Feuer. Affixe dagegen, die unter Umständen selbst Suffixe annehmen, erscheinen in den ältesten Sprachurkunden noch mit unverändertem Vocal, und erst die spätere Sprache unter-wirft sie der regelmässigen grammatischen Umbildung. In dem ältesten Denkmal der Ungrischen Sprache, einer Leichenrede,

die zwischen das Jahr 1192 und 1210 gesetzt wird, findet man daher *halal-nek*, dem Tode, *Paradisum-ben*, in dem Paradiese, wo die spätere und heutige Sprache *halal-nak*, *Paradisum-ban* sagen. Dieselbe Unregelmässigkeit dauert, und zwar immer nach dem Grade ihrer mehreren Selbstständigkeit, auch bei nachfolgenden Schriftstellern noch fort, und hat sich bei dem gemeinen Volke, vorzüglich in einigen Gegenden, bis auf den heutigen Tag erhalten. So ist dies auf der einen Seite als ein wirkliches Beispiel der sich durch die gebildete und Schriftsprache befestigenden Gesetzmässigkeit grammatischer Formen, indem es zugleich auf der andren die Beharrlichkeit zeigt, mit welcher das Volk sich der Umänderung stammhafter Vocale widersetzt.”¹⁾

A magyar nyelvtörténet még felületes ismerőjének is HUMBOLDT e fejezetéénél okvetetlenül a nagy RÉVAI jut eszébe. És tényleg HUMBOLDT hivatkozik is jegyzetben az *Antiquitates literaturae Hungaricae-re* (p. 9—17, 91—100) és az (*Elaborator*) *Grammatica Hungarica-ra* (I. 96—101) evvel a megjegyzéssel: „Ich freue mich bei dieser Veranlassung diesen Mann nennen zu können, dessen Werke lange nicht so bekannt zu seyn schei-nen, als sie durch den sich in ihnen ankündigenden, von rich-tigen Begriffen über Sprachentstehung und Bildung geleiteten gründlichen Forschungsgeist verdienen.” Sajnos, HUMBOLDT e munkája, melyet 1827—1829 között írt, csak 1907-ben jelent meg először nyomtatásban,²⁾ és így HUMBOLDT nem érhette el ezélját, hogy a külföldi tudomány figyelmét az ebben a tekintetben is sorsúldozott RÉVAIra felhívja. Azonban a nagy HUMBOLDTnak az a fényes elismerése így is jól eső elégtétel, habár esekély vigasztalás azért a terméketlenségről, melyre a végzet a jövőben bizakodó RÉVAI eszméit ítélté.³⁾ HUMBOLDT már azért is

¹⁾ Olv. HUMBOLDT össz. műveinek id. kiad. VI., k. (1907), 222—223. l.; v. ö. még u. o. 298. l.

²⁾ V. ö. HUMBOLDT össz. műveinek id. kiad. VI., k. 334. l. 10. jegyz. és H. STEINHAL, *Die sprachphilosophischen Werke Wilhelm's von Humboldt*, Berlin, 1884, 8—10. l.

³⁾ RÉVAI grammaticáját említő VATER János is, még pedig két helyen: *Mithridates oder allgemeine Sprachenkunde*. II. k. Berlin, 1809. 783. l. és *Litteratur der Grammatiken, Lexika und Wörtersammlungen aller Sprachen der Erde*, Berlin, 1815. 137. l.: de hogy RÉVAI műveit nem ismerte, igen

megértemelte, hogy a magy. tud. Akadémia 1834 nov. 8-iki nagygyűlésén külföldi levelező tagjává választotta.¹⁾

II. A Grimm-testvérek, Büsching és v. d. Hagen.

SCHLEGELT és HUMBOLDT népünk és nyelve első sorban általános nyelvészeti és kulturtörténeti szempontból érdekelte. Más irányú a GRIMM-testvérek és azon tudósok érdeklődése, a kik a lassankint kialakuló germanisztika első önálló művelői voltak. Nyelvünkkel magával a germaniszták közül, úgy látom, csak GRIMM JAKAB foglalkozott komolyabban és el is sajátította — a hogy maga mondja²⁾ — αὐτοδιδακτώς annyira, hogy nyelvtörténeti műveiben tudományos segédeszköznek használhatta. A finn-magyar nyelvoktatás álláspontjára helyezkedve élénk figyelemmel kíséri a finnugor nyelvhasonlításra vonatkozó irodalmat és rámutat a finn és a magyar nyelvben uralkodó magánhangzó-illeszkedésre, melyben hasonlóságot talál a német «Um-

valószinű, még nevét is hibásan «Ravai»-nak írja. HUMBOLDTNál is az id. kiad.-ban «Ravai» áll, de ez kétségkívül a kézirat hibás olvasásának tulajdonitandó.

¹⁾ V. ö. VISZOTA GYULA, *Tugajdnak az Akadémidban 1847-ig. Akad. Értesítő*, 1906. 508. l., hol — mint VISZOTA GYULA barátom értesít — HUMBOLDT SÁNDOR tévesen van Vilmos helyett említve. A kitüntetésért küldött köszönő sorokat Viszota nem talált; valószinű, hogy HUMBOLDT, ki akkor már beteg volt és rövid időre rát, 1835. ápr. 8-ikán meg is halt, ilyeneket nem is küldött. Nekrologját TOLDYTÓL olv.: *M. Tudós Társasági Névkönyve 1836-ra*, 84—85. l. — LITZMANN ALBERT, HUMBOLDT id. kissásának egyik szerkesztője, írja (IV. k. 436. l.): «Ein vollständiges Bild seiner (t. i. HUMBOLDT) immensen, stätig wechselnden Arbeitskraft auf dem weiten Gebiete der Linguistik erhält man jedoch erst dann, wenn man sich einen Überblick über den reichen handschriftlichen Nachlass verschafft hat, den auf Grund seines letzten Vermächtnisses die königl. Bibliothek in Berlin verwahrt. Diese grosse Zahl von Faseikeln mit ihren unzähligen kleineren und grösseren Ausarbeitungen, Studien, Sammlungen, Exzerpten, Notizen über fast alle Sprachen der Erde zeigt uns mit sprechender Deutlichkeit die weitfassenden Interessen und den eisernen Fleiss des in beständigem Lernen alternden Mannes.» Hogy ezek között magyar nyelvi jegyzetek is vannak, kétségtelen; a kinek mödjában van hozzájuk férni, ismertetésükkel igen érdekes munkát végezne.

²⁾ Alább még említendő levelében, *Zeitschr. f. d. Altertum*, 42. k. (1898.), 327. l.

laut»-hoz és általán a német vocalis-assimilatiohoz.¹⁾ Más alkalmmal a finn és magyar nyelv között fönnálló azon hangtani jelenségre hivja fel a figyelmet, mely szerint finn p- és k-nak a magyarban j' és h felel meg és a melyet a germán «Lautverschiebung»-gal rokonnak talál.²⁾ Etymológiai kutatásaiban gyakran vesz magyar szavakat is igénybe³⁾ és mondattani tekintetben említenére méltónak tartja az ilyen magyar szerkezeteket, mint «Peternek a kalapja,»⁴⁾ stb.

A GRIMM-testvérek figyelmét első izben — úgy látom — a német népkönyvekre irányuló kutatásai, melyeknek alapjai már 1808-ban meg voltak vetve,⁵⁾ és a melyeket igen széles körben folytattak,⁶⁾ terelték hazánkra. Egy 1811 márc. 20-iki levelének utóiratában (Kasselból) azt kérdezi GRIMM JAKAB DOBROVSKY JÓZSEFTől, a már említett prágai szlavistától: «Wo findet sich wohl einige, um nicht zu sagen, die beste Nachricht über ungrische Volksromane?»⁷⁾ Erre a kérdésre DOBROVSKY 1811 ápr. 24-ikén Prágából ezt válaszolja GRIMMNEK: «Eine eigene Nachricht von ungrischen Volksromanen wüsste ich nicht zu nennen. Man müsste sich an Bibliothekar von

¹⁾ Olv. pl. *Kleinere Schriften*. IV. k., 174—176. l. (1822-ból.)

²⁾ *Geschichte der deutschen Sprache*. IV. kiad. 392. l.; v. ö. még *Kleinere Schriften*, II. k. 113. l., VIII. k. 222, 357. l. s többször.

³⁾ V. ö. *Geschichte d. deutschen Sprache* id. kiad. 189. 213, 714 és 292. l.; ERNEST SCHULZE, *Gothisches Glossar* (előszó GRIMM JAKABTÓL), XVI. l.; *Kleinere Schriften* V. k. 439. l., VII. k. 503. és 506. l., VIII. k. 357. l. stbször.

⁴⁾ Olv. *Deutsche Grammatik*. IV. Theil. Neuer vermehrter Abdruck. 1897. 423. l. 1. jegyz.

⁵⁾ V. ö. *Deutsche Sagen, herausg. von den BRÜDERN GRIMM*. IV. kiad. (STEIG REINHOLDTÖL.) 1905. XIII. l. V. ö. *Zeitung für Einsiedler oder Trösteinsamkeit*. Heidelberg, 1808. 19. és 20. szám.

⁶⁾ Igy pl. kiterjesztették a cseh (v. ö. REINH. STEIG, Achim von Arnim und Jacob und Wilhelm Grimm, 1904. 70. l.), spanyol (v. ö. *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*. Hrg. von H. GRIMM und G. HEINRICH. 1881. 146. és 158. l.), hollandi (v. ö. u. o. 201. l.) népkönyvekre is. V. ö. még WILHELM SCHEFF, *Briefwechsel der Brüder Grimm mit Ernst v. d. Matsburg*. — *Zeitschr. f. deutsche Philologie*, 36. k. (1904.) 218—19. l.

⁷⁾ Olv. AUG. SAUER, *Aus J. Grimms Briefwechsel mit slavischen Gelehrten*, 6. l.

Müller¹⁾ in Ofen verwenden. In dem 2-ten Index alter der Szechenyi-schen Bibliothek (der nach Materien eingerichtet ist), finde ich unter der Aufschrift fabulae romanenses 1. Hungaricae 2^{1/2} Seiten voll Titeln, worunter auch Appolonius (1751) steht, ferner Bidpai, aber die meisten sind neu übersetzte deutsche Romane.²⁾ Im Index alter Supplementi 1st S. 206 stehen wieder welche, unter denen auch: két kronika Brunzvik és Stilfrid, Sopron. (Edinburg) 1770. 8.³⁾ Die Ungarn haben auch einen Katalog alter in ungr. Sp. gedruckten Bücher.⁴⁾ Da sollten denn auch viele Volksbücher zu finden seyn, wenn sie nicht gewöhnlich ohne Jahrzahl und Druckort herauskämen.⁵⁾ GRIMM JAKAB erre ismét irja Dobrovskynak (Kasselból) 1811 nov. 8-ikán: «Die mir nachgewiesenen Schriftsteller über ungrische Volksbücher habe ich leider noch nicht nachschlagen können, in einem alten deutschen Buch aus dem 17. J. b. fand ich neulich Erwähnung verschiedener Geschichten, welche einer während seines Aufenthalts in Ungarn wollte gelesen haben, worüber ich gern mehr wüsste; z. B. Ritter Rukemonde, welcher eine asiatische Prinzessin erlöst; — Ritter Otto aus Ungern, welcher allein in die 78. Abentheuer auf dem Kreidengebürge (? Karpathen) bestritten. Auch haben sie Argyrus u. Tundcr.⁶⁾ Hogy GRIMM micsoda 17. századi német könyvból vette ezen regényezimeket, nem sikerült megállapítanom; a magyar irodalomtörténet közülök csak Árgirus és Tündér ismeri, de ezt, úgy

¹⁾ Miller Jakab Ferdinand, a M. N. Múzeum igazgatója (1749—1823); v. ö. SZINNYEI, Magyar Írók élete, VIII. k. 1900. 1415—1423. hsb.

²⁾ Index alter libros bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi duobus tomis comprehensos, in scientiarum ordines distributos exhibens. Pesth, 1800. 478—481. 1.: Fabulae Romanenses. Ott egyebek között műbő: Argirus (h. és é. n.), Pontzianus (Bécs, 1573.), Salamonnak Markalfal beszélge. (Monyorókerék 1591), HALLER J., Hármas tükör (1767) stb.

³⁾ Index alter libros Bibliothecae Hungariae Széchényiano-Regnicolaris supplemento I. comprehensos, in scientiarum ordine distributos exhibens. Pozsony, 1803. 506—207. 1.: Fabulae Romanensis; ezek között: Két krónika Brunzvik és Stilfrid, Sopronb. 1770. stb.

⁴⁾ Ez természetesen nem más, mint: SÁNDOR ISTVÁN, Magyar Königheszár, Győr, 1803.

⁵⁾ Olv. Archie für slavische Philologie. I. k. (1876), 624—25. 1.

⁶⁾ Olv. SAUER id. m. 16. 1.

vélem, GRIMM nem abból a régi könyvből vette.¹⁾ DOBROVSKY 1812 máj. 10-ikén (Prágából) újra irja GRIMMNEK: «Der ungri-schen Volksbücher wegen will ich mich an Hrn. von Engel zu Wien wenden, um Ihren Wünschen ganz zu entsprechen. Im 2-ten Supplement, das mir eben zugeschickt wurde, finde ich nichts altes, sondern meistens nur Übersetzungen, ausser etwa Mátyás Ofen 1804. von Rikoti und manches andere, das ich mich nicht zu übersetzen traue.²⁾ Wallaszky (Consp. reipub. liter. p. 62) wusste doch auch, dass Klingsohr ein geborener Siebenbürger war.³⁾ Dobrovsky 1812 márcz. 10-ikén tenyleg írt (Prágából) ENGELNEK, az ismert történetírónak, a magyar népkönyvek ügyében: «Herr Grimm, königl. Bibliothekar zu Kassel, der über die Volksbücher aller Nationen schreiben will, verlangt von mir Auskunft über ungrische alte und neue Märchen, Romane etc. An wen kann ich ihn weisen, der ihm Ge-nüge leisten wollte und auch könnte. Agitur hic de gloria Madyarorum. Daran möchte ich so weit Anteil nehmen, als ich selbst ein halber Ungar bin, aber leider! die Sprache nicht verstehe, weil man sie in sechs Wochen noch nicht erlernet haben kann. In diesem Alter führte man mich aus dem glücklichen Lande, und ich musste vom 5-ten Jahre an, Deutsch lesen lernen und später noch ein böhm. Grammatiker werden. Dieser Grimm nun schreibt mir folgendes: . . . (következik GRIMM leveleből a fenti idézet) . . . Sie sehen nun, dass ich gar nicht im Stande bin eine befriedigende Antwort darüber zu geben. Lieb wäre es mir, wenn die Nachrichten dadurch be-währt würden, dass sich ein ungr. Literator selbst unterschriebe.

¹⁾ Hogy a GRIMM-tól idézett ezimen GREGRI ALBERT Historia egy Árgirus névű királykirály és egy tündér szüleldnyről szóló verset (XVIII. sz.) vagy PISKOLTI ISTVÁN, Argirus és Tündér Ilonáját (1781; v. ö. CSURA MIKLÓS, Argirus a magyar irodalomban. 1908. 37—41. 1.) kell-e érteni, ha bajos eldöntheti; az utóbbit talán valószínűbb, persze csak akkor, ha GRIMM esetleg nem ezt a címet is abból a régi német könyvből vette.

²⁾ Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris. Tomi I. Scriptores Hungaros et rerum Hungaricarum typis editos complectentis Supplementum II. Sopron, 1807. 427. 1.: Rikói Mátyás eggy nyájas költemény, melylyel a' híres Magyar vers szerzőnek pompás Koszorúzsa négy sorá Rít-musókban előadatik (auctore Francisco Verseggi), Buda, 1804.

³⁾ Arch. f. dac. Philologie. II. k. (1877), 179. 1.

Wo wäre indessen über diese Materie nachzulesen? Deutsch oder latein müsste doch das Buch sein, das man ihm empfehlen könnte.¹⁾ Hogy ENGEL válaszolt-e erre a kérdésre és mit, nem tudom; DOBROVSKY a GRIMMHEZ intézett leveleiben nem szól többet a dologról, bizonyosan azért, mert tudakozódásának nem volt pozitív eredménye. Ezek után a GRIMM-testvérek sem kutatják tovább a magyar népkönyveket, és nem is találtam annak nyomát, hogy valahol rájuk hivatkoznának, még a *Deutsche Sagen* cz. gyűjteményében sem.²⁾ melyben a népkönyvekre irányult kutatásaiak eredményeit részben felhasználták.

A népkönyvek után a GRIMM-testvérek figyelme a magyar húnmondára irányult, a mint ezt egyes töredékekben krónikásaink ránk juttatták. Ők indítják meg a magyar húnmondára vonatkozó tudományos kutatást, a mely azóta nálunk is gazdag irodalmat és sok vitát támasztott.³⁾ 1813-ban adta ki GRIMM Vilmos *Zeugnisse über die deutsche Heldensage* című tanulmányát,⁴⁾ melyben a magyar krónikáknak a húnokról szóló elbeszéléset, mint legnagyobb részében hamisítatlan régi népi hagyományt, beható mondatörnéni fejezetéssel kiséri. «Ich zweifle nicht — mond egyebek köz — dass an diesen angezeigten Orten (t. i. a magyar krónikákban) die ungarische Sagengeschichte, deren erste Quelle ein uraltes Volksepos war, sich erhalten; es trägt auch alles, was erzählt wird, ganz diesen Charakter» (253. l.) Ép azért avval a súrgós kívánsággal fordul az érdeklődőkhöz: «Mögte doch jemand in Ungarn nachspüren, ob von diesen alten historischen Liedern sich nichts mehr erhalten, sey es in den Gebürgen noch lebendig, wenn auch durch neuere Zusätze schon getrübt, oder in Bruchstücken, die durch einen glücklichen Zufall aufgezeichnet worden» (317. l. 2. jegyz.). E feltevés mellett nagy valószínűséggel szólott a szerbek gazdag epikai népköltészete, melylyel GRIMM JAKAB egy-két évre rá, hogy VILMOS e sorokat leírta, megismerkedett és a melyet épen ő tett Németországban oly páratlanul népszerűvé, újból felkeltve

¹⁾ Olv. Engel János Keresztyék levelezéséből, közli KUBINYI ÁGOSTON. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1855. 479. 1.

²⁾ Megjelent 1816 és 1818-ban két kötetben.

³⁾ Olv. értekezésemet: *A magyar húnmondá germán elemei*, 1906. 3—10. l.

⁴⁾ *Altdeutsche Wälder*. I. k. (1813), 252—265 és 316—318. l.

iránta az agg GOETHE érdeklődését.⁵⁾ Itt tehát nagyszerű fel-fedezés látszott kinálozni, mely alkalmas volt új fényt vetni a *Nibelung*-énekre és az egész germán hőemondára. A nagy, döntő fontosságú felfedezések a germanisztika ezen gyermekéveiben napirenden voltak; a kutatók valóságos lázban égették, és az egyik a másikat feltékeny becsvágygyal iparkodott megelőzni. Bizonyára Grimm hatása alatt intézi BüSCHING János Gusztáv 1814 jún. 12-ikén KOVÁCSICH MÁRTONHOZ egy alább közlendő levelében e kérdést: «Haben sie in alten Ungarischen Sagen keine, die auf das Leben des Attila... Bezug haben? Meiner Meinung nach muss es dergleichen unbezweifelt geben.» GRIMM JAKAB 1814 szept. 27-ikén mint hesseni követségi titkár Párizsból Bécsbe a congressusra érkezett,⁶⁾ ahol hivatalos elfoglaltsága mellett nagy buzgósággal folytatja tudományos buvárlatait. Különösen sokat foglalkozott a szláv nyelvekkel, de a magyar irodalomra irányuló érdeklődése is — főként a SCHLEGEL FRIEYESSZEL való érintkezése folytán — új tápláléket kapott. Szor galmasan keresett Bécsben a magyar irodalomra vonatkozó munkákat, legnagyobb meglepetésére azonban, mint SCHEDIUSZHÓZ 1815 máj. 28-án intézett és HEINRICH GUSZTÁVTÓL kiadott leveleben⁷⁾ panaszosan említi, vajmi keveset talált a bécsi könyvtárakban, úgyhogy GRUBER KÁROLY ANTAL, a pozsonyi *Apponyi-könyvtár* könyvtárosának szíveségéhez kellett folyamodnia. Bécsi tartózkodásának elején jutott kezéhez SZIRMAJ ANTAL *Hungaria in parabolis* című könyve,⁸⁾ melyben ezt a két magyar verssort találta:

Magyarok királyya, Istennek ostora,
Nagy hirtelenséggel lett halála (s tora)⁹⁾

⁵⁾ Oliv. MILAN ČURČÍS, *Das serbische Volkstied in der deutschen Literatur*. Leipzig, 1905.

⁶⁾ V. ö. Briefwechsel zwischen Jakob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit. Herausz. von H. GRIMM und G. HINRICHS. Weimar, 1881. 352. l. — Bécsben 1815. jún. végéig maradt, v. ö. u. o. 461. l.

⁷⁾ Zeitschr. f. d. Alt. 42. k. (1898), 325—328. l.

⁸⁾ *Hungaria in Parabolis*, sive Commentarii in Adaja, et Dictionaria Hungarorum, per ANTONIUM SZIRMA... Edidit MARTINUS GEORG. KOVÁCSICH. Buda, 1804. 109. l.

⁹⁾ Oliv. GRIMM id. lev. 325. l., az «s tora»-t Grimm elhagyta, Heinrich kiegészítette (v. ö. u. o. 328. l. 4. jegyz.).

Bécsben, mint látni fogjuk, GRIMM JAKAB találkozott Kovachichsal, SZIRMAY ANTAL könyvének közrebojsajtójával, és akkor megkérdezte tőle, vajjon nem tud-e e körteménnyről többet: »Zufällig (t. i. finde ich) in einem ungarischen Buch — irja VILMOSnak Bécsből 1814. okt. 21-ikén¹⁾ — ein Fragment aus einem alten ungarischen Gedicht von Attilas Tod, worüber mir Kovachich nichts zu sagen wusste. Bei dem Anlass las ich in den altdeutschen Büchern durch, was Du über Ungarn sagst; bei Tulna und Kesmawr (S. 255) ist mir beigegeben, hätte wohl Tull und Ziselmaur bemerkt werden sollen.« VILMOS ez a hír igen érdekli és legközelebbi leveleben (Kasselból, 1814 nov. 4-ikén) írja:²⁾ »Auf das Fragment des ungarischen Attila bin ich sehr neugierig. Du schreibst aber nicht einmal, zu wem sich die Erzählung von seinem Tode neigt, oder ob es wieder eine ganz neue Sage ist.« Mielőtt Kovachich Bécsből — 1814 nov. első felében — távozott, JAKAB egy alább közlendő kérdőívre feljegyezte: »Woher ist diese (t. i. Stelle, SZIRMAY munkájából) genommen, und wo wäre das ganze, oder mehr davon zu finden und zu erfahren?« Minthogy Kovachichtól e kérdésre nem jött válasz, a már említett 1815. máj. 28-i leveleben SZREDIUSHOZ fordult.³⁾ Mintán az *Attila* haláláról szóló két verssort idézte, előadja, hogy ő ANONYMUS és KÉZAI krónikáiból már reg azt a hitet merítette, hogy a régi magyaroknál is virágzott az epikai dal, sőt hogy a krónikák épen ilyen dalok alapján vannak összeszerkesztve. Ezt a véleményét, úgy gondolja, megérösi a *Pannonia megvételéről* szóló ének is, melyet RÉVAI⁴⁾ adott ki és a melynek alapján vannak felépítve a KÉZAIMAL, ennek fordítójánál, MUGLEIN HENRIKNEL, és THÚRÓCZINÁL található elbeszélések. ANONYMUS eltérő elöadása szerinte e feltevésnek nem mond ellene, hanem csak azt bizonyítja, hogy más körteményt használt krónikája összeállításánál. »Discrepantiae enim — ügymond (s evvel a mondatorténeti kutatás egyik legfontosabb módszertani elvét mondja ki) — ubi agitur de ratione vera can-

¹⁾ Olyv. *Brüderchsel*, id. kiad. 369. l.

²⁾ U. o. 380. l.

³⁾ V. ő. id. h. 326—27. l.

⁴⁾ RÉVAI Mihály elegendes versei. Pozsony, 1787. 273—288. — GRIMM levele itt (v. ő. fünt 24. 1.) és több más pontjában SCHLEGEL hatását mutatja.

tilenarum popularium ac traditionum, magis adhuc probare possunt, quam ipse earum consensus.« Meg is mondja, hogy a régi magyar mondák és az esetleg fennmaradt epikai dalok öt a régi német költészet szempontjából érdeklik, melynek felkutatására egész buzgalmát szentelte. Különösen a *Nibelung-cyclus* teljesebb megértését várja ezektől és ezért is szeretne erről az *Attila*-énekről többet tudni, mert tudvalevő, hogy e monda királyai és hösei közt *Attila* nem az utolsó helyet foglalja el. De nemesak erre az énekre nézve kíván felvilágosítást, hanem a magyar epikai költészet más töredékeiről is, így nevezetesen GYÖNGYÖSI ISTVÁN Kemény Jánosáról, melyről SCHLEGEL FRIGYES beszél neki, és egy más hasonló tárgyni höskölteménnyről, melynek keziratát ugyanekszak SCHLEGEL SCHEDIUSNál látta. A felelet, melyet SCHEDIUS GRIMMNEK adhatott és bizonyára adott is, kétségvilágban kiábrándította GRIMMÉKET nagy reményükkel. A magyar húnhagyományok népi voltában azonban nem kételkedtek soha, sőt VILMOS még 1820-ban is a dán MÜLLER P. ERASMUZZAL szemben védelmére kel valódiságuknak.¹⁾ De azért már nem tulajdonítottak neki — a német hösmonda szempontjából — oly nagy jelentőséget, mint még 1814/15-ben JAKAB bécsi tartozkodása idejében. Azt már az a körülmeny is mutatja, hogy VILMOS a német hösmondaról 1829-ben kiadott összefoglaló művében — ebben a SZIRMAY idézte két verssor nincs említve — már sokkal kisebb helyet juttat a magyar hagyománynak és sokkal szerényebb megjegyzésekkel kiseri a belőle adott vázlatot,²⁾ mint az *Altd. Wälderben* közölt tanulmányában. BÜSCHING is csak nehezen tudott letenni arról a hitéről, hogy Magyarországon még élő hún hagyományok találhatók; KOVACHICHHOZ intézett fenti kérdését megismétli egy 1817 decz. 11-én MAILÁTH JÁNOS grófhoz írt (alább közlendő) leveleben: »Leben dort (t. i. Magyarországon) keine alten Sagen und Lieder im Munde des Volkes (t. i. Attiláról)? ich boffe es; denn was man wünscht, hofft man zu gerne . . . und es wäre doch gar zu herrlich, wenn

¹⁾ Olyv. W. GRIMM, *Kleinere Schriften*. III. k. 1883. 24—25. l.; v. ő. még u. o. 1. k. 98—100. l. (1808-ból).

²⁾ V. ő. WILH. GRIMM, *Die deutsche Heldenage*. III. Aufl. von R. STEIG. 1889. 181—184. és 343. l.

wir Deutsche hier ein verbindendes Glied zwischen dem herrlichen Volke der Ungarn und uns fänden.“

A legnagyobb izgalmat azonban a germanisták között a kalocsai kódex és a gyulafelhérvari püspöki könyvtár régi német kéziratainak felfedezése okozta, és a közlendő levelek legnagyobb részükben e kéziratokra vonatkozó kérdéseket és kérelmeket tartalmaznak. A felfedező KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY, a nagyérdemű historikus volt, aki 1800 körül a külföldön legbecsültebb tudósaink közé tartozott. E beesülésnek ránk nézve is hizelgő bizonyiséga MÜLLER JÁNOSnak, a nagy történetírónak 1806 jún. 13-ikán kelt és NICOLAI FRIGYES közvetítésével Kovachichhoz juttatott levele, a melyben MÜLLER egyebek közt ezeket írja: „Vor mehreren Jahren lernte ich in Wien ihn (t. i. Kovachich) kennen.²⁾ Einen eisernern Fleiss, eine gesundere Kritik und grössere Liberalität in der Mittheilung habe ich nie irgendwo gefunden; . . . Er ist dabey ein äusserst rechtschaffener, und (welches mit wahren Verdienst verbunden zu seyn pflegt) ein ganz einfacher Mann von liebenswürdiger Bescheidenheit . . . Indem ich diese Titel (t. i. Kovachich) azon müvinek czimét, melyek MÜLLER birtokában vannak) schreibe, bewegt mich mit inniger Rührung die Erinnerung des herrlichen Ungarns, an edlen Seelen so fruchtbar, als an allen Gaben von Ceres und Bacchus. Wie merkwürdig seine Geschichte! Und was könnten diese Männer seyn! Was sind sie aber auch wirklich so schon! Immer werde ich ihr Freund und Bewunderer seyn; einst sollen Sie es sehen, wenn meine grössere Geschichte¹⁾ heraußkommt.“²⁾ KOVACHICH 1810 jún. 9-től 1815 decz. 10-ig JÓZSEF nádornak és ÜRMÉNYI JÓZSEFNEK, az «in banderialibus» működő országgyűlési depu-

¹⁾ MÜLLER JÁNOS 1792—1804-ig Bécsben élt állami szolgálatban és a legjobb barátságban állott Bacsányival és nejével is, v. ö. HORÁNSZKY LAJOS, *Bacsányi János és kora*, 1907. 145—148. I. és HEINRICH GUSZTÁV, *Ossian*, 1903. 78—79. 1.

²⁾ V. ö. JOH. V. MÜLLER, *Vierundzwanzig Bücher allgemeiner Geschichten*, Tübingen, 1810. II. k. 148—150, 265—266, 459—460. 1.

³⁾ A kézirat a Nemz. Múz. kézirattárának birtokában: Fol. lat. 87. 38 drb. E levelet Kovachich 1810-ben JOHANN V. MÜLLER, *Lobzegniss der Ungarn* címmel nyomtatásban is kiadta. MÜLLER baráti levelei közt Sämmtliche Werke, herg. von J. G. MÜLLER, 1835. 37—40. köt.) nincs közölve. V. ö. még: Károlyi levelezése, kiadja VÁCZY, VIII. k. (1898.) 67—68 és 86. 1.

tatio elnökének megbizásából beutazta az országot, még pedig abból a célból, hogy az országban levő összes megyei, városi és nagyobb magán könyv- és levéltárakat diplomatai szempontból átkutassa. «Diplomatico-literarius» küldetésében, melyben fia, KOVACHICH JÓZSEF MIKLÓS is kísérte, még nagyobb haszonnal vét eljárni, ha föczélja mellett figyelmét lehetőleg az irodalom termékeire is kiterjeszti. Útja eredményeit összefoglaló *Repertoriumába*¹⁾ felvette tehát azon kéziratok jegyzékét is, melyek nem vonatkoznak ugyan a magyar történelemre és irodalomra, de a melyeket általánosabb érdekként fogva a kutatásra nézve fontosaknak tartott. Ily módon jutott Kovachich a hazai könyvtárakban őrzött nevezetesebb német kéziratok legtöbbjének felfedezéséhez.²⁾

Kovachich figyelmét először is a kalocsai kódex, egy középfelnémet körteményeket tartalmazó terjedelmes és szépkiallítású kézirat, melyről már 1784-ben a NICOLAI-féle *Allg. deutsche Bibliothek*³⁾

¹⁾ Nemz. Múz. kézirattár (Fol. Lat. 139.): *Martini Georg. Kovachich Senu. manuscriptorum volumen complectens Repertorium manuscriptorum, et monumentorum diplomaticorum. In expeditione diplomatico-literaria conscriptum. Anno 1810, 1811, 1812.*

²⁾ Oliv. KOVACHICH, *Nachricht von altdutschen Manuscripten in Ungarn. SCHLEGEL-féle Deutsches Museum*. IV. k. (1813.) 402—403. I. V. ö. még SZINNEGYI JÓZSEF, M. Irák Élete, VI. k. (1899). 1170—1182. hab.

³⁾ 57. k. L. drb. 289. 1.; egyúttal biztatta a kézirat birtokosát, PATACHICH kalocsai érseket, hogy adja ki nyomtatásban. — BRETSCHNEIDER HENR. GOTTFRIED is foglalkozott vagy két évtizeddel később a kódexnek részben való kiadásának tervével: «In derselben Calocser Stifts Bibliothek — irja BRETSCHNEIDER 1803 júl. 17-ikén Bécsből SZÉCHENYI FERENCZ grófnak — ist ein altes deutsches Manuscript wovon ich die Beschreibung hier belege. Der seel. Patachich machte sich so wenig daraus, dass er mir es gegen den Bevergium vertauschen wollte, den ich auch aus Holland verschrieb, aber der gute Erzbischoff starb, ehe das Buch ankam. Mir wäre viel daran gelegen, wenn ich dieses Mspt welches nur alte Poesien aus den Zeiten der Minnesänger enthält, auf 2 oder 3 Monatthe bekommen und die noch ungedruckten Stücke daraus excerptiren könnte. — Zur Sicherstellung wollte ich gern eine Caution von 3, 4 oder mehr 100 Gulden erlegen. Könnte Euer Excellenz mir dazu behilflich seyn, so dürften Hoch dieselben für gute Conservation und glückliche WiederErstattung nicht sorgen, und ich würde diese Gnade mit ehrerbietigstem Danke erkennen.» (A levél a Nemz. Múzrumban van: «Széchenyi-levéltár. Tom.: I. Fas: III. No. 56. Lit. b.») A levélhez a kalocsai kódex rövid leírása van

emlékezik meg, terelte magára.¹⁾ 1811 nov. 9—17-ig tartózkodott Kalocsán, és mivel az érsek vendégszeretetével nem akart visszaélni, behatóbban nem foglalkozott vele, hanem csak rövid jegyzéket készített röla.²⁾ Pestre visszatérve azonban «vicit codicem examinandi cupiditas» — a hogy relatiójában mondja — úgyhogy elhatározta, hogy az esetleg felmerülhető nehézségek daczára felkéri a kéziratot Pestre. 1812 márcz. végén tehát levelet írt Kalocsára, a mire mind az érsek, mind a káptalan egyhangúlag megadta az engedélyt, hogy a kódex Kovachichnak Pesten rendelkezésére bocsáttassék. KERESZTÚRY JÓZSEF egyetemi tanár, aki a husváti ünnepeket Kalocsán töltötte. 1812 ápr. 3-ikán esakugyan fel is hozta a kéziratot magával Pestre Kovachich számára. Kovachich a kódexet mármost tüzetes vizsgálatnak vetette alá és pontosan leírta nemesak külsejét és belső berendezését, hanem tartalmát is kutatta. A szerzőség tekintetében, a régi német irodalomban való járatlanságánál fogva, melyet összinte szerénységében mindenig újból és újból hangoztat, arra a véleményre jutott, hogy a gyűjteményben foglalt összes költemények WÜRZBURGI KONRÁDTól, az ismert XIII. századi német költötől származnak.³⁾ Felfedezésének nagy jelentőséget tulajdonított,

mellékelve. — BEVERRGIUS VILMOS, neves angol theologus, aki 1767-ben halt meg; BRETSCHNEIDER valószínűleg ezen munkájára gondol: *Institutionum chronologicarum libri duo*, melyből sok kiadás jelent meg. V. o. Chr. GOTTL. JÖCHER, *Allg. Gelehrten-Lexicon*, I. k., Leipzig, 1750, 1058 hsb. L. még MILLER FERD. JAKAB levelének másolatát, melyet 1803. szept. 25-ikén KATONA ISTVÁN kalocsai kanonok és könyvtároschoz intézett és a melyben BRETSCHNEIDER kérelmét előterjeszti: *Nemz. Műz.*: Széchenyi-Levélár. Tom: I. Fas.: III. No. 56. Lit. a.

¹⁾ A felfedezés körülmenyeit Kovachich elmondja a kéziratot ismertető, alább említendő német cikkében. *Deutsches Museum* IV. k. 404—405. l., és még töbvenben a kalocsai kódex elejéhez fizetett latin nyelvű relatiójában, mely Pestről 1812 május 3-ikáról van keltezve és melynek másolatát ZUNN PÉTRUS kalocsai kanonok írnak, t. barátoninak, koszönöm-

²⁾ Olv. id. *Repertorium*-ának 170—171. lapján. A kalocsai könyvtár ismertetése a *Repertorium* 162—183. lapjáig terjed; ezen alapszik CSONTOSI JÁNOS, *A kalocsai főegyházi könyvtár kéziratai című cikkje / Magyar Könygeszemle*, 1883. évf. 275—308. l.), aki a kalocsai kódexben WÜRZBURGI KONRÁD *Der Trojanische Krieg* (!) című munkáját sejtí.

³⁾ Neki tulajdonítja különböző, a hogy akkor többen a német irodalomtörténetírók közül, a Nibelung éneket is.

mert «operis sive collectionis poëmatum nostro hocce codice comprehensorum — úgymond a relatióban — nullus eorum hactenus notitiam habuit, nec uspiam adhuc edita, tantoque pretiosiora sunt, et Colocza ex Hungaria primum innotescunt.» Ép azért a kóderről pontos recensiót készített: «Primum quidem — mondja a relatióban — scripture apices, tum argumenta poëmatum singulorum duobus versibus comprehensa, ut in ipso codice referuntur, tum primi poëmatis de Beata Virgine exordium, quousque invocatio durat 144 versibus, deinde exordium, poëmatis IV de extremo judicio, ac tandem poëma CXIII super textum Magnificat «depositum potentes de sede.» Ex poëmate vero LIII ultimos versus 18 speciminis causa descripsi, et his omnibus subjici elenchum veterum codicum Manuscriptorum Germanicorum, quos haec in expeditione mea diversis in locis latentes circiter 30 deprehendi, idque totum 5 phaleris comprehensum tradidi Clar. D. Ludivico Schedius, aestheticæ in Universitate Regia Hungariæ professori, ut cum exterritorum eruditorum ephemeridum editoribus communicet, qui se extractum quidem recensionis meae illis missurum recepit, pleniorum tamen operis recensionem se optare dixit, ut in suo proprio opere sibi edere licet; quod humanitatis causa illi denegare non potui, malens domestico, quam exteris primæ notitiae uberioris gloriam adscribi. Et ita meo functus sum officio, quatenus poteram.» A relatio végén ő is kivánatosnak tartja a kéziratnak kiadását, hogy «ita Germani aliquid habeant, nobis primum in acceptis referendum, et videant nos quoque litteraturam eorum non negligere, quo studio certe apud eos justam gloriam promeremur.» ¹⁾ A recensio további sorsáról Kovachich fiá-

¹⁾ Különböző szerette volna, ha a kalocsai kódexet és a többi német kéziratot a nádor közvetítésével a nemz. múzeum számára lehetett volna megszerzni. Azért irja 1812 júl. 4-ikén SZÁPÁRY PÉTERNEK, a nádor főudvarmesterének: «Als ich den (t. i. Kalocsaer) Codex durch den Domherrn Baron Bernatty umlangst zurückschickte, sagte er mir, er werde als deutscher Dichter dort wenig geschätzt, und zweyße nicht, das Capitel würde auf einen gnädigsten Wink, diesen seltenen Schatz des deutschen Poetischen Altertums dem National Museum ohne Schwierigkeit zukommen lassen; welches ich hiemit melden wollte. — In gleicher Absicht schliesse ich bey ein Verzeichniss altdeutscher Handschriften, welche ich auf meiner Reise in Ungarn bemerkte, und welches ich aus meinem Reise-

nak egy levele értesít bennünket, melyet RÖSLER KRISTÓRHOZ,¹⁾ a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* szerkesztőjéhez és német költőhöz intézett: «Diese kleine 4 Bogen starke Handschrift (= az említett recensio), hatte Herr Professor Schedius geraume Zeit bey sich in der Absicht, sie einigen ausländischen Gelehrten mitzutheilen, dann hat sie aber Herr v Kultsar nach Wien dem Herr Schlegel zugeschickt,²⁾ ob aber dieser in seinem Werke gebrauch gemacht habe, konnten wir vor unserer Abreise nicht erfahren, und zweifeln daran, doch scheint durch irgend einen Weg die Kenntniss davon ins Publikum gekommen zu seyn, indem mein Vater im August ein Schreiben vom königlichen Preussischen Archivar H. Büsching aus Breslau erhalten hat, der sich auf die Iduna beruft, und ersucht ihn um die Mittheilung der Recension, worin er ihm nicht genüge leisten konnte, indem er sie nicht mehr bey der Hand hatte und im Begriff abzureisen war.³⁾

SCHLEGEL tényleg késsett KOVACHICH recensiójának a *Deutsches Museum*ban való közrehozásával. A felfedezés első hírét az *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume* című bécsei folyóirat⁴⁾ hozta: «Herr Kovachich hat auf seiner literarischen Reise durch Ungarn in Kaloesa einen alten Codex auf Pergament, der 183 Gedichte des alten deutschen Dichters Conrad v. Wirtzburg ... auf 334 Blättern

Repertorium herausgezogen habe: Solche Schriften werden gemeinlich nicht wiedruckt, und würden leichter hergegeben werden.» *Nemz. műz. készirattár: Fol. Lat. 1651.*

¹⁾ V. ö. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók Élete* XI. k. (1906.) 1339—1341. hsb. és K. GOERDEKE, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*. VII. k. 1906. 83—84. I.

²⁾ Hogy KULTSÁR ISTVÁN SCHLEGELLEL összeköttetésben állott, ezt talán — ha nem máshonnan való egyszerű átvételel van dolgunk — az is bizonyítja, hogy lapjában (*Hazai és külföldi Tudósítások*, 1812. I. r. 139. l.) igen meleg hangon hívja fel a közönség figyelmét a SCHLEGELTől Bécsben tartandó irodalomtörténeti előadásokra.

³⁾ E levél Kovachich JÓZSEF MIKLÓS levélmásolatai között maradt ránk. (*nemz. műz. készirattár: Quart. Lat. 2365. 1. k. 12. drb.*) keltezése: *Clauenbourg d. 3. Januar 1814.*

⁴⁾ 1812. évf. III. k. juliusi füzet, *Intelligenz-Blatt*, 138. I. — A közlemény írása RUMY KÁROLY GYÖRGY, aki értesülését KAZINCZY, III. SZIRMAY ANTAL közvetítésével Kovachich egy leveleből merítette; v. ö. *Kazinczy levelezése*, kiadja VÁCZY, IX. k. (1899.) 430. I. és X. k. (1900.) 518. I.

in Folio enthält, gefunden, die mehr als 50,000 Verse enthalten. Es ist bekannt, dass mehrere Poesien dieses classischen alten deutschen Dichters noch unedirt sind. Möchten doch diese Gedichte zum Ruhm des Vaterlandes in Ungarn ans Licht treten. Kovachich hat den Codex nach Ofen erhalten und arbeitet, dem Vernehmen nach, an einer Recension desselben.» Ezt a hirt aztán szóról-szóra átvette a GRÄTER-féle *Idunna und Hermode* című folyóirat,¹⁾ mely BüSCHING JÁNOS GUSZTÁV GOTTLIEB boroszlói archivarius és ismert germanistának figyelmét a kaloesai kódexre irányította. BüSCHING volt is az első, aki a kódex ügyében 1813 júl. 9-ikén levéllel fordult Kovachichhoz, melyre ez aug. 26-ikán felelt.

1.²⁾

S. T. Wohlgeborener,
Hochverehrter Herr:

Verzeihen mir Ew. Wohlgeboren, dass ich Ihnen mit einem Briefe u einer literarischen Bitte beschwehrlich falle. Die Iduna u Hermode, eine von Gräter herausgegebene Deutsche u Nordische Alterthumszeitung, hat mir die Nachricht gegeben, dass Sie zu Kaloesa in Ungarn eine alte pergamentene Handschrift der Gedichte des Konrad von Würzburg gefunden haben, eine Nachricht, die für mich sehr wichtig. Dürfte ich Sie wohl ergebenst ersuchen, mir eine genaue Beschreibung³⁾ von der Handschrift zu ertheilen u besonders auch den Inhalt mir zu melden, wo möglich mit den Überschriften der einzelnen Erzählungen; denn höchst wahrscheinlich wird diese Handschrift wohl die Erzählungen des Konrad von Würzburg enthalten. Zu allen Gegenständen bin ich freundlichst u gerne bereit. Giebt es in Ungarn nicht noch mehr Altdutsche Handschriften?

Mit Hochachtungsvoller Ergebenheit nenne ich mich

Ew Wohlgeboren ergebener Diener
Dr. Büsching
Königl. prüess. Archiwär.
Breslau d. 9 Juli 1813.⁴⁾

¹⁾ *Idunna und Hermode. Eine Alterthumszeitung. Herausg. von F. O. Gräter. I. évf. (1812): Anzeiger, den 19. Dec. No. 22.*

²⁾ *Nemz. műz. készirattár: Quart. Lat. 43., 25. k. 38. szám.*

³⁾ «Beschreibung» egy áthúzott szó fölé irva.

⁴⁾ A levél 4.r., 1 lev., csak az első oldalon (német betűkkel) irva; címzése: «An Herrn (S. T.) Kovachich Wohlgeborenen»; viaszpecséttel és Kovachich jegyzeteivel: «Pestini pere. 7. Aug.» «R. (t. i. válaszolt) 26. Aug.» és «von Breslau.»

KOVACHICH — fia kíséretében — 1813 szept. 11-ikén Pestről Nagyváradon át Erdélybe utazott, hogy az ottani könyv- és levélárakat átkutassa.¹⁾ Természetesen átvizsgálta a BATTHYÁNY Ionácz gróf püspöktől a XVIII. század 80-as éveiben alapított gyulafehérvári püspöki könyvtárt is.²⁾ BÜSCHING érdeklődése folytán Kovachich mármost különös figyelmet fordított a régi német kéziratokra, melyekben tudvalevőleg épen a *Batthyánium* az összes hazai könyvtárak közül a legguðagabb. Össze is állította hamarosan jegyzéküket és elküldte RÖSLÉNNEK Pestre.

Dieses Verlangen eines bekannten Gelehrten Schriftstellers (t. i. Büschingnek) — irja a fiatal Kovachich Kolozsvárról RÖSLERHEZ intézett fentemlített levele folytatásában — hat meinen Vater angeeifert, auch auf andere dergleichen alt-deutsche Handschriften, besonders Dichter aufmerksam zu seyn, und was er auf dieser Reise (t. i. Erdélyben) bisher gefunden, und aufgezeichnet hatte, überschicke Ew. Wohlgeb. biemit, mit der Bitte, diese schrift ebenfalls dem Herrn Schlegel mitzuteilen, wenn er die vorige in seinem Werke bereits benützt hat; sollte er aber davon keinen Gebrauch gemacht haben, so wäre meines Vaters, und mein Wunsch, sowohl die Recension von Conrad von Würzburg, als auch diese zweite schrift, wo es möglich wäre, nach Breslau dem H. Büsching zugeschickt zu wissen, vielleicht könnte er einen beliebigen Gebrauch davon machen, und wenigstens einen Auszug in sein gelehrtes Werk einschalten, denn mein Vater dächte diese beyde Schriften, so wie er sie aufgesetzt hat für das gelehrté Publikum nicht geeignet. Nur wünschen wir die Originalien zurück zu bekommen, weil sich mein Vater gegen den Durchlaucht. Ertzherzog Palatin seine K. k. Hochheit rewersirt hat, Alles, was er eigenhändig schreibt, Höchstdemselben zu überliefern, und diesem Versprechen getreu nachleben will.» Időközben tényleg megjelent KOVACHICH már többször említett recensiója a SCHLEDEL féle

¹⁾ Oliv. erre nézve Kovachichnak Pestről 1813. szept. 9-ikén RÖSLERHEZ írt levelet, közölve: *Gemeinnützige Blätter (a Vereinigte Ofner und Pester Zeitung mellékletei)*, 1813. évf. (szept. 12. sz.) 577—579. l.

²⁾ A könyvtár incunabulumainak és kéziratainak igen bőséges ismertetését adja VARJU ELEMÉN a *Magyar. Könycszeméde* 1900 és 1901. évfolyamaiban.

Deutsches Museum 1813. évf. XI., tehát novemberi füzetjében ezen a címen: *Nachrichten von altdeutschen Manuscripten in Ungarn. Von Herrn Kovachich. — Beschreibung einer pergamentenen Handschrift, enthaltend das Gesamt-Abenthauer von Konrad von Würzburg.*¹⁾ Kovachich a kaloesai kódex ezen ismertetésében, mely Pesten 1812 ápr. 28-ikáról van keltezve, először tanulmányútjáról általában és a kódex felfedezéséről szól, aztán leirja magát a kódexet, közli tartalomjegyzékét, ismerteti belső beosztását és irásmódját, közli a «depositus potentes de sede» című költeményt egészben és a «tuchs reynhart» címűből az utolsó 18 sort,²⁾ és végül elmondja véleményét a kódex költői értékéről és szerzőjéről, WÜRZBURGI KONNÁRÓL. A kéziratnak ez az elég beható, habár laikus ismertetése nagy feltünést keltett Németországban és a grammatisztákra elsőrendű eseményképen hatott.

BÜSCHING 1814 jan. 8-ikán újból ír Kovachichnak:

2.³⁾

Ew. Wohlgeboren

so gäiges Schreiben würde ich nicht verfehlt haben, sogleich zu beantworten, wenn ich nicht gewünscht hätte, erst in dem Deutschen Museum die von Ihnen verfasste Nachricht über die Gedichte des Conrad v Würzburg in der Bibliothek zu Kalocza zu lesen. Endlich ist dieser Wunsch durch das Novemberheft des vorigen Jahres erfüllt worden. Ew Wohlgeboren haben sich den innigen Dank aller Freunde der Altdeutschen Literatur durch die Bekanntmachung dieser äusserst merkwürdigen Handschrift erworben, die wirklich höchst wichtig ist. Die Überzeugung dieser Wichtigkeit und das Vertrauen auf Ihre Güte, erweckt durch Ihren so sehr zuvorkommenden Brief, machen mich so dreist, Ihnen einen grossen Wunsch zu eröffnen und ergebenst um Ihre Hilfe zu bitten.

Mein Wunsch ist die Abschrift einiger in dieser Handschrift befindlichen Gedichte zu erhalten und meine Hoffnungen wenden sich an Ew Wohlgeboren, da sie durch Sie am leichtesten erfüllt

¹⁾ *Deutsches Museum*, IV. k. 402—440. l.

²⁾ SCHLEDEL tehát mellőzte azt, s mit KOVACHICH fenti relatiójá szerint az I. és IV. költeményből lemasolt.

³⁾ Nemz. műz. kézirattár: Quart. Lst. 2363. 38. drb.

werden können, indem Ihnen gewiss zu dieser Arbeit taugliche Personen in Kalocza bekant sind. Alle und jede aufgewendete Kosten, alle Abschreibegebühren werde ich mit grösstem Danke Ihnen sofort von Wien aus, durch meinen dortigen Freund, Herrn Mathaeus von Collin,¹⁾ erstatten und wünsche nur, dass es möglich sein möchte, ich könnte bald diese Abschriften empfangen.

Die mir wünschenswerthen Gedichte sind:

1. XXXVII. Diez buchel ist von seltener art,
Und heiset der wiener mervart.
2. XLVII. Diez buchel heiset Crescentiu
Die was ein edel Vrowe sa.
3. LII. Diez buchel heiset pfaf ameys
Der hat begaungen manchen pris.
4. LIII. Diez ist fuchs reynhart genant
Got helf uns in sin lant.
5. CXXV. Diez ist ein mere rich
Von den armen heinrich.

An Erhaltung dieser Gedichte ist mir äusserst viel gelegen und ich lege daher meine dreiste Bitte Ew. Wohlgeboren recht dringend an's Herz. Dass der Abschreiber sich der höchsten Genauigkeit befleissigen muss, versteht sich wol von selbst.

Leider enthält das Deutsche Museum noch keine Nachricht von den andern 30 Altdutschen Handschriften, welche in Ungarn befindlich sind; hoffentlich erhalten wir sie bald. Mit grosser Freude sche ich den mir von Ew. Wohlgeboren gütig versprochenen Nachrichten über die Schätze entgegen, die vielleicht in Siebenbürgen für Altdutsche Literatur vorhanden sein möchten. Durfte ich in Hinsicht dieses Landes Ihnen noch einen Wunsch äussern? Sollten nicht noch ältere Deutsche Volksmährchen und Sagen, so wie Lieder, im Volke umhergehen? Sollte sich nicht vielleicht manches aus dem Mutterlande geflüchtet haben? Dieser Wunsch liegt freilich ganz ausser dem Studien Kreise von Ew. Wohlgeboren, vielleicht aber könnten Sie die Güte haben, mich mit einem Deutschen jener Gegend bekannt zu machen, der auch so etwas gesammelt hat, und dadurch würde mir ein grosser Gefalle geschehen.

Wüsste ich nur eine Art und Weise, wie ich Ew. Wohlgeboren wieder einen Dienst erweisen könnte? Für jetzt musz ich mich nur

¹⁾ Osztrák drámaíró és szerkesztő (szül. 1779., megh. 1824.), a nevesebb HEINR. JOS. v. COLLIN öcsese.

mit dem Wunsche begnügen und füge nur die Bitte hinzu, die hochachtungsvolle Ergebenheit zu genehmigen, mit der ich mich zeichne

Ew. Wohlgeboren

Breslau den 8 Jan.

1814.

gehorsamster Diener
Büsching.²⁾

Figyelemremélő e levelben BüSCHING érdeklődése az erdélyi szászok népköltése iránt; ebben a tekintetben talán ő, aki már 1812-ben adott ki egy német népköltési gyűjteményt,³⁾ az első német kutató, a kinek figyelme a keleti német néptörzsre irányult. KOVACHICHnak a 30 régi német kéziratról vett jegyzéke, melyet a kalocsai kódex recensiójához esatolt, a *Deutsches Museum*ban tényleg nem jelent meg, és úgy látszik, másutt sem. Megjelent azonban a *Wiener allg. Literaturzeitung*ban egy másik, Pestről 1813 márc. 11-ikéről keltezett jegyzéke,⁴⁾ mely az egri érsekmegyei könyvtárból, a löcsei és kormöcbányai levéltárból, a besztercebányai püspöki könyvtárból, a libetbányai és selmecbányai levéltárakból, a kalocsai érseki, a bndai ferenczrendi, a pécsi káptalani, a zágrábi püspöki és az esztergomi káptalani könyvtárból összesen 54 német kéziratot ismertet, és a melyet BüSCHING alábbi levelében mint rá nézve érdektelent említi. KOVACHICH 1814 ápr. 14-ikén válaszolt BüSCHINGnek Kolozsvárról, aki a válasz egy részét folyóiratában közzétette.⁵⁾ «In Karlsburg — irja KOVACHICH — in der Battyanisch-Bischöflichen Büchersammlung finden sich unter andern vier verschiedene, meist pergamentene Bände, die alte Gedichte enthalten. Der jüngste ist aus dem 15. Jahrhundert

¹⁾ A levél 4-r., 2. lev., csak az előző két oldalra (latin betűkkel) van írva; a negyedik oldalon a cím: «Dem Herrn Martin George Kovachich Wohlgeboren zu Klausenburg in Siebenbürgen.» KOVACHICH jegyzete: «Claudiopoli perc. d. 24. Mart. 1814. R. 14. Apr. 1814.» Egyéb jegyzetek más-más kézről a levél külsején: «Gegen Rezepisse», «Graf Mailath».

²⁾ J. G. BüSCHING, *Volkssagen, Märchen und Legenden*, Leipzig, 1812.

³⁾ Verzeichniß altdutscher Handschriften, die sich in Ungarn zerstreut befinden. (Aus Kovachich's Reisejournal.) *Intelligenzblatt z. W. allg. Literaturzeit.* No. 2. Jänner 1814. 33—38. hsb.

⁴⁾ Wochentliche Nachrichten für Freunde der Geschichte, Kunst und Gelehrtheit des Mittelalters. 1816. I. k., jan. 25-iki drb. 63—64. 1.

und enthält Gedichte von verschiedenen Dichtern auf Papier geschrieben. Einer der älteren pergamentenen enthält das Gedicht Konrads von Würzburg, wo in den Versen sein Name steht und vielleicht auch andere. Ich habe, meinem Versprechen getreu, diese Handschrift kurz beschrieben und manches auch zum Muster ausgeschrieben, kann mich aber auf den Inhalt nicht mehr erinnern,³⁾ u. s. w. — Eine pergamentene Handschrift habe ich zu Hermannstadt in dem Bruckenthalischen Institute in der Hand gehabt, prächtig geschrieben, unter dem Titel: *das nürnbergische Recht*, welches die Siebenbürgischen Sachsen angenommen hatten; wie mir scheint aus dem 15. Jahrhundert. Auf der letzten Seite steht das Kreuzbild in gewöhnlicher damaliger Mahlerei mit Wasserfarben, unten der Eid der Rathmanne, die auf diesem Kreuzbilde mit aufgelegten Fingern zu schwören pflegten; daher ist es ziemlich verschmiert und in dem Eide auch die heilige Mutter und alle Heiligen, vermutlich nach angenommener Glaubensänderung, mit der Feder durchgestrichen. Seivert schreibt, dass dieses Rechtsbuch aus dem Sächsischen Staats-Archive verschwunden und verloren gegangen, nun aber ist es klar, wo es geblieben ist, die Handschrift ist in ganzer Bogengestalt und ziemlich stark u. s. w. — Nun arbeite ich an einem Entwurf zu einer Siebenbürgischen Sagengeschichte, versteht sich der Ungarischen, wohin auch die Volksmährchen, Volkssagen und Lieder gehören sollen. Ich hoffe, dass er Beifall finden soll und dann werde ich denselben auch den Sachsen empfehlen. Durch dieses kann Ihr Wunsch am besten, doch später, erfüllt werden.» A levél-kivonathoz adott utóiratában Büsching rendkívüli melegséggel emlékezik meg Kovachich hazafias és tudós érdemeiről, valamint arról a szives közlékenységről, melyet más kutatókkal szemben tanúsítani szokott.

BÜSCHING következő Kovachichhoz intézett levele 1814 jún. 12-ikéről van keltezve.

³⁾ Büsching jegyzete: «Ich hoffe diese Beschreibung von der grossen Gefälligkeit des Herrn Kovachich noch zu erhalten.» Ez arra a jegyzékre vonatkozik, melyet a fiatal Kovachich RÖSLERNÉK írt leveléhez mellékelt.

3.¹⁾

Empfangen Ew Hochwohlgeboren meinen innigsten und herzlichsten Dank für Ihr so äusserst gefälliges und gütiges Schreiben v. 14. April, das mir durch Ihre grosse Güte zur besonderen Freude gereicht hat. Die Nachrichten aus Carlsburg, wenn auch nur kurz, haben mich sehr erfreut und lassen mich hoffen, dass sich gewiss noch Mehres und Wichtiges vor finden wird. Leider habe ich aus Ofen nichts darüber erhalten, auch noch nichts in einem öffentlichen Blatte, wenigstens nicht in einem von denen, die hierher kommen, gefunden, weshalb mir der Empfang desselben, insofern in Ihrer Gegend kein Gebrauch davon gemacht werden kann, der eine allgemeine Bekanntwerdung verursacht, höchst erwünscht sein würde. In der Wien. Lit. Zeit. habe ich die Nachricht gefunden, welche indessen auf Handschriften geht, die für mich weniger wichtig sind. Nur die alten Reisebeschreibungen möchte ich wohl kennen, die gewiss viel Angenehmes mit Wichtigem verbinden. Sollten Sie darauf nicht einen gelehrt der Deutschen Sprache mächtigen Landsmann von Ihnen aufmerksam machen können, dass er davon einige ausführliche Nachrichten gäbe? Vielleicht gar die Reisen ganz abdrucken liesse? Ihre grosse Güte in Hinsicht der Handschrift zu Colocza beschämte mich, da so viel Beschwer und Mühe für Sie damit verbunden ist; aber der Wunsch, diese Sachen zu erhalten, ist auch wieder so gross, dass ich Ihr gütiges Anerbieten mit Freuden annahme und nur wünsche, dass die Mühe nicht zu gross sein möge. Da vielleicht Ihre manchfachen Geschäfte die Arbeit in ihrem Verlaufe hindern oder unterbrechen möchten, so nehme ich mir die Freiheit, die verschiedenen Gedichte, nach ihrer Wichtigkeit für mich, hier noch einmal kurz zu bezeichnen, indem ich mit dem für mich wichtigsten anfange: Crescentia, Reincke Fuchs, arme Heinrich, Meerfahrt, Amis. Am erfreulichsten wäre es mir, wenn Sie jemand fänden, dem Sie die Abschrift anvertrauen könnten, denn einmal ängstigt es mich, schuld zu sein, dass Sie Ihren andern wichtigen Arbeiten so viel Zeit entziehen sollen, dann aber würde ich meine Bitten noch weiter ausdehnen. Überhaupt möchte ich auch darin Ihre Güte in Anspruch nehmen, dasz ich Sie hätte, gütigst an den Orten, wo Altdutsche Handschriften sind, Sie höre, einzuziehen, ob wohl dort jemand ist, der das Erkundigungen einzuholen.

¹⁾ Nemz. múz. Kézirattár: Quart. Lat. 2363. 55. drb.

Geschick dazu hat und für Geld und gute Worte Abschriften besorgte?

Ihr Gedanke zu einer Siebenbürgischen Mythologie ist ganz vortrefflich; lassen Sie ihn doch ja nicht fahren, sondern halten Sie ihn recht fest und führen ihn recht bald aus. Dabei fällt mir eine Angelegenheit ein, über die ich Sie schon lange habe befragen wollen. Haben Sie in alten Ungerischen Sagen keine, die auf das Leben des Attila, seine späteren Heldenthüten, seiner letzten Verbindung mit einer Burgundischen Prinzessin, dem Tod vieler Helden an seinem Hofe, kurz auf das, was uns deutschen das Nibelungen Lied giebt, Bezug haben? Meiner Meinung nach muss es der gleichen unbezweifelt geben. Nach Ungarn fällt ja überdiess der letzte Theil der Nibelungen. Gewiss ist auch dort noch viel. — Die Erfüllung ihres gütigen Versprechens, mir Correspondenten in Siebenbürgen zu verschaffen, wird mich äusserst erfreuen und ich empfehle dieses gütige Versprechen Ihrem Andenken recht dringend. Zugleich bitte ich auch noch um die Erlaubniss, Ihnen bei Ihrer Rückkehr nach Pest diejenigen meiner Bücher zu einem freundschaftlichen Geschenk übersenden zu dürfen, von denen ich hoffe, dass sie einiges Interesse für Sie haben können. Mit der vollkommensten Hochachtung und Ergebenheit bin ich Ew Hochwohlgeborenen Gehorsamster Diener Büsching. Breslau d. 12. Juni 1814.¹⁾

RÖSLER a hozzáküldött jegyzéket nem is közölte sohasem BÜSCHINGgel, sem másával, pedig — mint alább látni fogjuk — Grimm Jakab is megkísérlette, hogy birtokába jusson; BÜSCHING azonban később mégis kapott bővebb értesítést a gyulafehérvári könyvtár német kéziratairól, még pedig SCHOTTKY Gyula MIKSÁTÓL, aki, hogy a berlini és boroszlói könyvtárak számára régi német kéziratokból másolatokat készítse, huzamosb időn át Bécsben könyvtári kutatásokat végzett²⁾ és 1816 őszén a kalocsai kódex ügyében mint MALLÁTH János gróf vendége Budán tartózkodott. «Jetzt gebe ieh Ihnen — irja SCHOTTKY BÜSCHINGnek

¹⁾ A levél 4-r., 1 lev., minden oldalra (latin betűkkel) írva; ezm: «Herrn Martin George von KOVACHICH Hochwohlgeboren zur Zeit in Clausenburg in Siebenbürgen [•Clausenburg in Siebenbürgen•] áthúzva és helyette: »abgereist nach Pest («Pest» áthúzva és helyette: »Ofen«). KOVACHICH jegyzete: »Pestini pere. 16. Sept. 1814.» Egyéb jegyzetek más-más kéztől a levél külséjén: »Ofen 443», »Grosswardein», »Pest 11. Septbr.», »Büsching».

²⁾ V. ö. FR. H. v. d. HAGEN, *Gesamtbandenteuer*. I. k. 1850. XXXVII. 1.

Budáról 1816 okt. 8-ikán¹⁾ — noch einige mir durch die Freundschaft des sehr verehrten Herrn Martin Georg Kovachich zugekommenen Nachrichten über die in Siebenbürgen sich befindenden Altdeutschen Handschriften. Kovachich selbst schrieb Ihnen vor einigen Jahren, er habe die entdeckten Handschriften kurz beschrieben, auch Manches zum Muster ausgezogen. Diese Beschreibung gab er einem Herrn Rößler, Journalisten in Pest, zur weiteren Bekanntmachung, der sich aber höchst wenig um unsre ältere Literatur härmag, denn er hatte bald die Papiere verworfen, so dasz also die nähere Zergliederung der Handschriften uns auf lange Zeit fremd noch bleiben muss, da Herr Kovachich keine Abschrift seines Aufsatzes an sich behalten hat. Vorläufig kann ich Ihnen daher nur mit dünnen Worten sagen, was Ungerns gelehrtester Sammler fand.» Erre aztán 13 német kézirat ismertetése következik, melyek között azonban a *Nibelung*-töredék nincs említve.

Közben a *Deutsches Museum*ban megjelent ismertetés rátétele a GRIMM-testvérek figyelmét is a kalocsai kódexre. GRIMM VILMOS 1814 febr. 12-ikén írja JAKABnak Francziaországba: «Von Kovachich in Pest Anzeige eines grossen Manuscripts in Clocza in Ungarn. Sammlung von kleinen Erzählungen, unter dem Namen Gesamtbandenteuer dem Conrad von Würzburg zuschrieben, darunter befindet sich nun merkwürdig 1. der Reinhart Fuchs vom Heinrich Gleichsener, also dasselbe, was wir aus Rom haben, 2. der arme Heinrich. Gut ist, dass die Anzeige noch zu rechter Zeit kommt, ieh will, sobald ich kann, an Kovachich schreiben und den Brief dem Schlegel zuschicken mit der Bitte, ihn zu befördern. Es sind noch allerlei Erzählungen (leider wird der Titel nur angegeben) von Wölfen u. s. w. darin, deshalb müsste man sich hernach auch an ihn wenden oder um Nachricht davon bitten.»²⁾ GRIMM VILMOS e levelet egy pár nappal később febr. 16-ikán meg is írta.

¹⁾ Ezen még idéződő levél közölve a BÜSCHING-féle *Wochentliche Nachrichten* 1816. évf. II. k. 365—366. I.

²⁾ Olv. *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*. Herausz. von H. GRIMM und G. HINRICHS, Weimar, 1881. 252—253. 1.; v. ö. még u. o. 295., 307 és 317. 1.

4.)

Cassel in Hessen am 16ten
Febr. 1814

Ew. Wohlgeboren

Haben in dem Novemberheft des Deutschen Museums von Schlegel Nachricht von einem interessanten Codex zu Colocza mitgetheilt, eine Sammlung von kleineren Erzählungen, unter dem Namen Gesammt Abentheuer den Conrad von Wirzburg geschrieben. Es befinden sich darunter²⁾ zwei, welche mir von ungemeiner Wichtigkeit sind, nämlich No. LIII. Reinhart Fuchs und CXXV vom armen Heinrich. Jenes ist die Bearbeitung des Gleichsener, welche sich auch in der Vatik. Bibl. zu Rom befindet, und wovon ich eine Abschrift durch Glöckle³⁾ besitze. Dieses ist ein Gedicht von Hartmann von der Aue, welches in der Müllner-Sammlung⁴⁾ hinter dem Parcifal gedruckt ist.

Aus dem Museum⁵⁾ ist Ihnen vielleicht bekannt, dass wir (mein Bruder Jacob Grimm und ich) schon längere Zeit zu einer grossen Ausgabe der sämmtlichen Gedichte, die auf den Cyklus von Reinecke Fuchs bezug haben,⁶⁾ sammeln. Nun konnte uns nichts erwünschter seyn, als dass eine zweite HS. von dem Gedicht des Gleichsener entdeckt wurde; für die critische Bearbeitung des Textes muss sie viele Hilfe und Aufklärung gewähren.

Eben so willkommen ist uns eine neue Recension des Armen Heinrich, aus der beigefügten⁷⁾ Ankündigung werden Sie ersehen, dass wir eben im begriff sind zum Besten unserer Freiwilligen, also für die gute Sache, eine neue Ausgabe desselben zu veranstalten. Jedes Hilfsmittel⁸⁾ das uns irgend zugänglich ist, soll dabei nicht versäumt werden und es ist ein besonders glücklicher Zufall,

¹⁾ Nemz. múz. kezirattár: Quart. Lat. 2363, 58. drb.

²⁾ *darunter* a sor fölé irva,

³⁾ GLÖCKLE FERDINÁND, GÖRRES JÓZSEF barátja, a vatikáni könyvtárban másolatokat készített a német kutatók számára; többször van említve a GRIMM-testvérek idézett levelezésében.

⁴⁾ CHL. HEINR. MYLLER, *Sammlung deutscher Gedichte aus dem XII., XIII. und XIV. Jahrhundert*, I. k., Berlin, 1784.

⁵⁾ Herausgabe des alten Rheinhart Fuchs durch die Brüder GRIMM in Cassel. Deutsches Museum. 1812. évf. I. k. 391—415. I.

⁶⁾ *bezug haben* a sor fölé irva.

⁷⁾ *beigefügten* a sor fölé irva.

⁸⁾ *Hilfsmittel* után áthúzva «dass».

dass Ihre Entdeckung noch zu rechter Zeit und eh der Druck angefangen hat, mir bekannt wurde.

Ich erlaube mir daher Ihnen die Bitte und recht dringend vorzulegen: von beiden Stücken¹⁾ uns eine genaue Abschrift¹⁾ aus jenem Ms. zu Colocza zu verschaffen. Ich hoffe es ist noch in Ihren Händen, sollte dies nicht der Fall sein, so würde es Ihnen wahrscheinlich leicht werden, es noch einmal zu erhalten und ich bitte dann noch um die besondere Güte, die Copien mit dem Original zu collationiren; es versteht sich, dass ich die Unkosten so gleich erstatten werde.

Da der Reinhart Fuchs nur etwas über 2000 Verse, der Arme Heinrich nur²⁾ 1500 enthält, so ist es die Arbeit weniger Tage, und ich hoffe daher, dass es Ihnen möglich ist, meinen Wunsch bald erfüllen zu lassen. Wie sehr mir daran gelegen ist, werden Sie aus den Umständen selbst erschenen: sollte doch die Arbeit einige Zeit erfordern, so wäre mir die Abschrift vom Armen Heinrich³⁾ jetzt die wichtigste und ich würde bitten, Sie mir zuerst zuzusenden; lieber ist es mir immer beide zugleich.

Sollte es Schwierigkeiten haben mit der fahrenden oder Paquetpost, wegen der directen Versendung an mich,⁴⁾ so bitte ich die Adresse an Herrn Professor Hess⁵⁾ in München Königl. Baiern, zu machen, der wird mir das Paquet richtig zuschicken. Ich bitte aber ausdrücklich die Bemrkgs. aussen zu machen, dass es Bücher enthalte.

Ich wünsche sehr, dass Sie mir Gelegenheit geben Ihnen zu zeigen, wie bereitwillig ich zu jedem Gegen Dienst bin und verbleibe mit vollkommener Hachtung

Ew. Wohlgeb.

ergebenster Dr

Wilhelm C. Grimm
Sekretär bei der grossen Bibliothek
zu Cassel.⁶⁾

¹⁾ Aláhúzva.

²⁾ «nur» után aláhúzva «15000».

³⁾ «Heinrich» után áthúzva «die».

⁴⁾ «an mich» a sor fölé irva.

⁵⁾ Aláhúzva. — Hess, müncheni rézmetsző, GRIMM LAJOSnak, a GRIMM-testvérek festő öccsének tanára volt, a kiról a GRIMM-testvérek id. levelezésében többször van szó.

⁶⁾ A levél 8-r., 2 ley., csak az első három oldalra (német betűkkel) írva; ezdm egy külön papírszeleten: «An Herrn M. G. Kovachich Wohlgeboren zu Pesth.» — Kovachich jegyzete: «Vienna perc. 10. Oct. 1814.

E levére azonban GRIMM Vilmos hiába várt választ, mert mint Kovachichnak a levére írt megjegyzéséből kitűnik, SCHLEGEL FRIGYES későn kézbesítette neki. Azért 1814 máj. 15-én türelmetlenkedve írja JAKABnak Párizsba: «Willst Du nicht einmal an Schlegel schreiben und ihn bitten, die Sache in Ungarn in Erinnerung zu bringen»;¹⁾ a mire JAKAB máj. 22-ikén írja VILMOSnak: «Dem Boisserée habe ich neulich geschrieben und ihm ersucht, den Fr. Schlegel zu treiben. Sonst muss ich es selbst in Wien thun.»²⁾ GRIMM JAKAB 1814 nyarán visszatért Kasselbe és ott maradt szept. havában történt Bécsbe való elutazásig. JAKAB ekkor — Kasselból — írt Kovachichnak, de VILMOS nevében és megismétli az első levélben foglalt kérelmeket.

5.³⁾

Cassel am 7 Juli 1814.

Eure Wohlgeboren

müssen bereits im Februar ein Schreiben erhalten haben, wo es anders nicht verloren gegangen ist, worin ich mir die Freiheit nahm, Sie um eine auf meine Kosten zu veranstaltende Abschrift von zweien in der coloczer altdeutschen H. S. vorfindlichen Gedichten, nämlich des *armen Heinrichs* und *Reinhardt Fuchs*⁴⁾ zu bitten. Bisher habe ich nichts darüber vernommen. Da eine zum Besten unserer Krieger erscheinende Ausgabe des armen Heinrichs, wobei der bisher bekannte Apparat, sowohl die vatikanische als strassburger H. S. vollständig genutzt worden sind, bereits zum Druck fertig liegt und eigentlich nur noch auf das von Ew. Wohlgeb. Gefälligkeit abhangende critische Material wartet; so ist es wohl nicht unbescheiden wenn ich mein Ersuchen dahin erneuere, mir *baldigst*⁵⁾ wissen zu lassen, ob ich auf die Erfüllung meines Wunsches rech-

a. D. Schlegel. — Mellékelve egy hasáb nyomtatvány ezen címmel: «Pränumeration zum Besten der hessischen Freiwilligen», mely először megijelent: *Heidelbergische Jahrbücher der Litteratur. Jahrg. VI. (1813). Intelligenzblatt XII.* 105—106. 1.; újra közölve: *Kleinere Schriften von Wilhelm Grimm. Hersg. von G. Hinrichs. II. k. (1882).* 504. 1.

¹⁾ Olv. a GRIMM-testvérek id. lev. 323. 1.

²⁾ Olv. U. o. 332. 1.

³⁾ Nemz. műz. készirattár: Quart. Lat. 2363. 59. drb. A levél kétség-telenül JAKAB és nem VILMOS írása. V. ö. különbönen alább (70. 1.)

⁴⁾ Aláhúzva.

nen darf oder nicht? Mit dem Reinh. Fuchs könnte es immer ein halb Jahr länger anstehen; dagegen eilet der a. Heinrich aus der obigen Ursache. Vielleicht könnten Zeit und Umstände dadurch gespart werden, dass Sie den Band der Müller'schen Sammlung worin dies Gedicht (hinter dem Pareifal) gedruckt ist, vor sich nähmen und die blossen Varianten auszögeln⁶⁾ oder ausziehen liessen. Da zur neuen Ausgabe zufällig mancherlei günstiges zusammentrifft, werden Sie nicht blos an dem Herausgeber, sondern hoffentl. an unserer alten Literatur ein gutes Werk thun.

Der ich mit vollkommener Hochachtung verharre
Eurer Wohlgeb.

ergebenster Dr
Grimm
Bibliothekar.⁷⁾

Ezen második levelet Kovachich előbb kapta meg mint az elsöt; a közvetítő ezúttal nem is SCHLEGEL, hanem DOBROVSKY volt, a kinek GRIMM JAKAB 1814 júl. 7-ikén írja Kasselból: «Zum Besten unserer Freiwilligen haben wir eine neue Ausgabe des altdeutschen Gedichts vom armen Heinrich angekündigt. Diese Arbeit wäre schon gedruckt und erschienen, wenn nicht der Zufall gewollt hätte, dass mittlerweile zu Coločza in Ungarn Herr Covachich aus Pesth eine alte Handschrift entdeckte, worin zufällig zwei mir sehr wichtige Werke, nämlich ausser jenem Heinrich noch der Reinhart Fuchs enthalten sind. Mein Bruder, welcher dies erst im Februar dieses Jahres erfuhr (aus Schlegels Museum) schrieb alsobald an Herrn Covachich, vielleicht aber ist das Schreiben verloren gegangen, wenigstens bis jetzt keine Antwort eingelaufen. — Möglich auch, dass es immer einer besonderen Empfehlung unseres Wunsches bedürft hätte. In diesem Zweifel weiss ich keinen besseren Rath, als mich an Sie, werthester Freund, der Sie unstreitig in Pesth bekannt sind, zu wenden und zu bitten, dass Sie so gut seyn wollen, die deshalb offen gelassene Einlage baldigst weiter zu befördern und mit einigen empfehlenden

⁵⁾ «auszögeln» után áthúzva «und».

⁶⁾ A levél 4-r., 1 lev., csak első oldalára (német betükkel) irva, a másikon a címm: «Herrn Professor Covachich Wohlgeb. zu Pesth. Kovachich jegyzete: «Pestini pere.: 31. Aug. 1814.»

Worten zu begleiten.¹⁾ GRIMM JAKAB, mint már említettem, szept. végén Bécsbe érkezett, ahol természetesen csakhamar érintkezésbe lépett a császárváros irodalmi és tudományos körével. Mindjárt megérkezése után felkereste SCHLEGELT,²⁾ akihez aztán gyakran járt és a kinél új ismeretsegeket kötött. Talán SCHLEDEL által — de nem közvetlenül — jutott abhoz a kitüntetéshez, hogy SZÉCHÉNYI FERENCZ gróf elküldte neki könyvtárának katalógusait, a mire GRIMM ezen levéllel válaszolt:

6.³⁾

Illustrissimo Domino, Comiti excellentissimo Széchényi
Jacobus Grimm, Kassel.
S. P. D.

Bibliotheca Tum catalogos, quos non tantum magyaricis, sed universae rei literariae studiis egregie inservituros publici juris fecisti; ingenti cum gudio hodie accipio, nec moror, quin Tibi, generosissime comes, propter summam liberalitatem, qua in me, utpote Tibi vix innatescentem, usus es,⁴⁾ gratias maximas agam. Opus vero vel leviter et quasi jejune adspiciendo atque oblustrando, momentum ejus utilitatemque satis intelligere possum et quid magis in eo, suppelletilis abundantiam admirari, an amorem Tuum erga patriam, qui non summus esse non potest, laudare debeam, dubius haero, quod meum est partium, volumina omnia totius operis in bibliotheca musei publici casselani reponi curabo, ejusque libris rarioribus merito adseribam, cum scriptorum in Hungaria impressorum⁵⁾ exigua tantum apud nos cōpia inveniatur, eorum autem qui sueto bibliopolarum commercio non committuntur, nulla fere exemplaria adveni⁶⁾ soleant. Eo magis est cur sperem, fore ut, quod pari benignitate jam es⁷⁾ pollicitus, et supplementa caetera et reliquos tomos operis, inter quos partem alteram complexuram libros manu exaratos summopere exopto, nobis transmitti aliquando cures,

Ser. Vindobonae 2 Nov. 1814.⁸⁾

¹⁾ Oliv. Aus J. Grimos Briefwechsel mit star. Gelehrten. Mitgeteilt von AUG. SAUER. 23. I. — DOBROVSKY válasza GRIMM ezen levélre ismeretlen.

²⁾ V. ö. a GRIMM-testvérek id. lev. 356. I.

³⁾ Nemz. műz. kézirattad: Fol. Lat. 1678, 3. köt.

⁴⁾ *es* egy átbúzott *est* után írva.

⁵⁾ *impressorum* előtt átbúzva *exig*.

⁶⁾ *es* előtt egy szó átbúzva.

⁷⁾ A levél ír., 2 lev., csak az első oldalra írva; a negyedik oldalon a cím: *Ad Dominum Illustrissimum Comitem Excellentissimum

Bizonyára SCHLEGEL tette Kovachichot is, aki fiával 1814 október havában szintén Bécsben tartózkodott,⁹⁾ GRIMMRE figyelemmessé, akit aztán mindenki több ízben, először október 8-iká körül fel is keresett. Erről a találkozásról írja GRIMM JAKAB 1814 október 21-ikén VILMOSNAK: «Über Kovachich (spr. Kovatschitsch) und die Coloczaer Handschriften können wir ruhig sein und hatten uns geirrt.¹⁰⁾ Er ist ein alter, grauer, übersiebzigjähriger Mann, der vorige Woche hierher kam und mich gleich mehrmals aufsuchte. Ein äusserst gutmütiger Ungar, sprechsam und etwas eitel, aber mit Grund, weil er in historischer und juristischer Gelehrsamkeit seines Vaterlands jetzt gewiss oben ansteht. Er hat an dreissig Bücher herausgegeben, wovon er mir den grössten Theil zum Geschenk schon seit 1810 in Ungarn, Slavonien und Dalmatien herum und stöbert in allen Archiven nach Diplomen und Handschriften, auf diese Weise ist er auch hinter das Coloczaer Manuscript gekommen und hat es, unerachtet er erst seit seinem vierzigsten Jahre Deutsch kann.¹¹⁾

Franc. Széchényi etc. etc. untere Breunerstrasse im Kaiserstein-Haus no. 1193 Wien. Széchénynek ezt a lakását FRANKÓI VILMOS (Gróf Széchényi Ferencz. 1902. 274. I.) nem említi; SCHLEGEL lakása egy 1810-iki eladáshirdetés szerint: «Untere Breunerstrasse Nr. 1196 im dritten Stock» (v. 6. RAICH id. kiad. I. 412. I.). Mégis személyesen — úgy látom — SZÉCHÉNYI és SCHLEGEL csak 1815 őszén ismerkedtek meg.

⁸⁾ KOVACHICH és fia 1814 aug. 11-ikén érkeztek vissza Erdélyből, ahol egy évet töltötték, Pestre. Innentől szabadon távoztak, és több helyen útjukat megszakítva, október elején érkeztek Bécsbe, ahol október 26-ikáig tartózkodtak és a honnan Körnenden át Zágrábban 1815. nov. 23-áig voltak és 1815. decz. 10-ikén érkeztek vissza Budára. V. ö. Kovachich bő tudósításával: *Gemeinnützige Blätter*. 1815. évf. decz. 21., 24. és 31-iki számában.

⁹⁾ Úgy látszik, attól tartották, hogy Kovachich a kalocsai kódexet ki fogja adni.

¹⁰⁾ Kovachich, ki 1743-ben horvát származású szülőktől született, a tőle kiadott *Merkur von Ungarn* című folyóirat bevezetőjében (1786. évf. 12. I.) egyebek között ezt írja: «Freylich können wir keinen klassischen Styl versprechen, da wir sie (t. i. a német nyelvet) nicht als unsere Muttersprache besitzen, auch keine Profession beim Hauptstudium aus derselben je gemacht haben, sondern sie nur theils aus dem Umgange, theils der Lesung guter Schriftsteller erlernt haben.»

und das altdeutsche Fach nie besonders getrieben hat, gleich so extrahirt und beschrieben. Seines unstäten Aufenthalts wegen wusste der träge Friedrich Schlegel seine Adresse nicht und erst dieser Tage hat er ihm Deinen ersten Brief eingehändigt, wogeegen ihm der meinige vor sechs Wochen richtig in Ofen zugekommen ist. Büsching hatte ihm auch drei Briefe geschrieben und um Abschrift von fünf Stücken gebeten (er wusste nicht, welcher), allein ich würde durch den Vortheil der näheren persönlichen Bekanntschaft ohne Frage eher dazu gelangen, wenn er jetzt nicht gerade nach Agram reiste, wo er ein halb Jar bleibt, und von da nächsten Spätsommer und Herbst Italien bereiste, so dass er in Zeit eines Jahres nicht wieder nach Colocza kommt: ausser ihm selbst kann aber im tiefen Ungarn keiner die Abschrift eines alten deutschen Gedichts auf sich nehmen, und das Manuscript hierher zu bekommen geht, wie er mir weit und breit erklärt hat, noch viel weniger an, weil darüber ein ganzes erzbischöfliches Capitel zusammen kommen müsste. Ich habe ihm nochmals alles besonders zu Papier gebracht und andere Bitten zugefügt; auch in Agram sollen altdeutsche Manuscrite sein (aus Valvassors Verlassehaft oder Sammlung),¹⁾ worüber ich die erste Auskunft bekommen soll. Eine andere Nachricht von Karlsstädter²⁾ Manuscriten war er im Begriff an Büsching zu senden, so bin ich zuvorgekommen und habe schon darum nach Ungarn geschrieben, um sie dem, in dessen Händen sie ist, für mich abzufordern. — So lange kann nun der arme Heinrich nicht warten, wohl aber der Reinhart. Ich bitte Dich nur endlich einmal die Pränumerationsgelder abzuliefern, weil es sonst zu sehr auffiele.³⁾

¹⁾ VALVASSOR JÁNOS WEICHARD báró (szül. 1641, megh. 1693), Krajna történetírása.

²⁾ helyesebben: «Karlsburger».

³⁾ Olv. a GRIMM-testvérek id. lev. 365—366. I. — Másnapi 1814. okt. 22-ikén GRIMM JAKAB DOBROVSKYNAK is írt, egycébek közt: «Für die richtige Besorgung des Briefchens an Kovachich in Ungarn danke ich Ihnen herzlich, ich habe diesen würdigen Greis, der mir alle mögliche Gutmäßigkeit erweist, vor 14 Tagen hier kennen gelernt und mehr als einmal gesprochen. Seine grossen Verdienste um die ungar. Geschichte

A jegyzék, melyet GRIMM JAKAB a fiatal KOVACHICH számára leírt, a következő:

7.1)

Anfragen und Bitten

1. In Szirmay Hung. in parabolis, wird sub v. tor²⁾ (Todtentmahl) eines alten Lieds von Attilas Tod gedacht³⁾ und daraus folgende Stelle gegeben:

Magyarok királya, Istemek ostora,
nagy hírtelenséggel lett halála,
's tora.

Woher ist diese genommen, und wo wäre das ganze, oder mehr davon zu finden und zu erfahren?

2. Angabe ungarischer Volkstraditionen und Lieder, wo zu Sie ebenfalls mehr als andere gelangen, da nach dem richtig gefühltem Zusatz zu Ihrer Instructio auch die cantilenæ vel fabellæ populares nicht ausgeschlossen sind.⁴⁾

3. gütiger Aufschluss über die in Agram, oder sonst noch aufzufindenden altdeutschen Handschriften

Grimm.

---

und Staatsverfassung waren Ihnen sicher besser bekannt, als mir früherhin, wiewohl er mir sagt, dass er Sie nie persönlich gesprochen habe. Man muss ihn selbst erzählen hören, wie er für sein Vaterland eifert und gearbeitet hat; jetzt reist er mit seinem Sohn nach Agram. — Olv. SAUER id. m. 24—25. I.

¹⁾ Nemz. műz. készírattár: Quart. Lat. 2364. I. k. 90 drb.

²⁾ Aláhúzva.

³⁾ A diplomatai megbizatására vonatkozó hivatalos iratokat KOVACHICH 1811-ben publikálta; újra tervonatva: Wiener allg. Literaturzeitung, 1814. évf. Intelligenzblatt. 44. és 45. sz. (novemb.), a hol (355. hsb.) az «Instructio» után KOVACHICH egyébek között ezt mondja nyilatkozatában: «Quidquid igitur ad Historiam Naturalem . . . adeoque Artis opera, Antiquitates et Raritates pertinent; . . . Libri impressi de Hungaria agentes, aut ab Hungaris, vel Hungarica lingua editi, sive in Hungaria solum excusi, ne Calendariis quidem præsertim quibus Diaria, vel Notationes Historia inscriptæ sunt, aut veteribus libellis Elementaribus, sive etiam Cantilenis, vel Fabellis popularibus exceptis: Omnia Museo (t. i. a nemz. múzeumnak) grato incremento erunt.»

Unter den Stücken der coloczaer Handschrift liegt es mir besonders dringend an, folgender beiden Abschriften zu erhalten

LIII. Diez ist fuchs reynhart genant
got helfe vns in sin lant

und

CXXV. Diez ist ein mere rich
von den armen heinrich.

Nächstdem sind mir am wichtigsten

XXXIV. vom grauen Mantel

CXLV. von einem Riesen der

19 Mann ass.

Grimm.¹⁾

GRIMM azonban hiába kötötte kívánságait Kovachichnak és fiának lelkére: sem tölök nem kapott választ kérdéseire, sem RÖSLER nem küldte el Pestről a kilátásba helyezett kéziratjegyzéket. Azért 1815 jan. 10-ikén Bécsből levelet írt Kovachichnak Zágrábbba, melyben igéretének beváltására kéri.

8.²⁾

Viro celeberrimo

Martino Georgio Kovachich, Senquiciensi

s. p. d.

Jacobus Grimm, Husso-cassellanus.

Duo menses abierte, ex quo a Te, vir praeclarissime, per breve dierum spatium hac in urbe commorante, humanissime exceptus, occasionem nactus fueram, paulo accuratius, quam lieuerat literis, Tibi pandendi ac commendandi ea, quæ mihi cordi sunt, in quibus colloco operam meam et laborem indefessum. Tam vero liberaliem, omneque literarum genus pari cura et amore amplectentem Te mihi ostendisti, ut plurima, licet insolita, et aliena forsitan a viro summa, qua polles, eruditonis, quæ tum in patria Tua, tum iter peregre faciens, ad mea studia conferre sane egregie valueris, sincere a Te petere minime dubitaverim. Primum (prætermitto enim id, quod³⁾

¹⁾ A jegyzék 8-r., 3 lev., csak az első három oldalra (német betűkkel) írva.

²⁾ Nemz. műz. hézirattár: Quart. Lat. 43. 26. k. 1. drb.

³⁾ «quod» után áthúzva «redux».

rediens in Hungariam e codice colosziensi mihi excerpti tum curabis) ut notitiam brevemque recensum codicum lingua veteri germanica conscriptorum, quos hue illue ex pulvere bibliothecarum archivorumque squalore, ne dicam carcero, in quibus inclusi latent, prostraxeris, mecum communicare velis; deinde ne dedigneris scriptis mandare, quæ Tibi filiove, qui patrem non corpore solum comittatur, sed animo quoque sequi felicissime conatur, ubicunque locorum occurrerint traditiones populares, fabule agrestes, carmina rustica. Quæ licet incondita et παραπλησια τοις χρωμοις των τραγῳ θωντων ὀρυζθων¹⁾ esse videantur, in quibus eruendis, dum scriptores elegantes suavesque poëtas affatim habeamus, adeo oleum atque operam perdere par non fuerit, eo majorem vim habent ad antiquitates poëscos, et historiæ nostræ illustrandas, nec a plebe eruditorum (etenim et plebs est togata) merito spernuntur.

Nicol. Rößlerus, Budensis, cui u. scriberem de notitia Tua codicum carolopolensem²⁾ ad me mittenda, ipse mihi auctor fuisti, non tantum nihil misit, sed ne verbo quidem respondit, postquam literas meas eam ob causam iteraveram.

Igitur nisi aliud interea de illa notitia statueris, velim ut eidem, data³⁾ occasione, paucis tuam voluntatem signifies. Neque accepi, quæ mihi promiseras, opusculorum Tuorum minorum ac dissertationum exemplaria, quorum nulla amplius copia penes Te forsitan fuerit; congressu tamen vindobonensi nondum dilabente, in majores imo dies excrescente, facillime adhuc per Camesinam⁴⁾ bibliopolam ad me pervenire poterunt.

Interim vale, vir mihi summe venerande, ex optissima semper diuine valetudine fruaris mihiq[ue] favere pergas. Dab. 10 Januarii 1815. Vindobona. (Wieden, Panigelgass №. 80.)⁵⁾

Azonban e levél sem járt a kivánt eredménynyel: Kovachich nem válaszolt és RÖSSLER sem küldte el a sürgetett jegyzéket. Ekkor írta meg Grimm a már fent a húnmondával összefüggésben említett 1815. máj. 28-i levelet SCHEDIUSHOZ, melyben

¹⁾ ὄρυζων után áthúzva «multis».

²⁾ «polens» áthúzott «stadiens» fölé írva.

³⁾ «data» után áthúzva «forsan».

⁴⁾ CAMESINA bécsei könyvkereskedő volt.

⁵⁾ A levél 4-r., 2 lev., csak az első három oldalra írva: a negyedik oldalon a címla: «ad Virum et Dominum celeberrimum Martinum Georgium Kovachich, Senquiciensem. Agram.» — Kovachich jegyzete: «Zagrabiæ pere: 15. Jan. 1815.»

a kéziratjegyzékről ezeket mondja: «Kovachichium sane vestrum, quem non uno nomine prosequor, eujusque in me singularem benigitatem expertus sum, quamdui hic Vindobona ante plures menses commorabatur, horum omnium gratia compellavisse, nisi cum procul a vobis, iter per Italiam ac Dalmaticæ partes facientem abesse pridem intelixisse. Is mihi promiserat varias notas, quas de codicibus msptis veteri lingua germanica Carolostadii vel Carloburgi repertis antea collegit, auctorque fuerat, ut suo nomine Röszlerum (redactorem, ut ajunt, ephemeridum in urbe vestra) de toto fasciculo adnotationem mecum communicando admonerem, quod et per binas literas feci, nunquam tamen a Röszlero responsum accipere potui. Quem igitur, Te rogo, ut data occasione, interroges, cur mihi nihil miserit, quamve silentii sui excusationem proferre possit.»¹⁾ SCHEDIUS a kivánt jegyzéket természetesen nem küldhette el²⁾; végül azonban GRIMM mégis megkapta a magyarországi német kéziratok annyira óhajtott leírását. Ezt a fiatal KOVACHICH egy leveleből tudjuk meg, melyet nagysokára, 1816 márcz. 28-ikán írt Budáról GRIMMnek és a melynek másolata KOVACHICH iratai közt reánk maradt.

9.³⁾

Wohlgeborener!

Sie beliebten mir zu Wien mündlich und schriftlich Mehreres zu empfehlen, dadurch scheinen Sie geneigt zu seyn, mich in die Zahl der Gelehrten aufzunehmen. Um diese Ehre zu verdienen, habe ich manche Werkchen herausgegeben, wovon Sie die Exemplare durch die Schaumburgische Wiener Buchhandlung erhalten sollen. Um mich aber Ihnen und den Deutschen Gelehrten auch mit einigen sie näher angehenden Beyträgen näher zu empfehlen, habe ich aus unsren Reise Repertorium das Verzeichniss Altdtutscher Handschriften herausgezogen, welches hier beygeschlossen ist wodurch ich Jenes liefre, was Sie von mir nahmentlich verlangten. Es sind schriften von verschiedenen Werth, und manche gehörnen nicht einmal unter die Altdtutschen, aber was nicht einen kann andere

¹⁾ Olv. Zeitschrift f. d. Alterthum, 42. k. (1898), 327. l.

²⁾ V. ö. fünt 62. l.

³⁾ Nemz. műz. kézirattár: Quart. Lat. 2365. 1. k. 90. drb.

interessiren. Der Auszug oder vielmehr die Anzeige ist freilich mager, aber wir können uns auf der Reise, unter so vielen Tausenden Diplomatischen Urkunden unmöglich in détaille Recensionen einlassen. Das Abenteuer von Conrad v Würzburg wird Graf Johanna Nep: Mailath in Gesellschaft des Med. Doctor Köffingers, eines jungen deutschen Dichters hier zu Ofen, aus der Coloczer Handschrift; die er gegenwärtig hier bey der Hand hat herausgegeben (!), folglich würden uns diese Herren wo nicht schwerlich, wenigstens sehr ungern die verlangten Gedichte abschreiben lassen um sie zuvor ins Ausland zu verschicken. Von Conrads Gedichten sind in der Knis. Hofbibliothek zu Wien drey Codices vorhanden, manche unedirt. Auch unter den Siebenbürgisch Carlsburger Handschriften, welche in meinen Verzeichnisse stehen, werden sich von Conrad und anderen gleichzeitigen Minnesänger manche Gedichte befinden. Wir hoffen diese Codices durch den Erzherzog Palatin für das Museum hieher zu erhalten. Dem Superintendenten der Evangelisch Lutherschen Siebenbürgischen-Sachsen zu Birthalm Herrn Daniel Georg Neugeboren⁴⁾ haben wir die Volkssagen, Volkslieder, Gebräuche etc. bestens anempfohlen aber die Erfahrung lehret, dass man, wo der Samen geworfen ist, oft nachsehen müsse, damit das Angebaute gedeihe; daher wäre es vielleicht nützlich, sich auf uns berufend, selbst gerade an ihn zu wenden. Wenn er den Predigern seines Kirchensprengels — meistens belesenen und gewanderten Männern empfiele, dergleichen Gegenstände bey dem Volke aufzufassen, und zu beschreiben, so wäre reiche Erndte zu hoffen. Der Bischof von Agram, Maximilian Verhovacz hat allen Seelsorgern seiner Croatischen Dioceses empfohlen, nicht nur die Geschichte ihrer Kirchen und Pfarren mit allen schriftlichen Urkunden, und Inschriften, sondern auch die Volksmährchen, Volkslieder, Gebräuche, Sagen, Meinungen, Grüsse, Schwüre, Flüche, Aberglauben, Traditionen, und die ganze Volksmythologie genau zu beschreiben, und ihm in die Bibliothek zu überschicken.²⁾ Wenn auch manche Blössen hie, und da bleiben,

¹⁾ szül. 1759, megh. 1822.; v. ö. SZINNYEI, M. Irók Élete. IX. k. 1902. 997—999. hsb.

²⁾ KOVACHICH agitálása, melyet az erdélyi szászoknál a népköltés és népi bagyonányok gyűjtése érdekében kifejtett, úgy látszik, nem járt semmi sikkerrel. VERHOVAC püspök is nem Kovachich, hanem KOFITÁR összönözésére hosszította ki már 1813-ban az ő klasszikus felhívását; v. ö. M. MUBKO, Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhm. Romantik. 1897. 10—11. l., és u. a., Eine J. Grimm fälschlich zugeschriebene Recension serb. Volkslieder. Euptorion. XI. évf. (1904). 111. l. — A zágrábi érseki és egye-

so wird das Geleistete, wenigstens unsern Nachkommen dienen. Mit diesen wenigen konnte ich, und wollte Ihnen einstweilen dienen. Wo die Musse fehlt, so fehlt es gewöhnlich auch an Gelegenheit. Weil wir über Dalmatien bis Ragusa, und über Italien bis Neapel zu reisen gedenken;¹⁾ so hoffe ich in den dortigen Archiven und Bibliotheken nebst den Diplomatischen, auch für das Litterärische Fach manche Beyträge zu entdecken, die ich dem gelehrtten Publikum nicht vorenthalten, sondern durch irgend einen Weg und besser unterrichteten Biederman mittheilen würde. Von meinen äusserst beschäftigten Vater die höflichste Empfehlung, und ich beharre zu seyn

Ew. Wahlzeichen

gehorsamster Diener und Freund

Open d. 28. März 816.

Joseph, Nic. Kovachich impria.

Idő közben GRIMM JAKAB újból írt volt Kovachicnnak, levelét azonban, melyet alkalmilag küldött, bár 1815 szept. 1-ről van keltezve, Kovachich csak 1816 aug. 16-ikán kapta meg, tehát jóval később, mint a fiatal Kovachich a maga levelét GRIMMnek elküldötte.

10⁻²

Martino Georgio Kovachich, viro celeberrimo ac venerando

S. P. D.

Jacobus Grimm, cassellanus

utor occasione forte mihi oblata mittendi ad Te exemplar editionis, quam nuper de carmine Henrici miseri procuravi, quæque procul dubio melioris notæ fuisset, si mihi textum pluribus in locis e codice quoque colosziano, Tua diligentia Tuque, quam in omnes fere res eruditorum conferre soles, sollertia e tenebris jam cruto recensere adhuc lieuisset. Quodsi vero iterum in codicem istum incideris, inter ejus varia poemata nostrum de Henrico misero loco habetur centesimo vigesimo quinto, illudque velis cum editione mea comparare, lectionisque varietatem aliquando mecum communicare, neque Tibi valde molestum neque mihi ingratum futurum erit: sal-

temi könyvtár kéziratait ismerteti — Kovachich Repertoriuma alapján — Csontosi János, *Mára. Könyvszemle*, 1885. évf. 92—127. 1.

¹⁾ E tervöket azonban nem hajtották végre.

²⁾ Nemz. műz. kézirattár: Quart. Lat. 43. 26. k., 35. drb.

teri quoad loca difficiliora (v. c. versu 314) scire copiam, quomodo
sese habeant. Ne autem diutius, quam fas est, negotiis Tuis Te
abrumbam! Vale, mihique perge favere. Scrib. Cassellis Cal. Sept.
MDCCLXXV.³⁾

KOVACHICH e levél és az *Armer Heinrich* immár megjelent²⁾ és a levélbe mellékelt kiadásának vétele után, úgy látszik, rögtön megkérte KÖFFINGERET, a kinél akkor a kalocsai kódex volt, hogy a kivánt összehasonlítást tegye meg és az eltéréseket jegyezze ki GRIMM számára. A Nemz. Múzeum kézirattárában³⁾ ugyanis KÖFFINGER TÖL egy kis kézirat maradt ránk ezen címmel: *Lesearten zu dem Gedichte Hartmann von der Aue, herausgegeben von den Brüdern Grimm zu Kassel, aus dem Codex des Coloczaer Domcapitels.* KÖFFINGER azonban az egybevetésben csak a költemény 205. soráig jutott, aztán abbahagyja a következő megjegyzéssel: «Aus den angeführten Stellen erheilt, dass die bedeutenden sowohl als unbedeutenden Abweichungen der Lesearten in den beiden Handschriften so zahlreich sind, dass um Hrn Grimms Wunsch genau zu erfüllen, das ganze Gedicht aus der Colocz. Hs. abgeschrieben werden müsste: diese Arbeit aber wird der erste Band unserer Ausgabe des Gesamt Abentheners, welcher diesen Herbst auch erscheinen wird, überflüssig machen. Wäre dieses nicht der Fall, und Hr. Grimm wünschte den armen Heinrich nach der Col. Hs. zu besitzen, so würde ich mit aller Bereitwilligkeit desselben Wunsch erfüllen. Ofen am 9.ten Sept. 806 (!) JP Köffinger.» Hogy Kovachich közölte e Grimmel KÖFFINGER EZEN nyilatkozatát, az nem állapítható meg;

²⁾ A levél 4-r., csuk. egy. lev. és csak az első oldalra írva. Kovácsich jegyzete: • Pestini pere, 16. Aug. 1816.»

³⁾ Der arme Heinrich von Hartmann von der Aue. Aus der Straßburgischen und Vatikanischen Handschrift herausgegeben und erklärt durch die Brüder Grimm. Berlin, 1815. (A kalocsai kódexet nem használhatták, mert „Der gelehrte Ungar Kovachich, auf Reisen begriffen, hat zu spät geantwortet, dass er nach erfolgter Rückkehr aufs Freundlichste helfen wolle, jetzt aber kein anderer das Geschäft übernehmen könne, indem selbst eine Vergendung der Hs. nach Pest oder Wien unübersteigliche Schwierigkeit habe, weil das Domkapitel im Besitz derselben sey.“ 141. l. 9. jegyz.) — A Reinhardt Fuchs (GRIMM JAKABT!) csak 1834-ben jelent meg.

³⁾, Quart. Germ. 587. — 6 old.

de nem tartom valószínűnek. Evvel aztán véget is ért — minden eredmény nélkül — a GRIMM-testvérek és a két KOVÁCHICH között való levelezés. Büschinggel is, a kit a GRIMM JAKABbal való személyes ismeretség óta — úgy látszik — nem méltattak figyelmökre, a fiatal KOVÁCHICH még csak egyszer váltott levelet. Midön a két KOVÁCHICH 1810-ben átvizsgálta az egri érsek-megyei könyvtárt — ott kezdték meg kutatásaiat 1810 jún. havában¹⁾ — feltűnt nekik egy német példázatokat tartalmazó XV. századi kézirat,²⁾ melyet aztán a fiatal KOVÁCHICH 1817 aug. havában Egerból kölcsön kérte és tüzetesen áttanulmányozott. Tanulmányának eredményeit aztán egy terjedelmes levélben közölte Büschinggel, leírván pontosan a kódex külsejét és tartalmát és kijegyezvén a gyűjtemény előszavát és mutatványul két mesét. KOVÁCHICH e levelét majdnem egy negyed századdal megratása után 1841-ben adta ki Büsching hagyatékából az ö barátja v. d. HAGEN³⁾ ezen megjegyzéssel: «Von dieser Sammlung, die nicht häufig zu sein scheint, und die einzelne sehr schöne Fabeln enthält, besass auch mein wert. Freund Büsching eine leider etwas unvollständige Handschrift. Die folgende Nachricht von der Erlauer Handschrift erhielt derselbe (wie er dabei bemerkt) durch die Güte des Herrn Kovachich, des Sohnes, den, so wie seinen verstorbenen würdigen Vater, unermüdlicher Fleiss und die freundlichste Mittheilsamkeit auszeichnen.» A fiatal KOVÁCHICH ezen levelére írta meg Büsching 1818 szept. 18-án a következő választ.

¹⁾ V. ö. id. *Repertorium* 1—25. I.

²⁾ Id. *Repertorium* 24. I. 1065. sz. *Tabulae et Apologi Morales* ezim-mel említő a Wiener *allg. Literaturzeitung*ban (1814. évt. *Intelligenzbl.* Nro. 2. 33. hsb.) között és már említett kézirat-jegyzékében. V. ö. Az egri érsek-megyei könyvtár szakszerű ezim-jegyzéke. Eger, 1893. II. k. 1290. l. (jelzet: *U₂. III. 3.) Említő SINGER S. is *Verzeichniss in der erzbischöfl. Diözesanbibl. in Erlau vorhandenen altdeutschen Codices, Pfeiffer-féle Germania*. 32. évf. 1887. 481—487. I. 7. sz. a.) V. ö. még VARJÚ ELEMÉR, *Adatok az egri érsek-megyei könyvtár ismertetéséhez. Magyar Könyvszemle*, 1902. évt. 27—49. I. 27. sz. a.

³⁾ Olv. *Germania. Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für deutsche Sprache und Alterthumskunde*. IV. k. 1841. 126—140. I.

11.¹⁾

Hochverehrtester Herr.

Ihre grosse Gefälligkeit und Güte hat mich überaus erfreut und ich wünsche nichts mehr, als durch die That, durch einen wissenschaftlichen Dienst, Ihnen meine Dankbarkeit zu beweisen. Wer könnte Ihren trefflichen gelehrten Landsleuten, deren freundlichster Bereitwilligkeit (Ihres, Ihrer so würdigen Herrn Vaters, des trefflichen Grafen Mailath) ich mich schon mehrmal erfreute, nicht bereitwilligst den Dank für gute gelehrte Mittheilungen, den sie so sehr verdienen, zollen?²⁾

Die mir übersendete, mit so viel Fleisse und erfreulicher Ausführlichkeit gearbeitete Nachricht der Altdeutschen Fabelhandschrift hat mich sehr erfreut, da soviel mir bekannt, diese Handschrift noch ganz unbekannt ist, und sie ein Werk betrifft, dessen einmaliges Dasein mir nur bewusst ist, indem ich selbst eine alte Handschrift davon besitze, die ich bereits beiläufig in meinen wöchentlichen Nachrichten erwähnte, indem ich Bd. I. derselben im ersten Heft, eine Fabel abdrucken liess.³⁾ So weit ich die Vergleichung angestellt, stimmen beide Handschriften vollkommen überein. Das Werk ist eine Übersetzung aus dem Lateinischen, wie meine Handschrift besagt. Da wo in Ihrer Handschrift Folio 84 der Rabe und der Fuchs steht, fängt bei mir das dritte Buch, von dem Laster der geytichait an. Mit dem Mauskatter und dem Schwein (Bl. 136) fängt das vierte Buch an. Nach der unvollendeten Fabel vom Schwein und Fuchs folgen noch 9 Fabeln und das Ende lautet: Iste lieber!⁴⁾ est translatus de latino in Theotunicum per honorandum virum dominum vtricum⁵⁾ decanum Ecclesie Laureacensis finitus Anno domini 1432. Meine Handschrift hat dies Schlimme, dass die ersten Blätter fehlen, ungefähr die Hälfte der ersten Fabel fängt an, dagegen ist sie fast ganz vollständig, hat gemalte Anfangsbuchstaben und zu jeder Fabel ein Bild. Eine Herausmalte Anfangsbuchstaben und zu jeder Fabel ein Bild. Eine Heraus-

¹⁾ Nemz. műz. kézirattár: Quart. Lat. 2364. I. k. 79. drb.

²⁾ *zollen* áthúzott *versagen* fölé irva.

³⁾ A közolt mesé ezim: *Mit einem ausgewählten gesellen soltu handeln oder genn.* (Woch. Nachrichten. 1816. I. k. 4. drb. 56—60. I.) — Ehhez Büsching jegyzete: «Aus einer handschriftlichen Sammlung von einigen hundert Thierfabeln, im Besitz des Herausgebers, über welche eine ausführlichere Nachricht bald erfolgen soll.»

⁴⁾ így!

⁵⁾ Aláhúzva.

gabe wäre in folgenden Jahren wohl wünschenswerth, da man noch kein prosaisches Werk gedruckt hat. Doch möchte vielleicht ein Abdruck meiner Handschrift wünschenswerther sein und die Erlauer würde am besten zur Bestimmung einiger verderbten Lesearten und Abweichungen gebraucht. Doch möchte jetzt noch nicht der Zeitraum sein, in dem ein solches Werk in Deutschland Glück macht. Der Beweis Ihrer freundschaftlichen Güte lässt mich hoffen, dass Sie meiner freundlich eingedenk sein werden, sobald Sie wieder etwas entdecken. Grüßen Sie mir herzlichst Ihren eben so würdigen als trefflichen Vater: er war der erste, der mich die freundliche Mittheilbarkeit Ihres Volkes kennen lehrte und darum trage ich Ihn besonders in freundlichem Herzen. Hochachtungsvoll und freundschaftlich der Ihrige

Büsching

Breslau d. 18. Herbstm.¹⁾ 1818.²⁾

Evvel a levéllel le is tűnik a két Kovachich neve a germanisztika történetéből: szerepöket átvették a történetirő MAILÁTH JÁNOS gróf³⁾ és KÖFFINGER JÁNOS Pál, pesti orvos és német költő,⁴⁾ a kik a kalocsai kódex annyiszor súrgottet kiadására vállalkoztak. Az első bizonytalan hirt Büsching hozta nyilvánosságra,⁵⁾ a ki aztán nemsokára a már említett SCHOTTKY GYULA MIKSA leveleiből pontosabb értesülésket kapott, melyeket folyóiratában szintén közzétett. «Ueber die Koloczaer Handschrift der Gesammt-Aventheuer Konrads von Würzburg — írja SCHOTTKY Bécsből 1816 aug. (Achrenmonat) 31-ikén⁶⁾ — kann ich Ihnen, was mich herzlich freut, sichere Nachrichten

¹⁾ =szept.

²⁾ A levél 4-r., 1 lev., csak az első oldalra (latin betükkel) írva, a másodikon a czin: «Herrn Jos. Nic. Kovachich v. Sengnitz d. jüng. Wohlgeboren, Doctor der Philosophie etc. zu Ofen. D. E.» KOVACHICH jegyzete: «Percepi, 2. Oct. 818. — E levél Büschingnek MAILÁTH grófhoz 1818 szept. 17-ikén írt és alább közlendő leveléhez volt esatalva.

³⁾ Olv. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók Élete*, VIII. k. (1902), 331—339. hsb. és GOEDKE, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung*, VI. k. 1898. 339. l.

⁴⁾ Olv. SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Írók Élete*, VII. k. (1900), 4—5. hsb. és K. GOEDKE, id. m. VII. k. 1906. 118. l.

⁵⁾ Woch. Nachrichten. 1816. I. k. (jan. 11.), 25. 1.

⁶⁾ Woch. Nachrichten. 1816. II. k. (Windmonat = nov. 21-ikén), 335—336. 1.

geben. Ein Freund des Herrn von Hormayr, der Herr Graf Nepomuk von Mailath, k. k. wirklicher Kämmerer und Sekretär der königlichen ungarischen Stadthalterei zu Ofen, ist ihr jetziger Besitzer¹⁾ und eben derselbe, von dem uns früherhin schon bekannt war, dass er Willens sei, sie herauszugeben. Dieser Plan ist bereits zur Reife gediehen. Der Herr Graf selbst, verbunden mit einem Doctor, dessen Name ich nicht kenne, hat alles vorbereitet zum vollständigen Drucke, der auch schon begonnen haben soll. Wahrscheinlich um dem Ganzen mehr Rundung und Ausdehnung zu geben, ist auf Veranlassung des Unternehmers auch die hiesige Sammlung, die gewöhnlich unter Konrads Namen geht, bereits abgeschrieben, wie mich Herr Kopitar versichert. Es lässt sich also gewis ein gutes Ergebnis hoffen. Auf Veranlassung des Herrn v. Hormayr²⁾ habe ich mich jetzt deshalb schriftlich an den Herrn Grafen Mailath gewendet und höchst wahrscheinlich reise ich binnen acht bis vierzehn Tagen selbst nach Ofen, um das Nähere zu erfahren und Ihnen mitzutheilen. Da die hiesige Büchersammlung bis Anfang des Weinmonats für Besuche geschlossen ist, weil auch hier die Ruhetage eingetreten sind, ich also in ihr nichts arbeiten kann, so fühle ich mich um so mehr zu diesem Unternehmen bewogen.» SCHOTTKY tényleg Bécsből leuzazott Budára, a honnan 1816 okt. 8-án írja Büschingnek:³⁾ «Binnen ungefähr sechs Wochen beginnt der Abdruck des ersten Theiles der Coloczaer Handschrift bei Strauss in Wien, und ich habe seine Verbesserung übernommen. Die Herausgeber sind der Herr Graf Johann Mailath und sein verehrter Freund, der Doctor der Arzneikunde Herr Johann Paul Köffinger. Da mir der Herr Graf

¹⁾ MAILÁTH természetesen csak kölcsön kapta a kéziratot, »durch die Liberalität des hochzuverehrenden Erzbischofs, Grafen v. Kolonits, und die Güte des Domcapitels von Coloza (!)», a hogy a készülő kiadásról egy másik bő jelentés mondja, olv. a HORMAYR-féle *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*. VII. évf. 1816. 106—107. sz. (szept. 2. és 4.), 437—438. 1.

²⁾ HORMAYR báró egyébként is kezére járt SCHOTTYNAK Bécsben, a mint ez Büschingnek egy 1821. ápr. 11-ikén Hormayrhoz intézett és a Nemz. Múz. kézirattárdrában őrzött leveléből kitűnik.

³⁾ Olv. Woch. Nachrichten. 1816. II. k. (decz. 5.), 362—363. 1.

binnen kurzem einen ganz ausführlichen Aufsatz über den Plan dieses Unternehmens mittheilt, den ich Ihnen dann sofort übersende, sage ich Ihnen vor heute nur so viel, dass die Handschrift in der That äusserst schön, und fast ohne Zweifel auf Befehl Matthias Corvinus zusammengetragen worden ist; denn Ungarns würdiger Beherrschter zahlte an Abschreiber, die er in Rom unterhielt, höchst bedeutende Summen. Unsere Handschrift scheint aus mehren verwandten entstanden zu sein, wobei die Vatikanische¹⁾ wohl das Meiste hergab, weil die in Ihrem Grundriss zur Geschichte Altdeutscher Poesie²⁾ aufgezählten Mährnen jener Handschrift sämmtlich auch in der Colocza'er Handschrift enthalten sind. Ueberdies hat die Membrane auch den Einband der durch die Türken zerstörten herrlichen Corvinianischen Bücherei. Die ganze Handschrift, wie sie ist, soll nach und nach in vier Bänden erscheinen, buchstäblich abgedruckt, ohne erklärende Noten, weil alles verständig, nur geht jeder Mähre ein Inhaltsverzeichniss, so wie dem ganzen eine Schriftprobe vor.» 1817-ben aztán csakugyan megjelent a kódex első és egyúttal utolsó kötete ezen címmel: *Coloczaer Codex altdeutscher Gedichte. Herausgegeben von Johann Nep. Grafen Majláth und Johann Paul Koffinger. Pesth, 1817.* A munka DE LA MOTTE FOQUÉ FRIGYES bárónak, az ismert romantikus költőnek van ajánlva. «Als Zeuge tritt es (t. i. das Werk) auf — mondják a kiadók egyebek közt az ajánlásban — dass Sie, der Sänger muthiger Kämpfe, zarter Liebe und gottgefälligen Wandels in der Mitte eines liederreichen, germanischer Sitte fremden Volkes, vielfach gelesen und bewundert werden.» A kiadvány elején először a kiadók tüzetesen szólnak a kéziratok külsejéről, tartalmáról, történetéről, rámutatnak a heidelbergi kódexszel való rokonságára és bizonyítani igyekeznek azt a SCHOTTKTÖL már fentebb említett, tarthatatlan véleményt,

¹⁾ 1816-ban több más kézirattal együtt visszakerült a heidelbergi egyetemi könyvtárba, ahol eredetileg is 1622-ig volt. V. a. K. BARTSCH, *Die altdeutschen Handschriften der Universitäts-Bibliothek Heidelberg*. 1887. 82—93. I. (jelzete: ·Pal. germ. 341.)

²⁾ *Literarischer Grundriss zur Geschichte der Deutschen Poesie von der ältesten Zeit bis in das sechzehnte Jahrhundert* durch FR. H. VON DER HAGEN und J. G. BÜSCHING. Berlin, 1812.

hogy a kézirat Mátyás király könyvtárából származik; de elejtik Kovachichnak ama nézetét, mely szerint a kódexben foglalt költemények szerzője Würzburgi Konrád. Elöszavukat e kivánsággal fejezik be: «Wir wünschen, dass unser Unternehmen eine dankbare Aufnahme, unsere Bemühung jene Schonung bei den deutschen Literatoren finde, welche ein freundlicher Wille und die Überzeugung so viel gethan zu haben, als uns möglich war, erwarten dürfen.»

A kötetet aztán, mely egészen 15 kiválogatott költeményt tartalmaz, köztük — a mi jellemző — mindazokat, melyeknek másolatát GRIMM és BÜSCHING kértek. MAJLÁTH elküldte a többi közt BÜSCHINGnek is, még pedig egy 1817 okt. 29-ikén kelt levél kíséretében, melynek tartalmára BÜSCHINGnek következő válaszárból következtethetünk.

12.¹⁾

Hochgeborener
Höchstverehrter Herr Graf:

Ew. Hochgräflichen Gnaden müssen mich für sehr nachlässig halten, dass ich Deroselben so gütingen u freundlichen Brief vom 29. Weinmond d. J. erst heute beantworté, indessen möge mich bei Denenselben entschuldigen, dass ich vor kurzem erst von einer Reise, die 15 Wochen lang gedauert hat, zurückgekehrt bin u hier Ihren gütingen Brief vorfand.

Ihr treffliches, uns Deutschen so dankenswerthes Unternehmen erfordert die angestrengteste Bemühung aller derjenigen, welche die Erforschung der deutschen Vorzeit zu ihrer Hauptbeschäftigung gemacht haben, es in Deutschland recht angestrengt zu verbreiten. Dies wird auch mir die angenehmste Pflicht sein u glaubé ich dies besser durch eine ausführliche Beurteilung in einer gelesenen gelehrtzeitung thun zu können, als durch eine blosse Nachricht in meinen wöchentl. Nachrichten. Zu einer solchen Beurteilung liegt mir nun auch gerade jetzt eine bedeutende wichtige Handschrift vor, indem ich seit kurzem die Heidelberger (Vatikanische) Handschrift der Erzählungen erhielt, welche Ihre Vermuthungen durchaus bestätigt, dass beide einen unmittelbaren Zusammenhang haben. Dennoch sind der wichtigen Abweichungen höchst viele, die ich mit Übergang aller Kleinigkeiten an dem angegebenen Orte zu liefern

¹⁾ Nemz. műz. kézirattár: Irodalmi Levelestár.

gedenke. So fehlen z. B. in der goldenen Schmiede im Umfange 7 Blätter in der Kaloczaer Handschrift, welches unbegreiflich ist. Es geht aber auch daraus hervor, dass, wenigstens zu Anfang, die Handschriften Spalte für Spalte übereinstimmen. Die Lücke ist hinter dem Reim 80.

Es ist vortrefflich, dass Sie die besten Sachen der Handschrift gleich in dem ersten Band gebracht haben, damit sie sobald als möglich in die Hände der Freunde deutscher Vorzeit kommen, doch hoffe ich, Deutschland wird Sie ermutigen, auch die folgenden Bände bald nachfolgen zu lassen.

Empfangen Sie, hochverehrter Herr Graf, meinen ergebensten Dank für die gütig übersendeten Nachrichten von den Schätzen der Battyányschen Büchersammlung; die Handschriften sind merkwürdig u wichtig, u verdienen auch eine baldige Bekanntmachung. Mag der Erfolg des Koloczaer Werkes Ihnen dazu Lust und Freude machen.

Dass ich auf das Leben des Klingsor von Ihrer Hand *sehr*¹⁾ begierig bin, leugne ich nicht. Da Sie mir schreiben, es hienge mit einer Lebensbeschreibung der H. Elisabeth zusammen, möchte ich beinahe glauben, dass irgend ein Verhältnis zwischen diesem ungarischen Werke u dem Leben der heil. Elisabet von Rothe statt fande, das in Menken Script. rer. Germ. steht. Ich wünsche sehr, dass diese Meinung falsch sein möge, da wir dann hoffen können, recht viel Neues zu erfahren. Möchte das Glück Sie bald zur Hebung dieses Schatzes führen u möchten Sie dann auch meiner freundlich eingedenk sein.

Erlauben Sie mir noch eine Anfrage: findet sich in Ungarn keine Nachricht über Attila, über die grossen Begebenheiten welche dem Schlusse der Nibelungen zum Grunde liegen? Leben dort keine alten Sagen u Lieder im Munde des Volkes? ich hoffe es; denn was man wünscht, hofft man zu gerne. Heinrich von Mügeln's Zeitbuch weist darauf hin, u es wäre doch gar zu herlich, wenn wir Deutsche hier ein verbindendes Glied zwischen dem herlichen Volke der Ungarn u uns fänden.²⁾

Da ich einmal im Anfragen bin, bitte ich, mir noch eine (!) gütigst zu erlauben. In Ofen soll ein altes Bad sein, dessen Bau mir höchst merkwürdig erscheint u dessen ich auch in meinen wöchentl. Nachrichten Bd. III. S. 250. 251. bei Gelegenheit der achteckigen Ge-

bäude, gedachte.¹⁾ Gibt es darüber keine Nachrichten, besonders über Alter u frühere Bestimmung?

Den Druck des Titur el einmal zu besorgen, ist mein grösster Wunsch; vielleicht glückt auch er bald in einer Zeit, in welcher so viel gelungen.²⁾ Darf ich um die Erlaubnis bitten, Herrn Kovachich freundlichst von mir zu grüssen? Es gereicht gewiss einem jeden Deutschen zur innigsten Freude, dass so treliche Männer des benachbarten ... lichen³⁾ Kernvolkes sich freundlichst unserem Alt-deutschen Schrift- u Kunstwesen zuwenden, u mir besonders rechne ich es zur hohen Freude u Ehre, dass ich dadurch das Glück gewann, mit Ihnen in einen Briefwechsel zu treten, um dessen gütige Fortsetzung ich bitte u zugleich versichere mit Hochachtungsvoller Ergebenheit zu sein

Ewohochgräflieher Gnaden

Breslau d. 11. Christm. 1817

ganz ergebener Diener
Büsching.

A 3. old. belső szélén Büsching ezen utóirata: «Meinen lieben Freund v. Fouqué besuchte ich wenige Tage nachher, nachdem er den v Ihnen ihm freundlichen⁴⁾ zugeeigneten ersten Bd. der Kaloczaer Sammlung erhalten hatte, den er mir mit vieler Freude vorzeigte».⁵⁾

MAILÁTH erre ismét irt Büschingnek, mire ettől a következő 1818 szept. 17-ikén kelt választ kapta.

¹⁾ Ueber die achteckige Gestalt der alten Kirchen, mit besonderer Berücksichtigung von Breslau. Woch. Nachrichten. III. k. 1817. 250. l. — Büsching ezen adatát, melyhez könyomatot is ad, D'AGINCOURTAL veszi, ez meg FISCHERNEK Geschichte der Baukunst című művéből.

²⁾ A Woch. Nachrichten III. és IV. kötetében (1817. 1819.) több folytatásos cikk jelent meg névtelenül (de bizonyosan Büschingtől) ezen címen: Titur und die Pfleger des heiligen Grales, oder Schionatulaner und Sigune. Ein Auszug des altdeutschen Gedichtes von Wolfram von Eschenbach.

³⁾ A szó első részét nem tudtam megfejteni.

⁴⁾ Igy!

⁵⁾ A levél 4-r., 2 lev., az első 3 oldalra (német betűkkel) írva, a negyediken a cím: «Sr Hochgräflichen Gnaden Herrn Johann Grafen von Mailáth Hochgeboren zu Pesth.» MAILÁTH (?) jegyzete: «Büsching, von jàna a híres Földleírónak Einer der Urheber des Wiederaufblühens der altdeutschen Literatur. Archivar zu Breslau».

¹⁾ Aláhúzva.

²⁾ E mondat oldalt kék címerzival van megjelölve.

13.¹⁾

Hochgeborener

Höchstverehrter Herr Graf.

Ew Hochgeboren mus ich freilich sehr nachlässig erscheinen, dass ich ein schon so lange gethanes Versprechen noch bis jetzt nicht zu erfüllen schien. Indessen ist der Schein nur gegen mich u Sie werden gütigst meine Entschuldigungen annehmen. Bereits in der Mitte des Jahres war eine Anzeige des ersten Bandes thres Werkes fertig. Da gerade die Heidelberger Handschrift in meinen Händen war, so glaubte ich, nichts besseres thun zu können, als diese mit dem Druck zu vergleichen u die wichtigsten Abweichungen in der Beurteilung bekannt zu machen. Die Anzeige ging nach Wien für die Jahrbücher;²⁾ dort wurde sie aber zu trocken, was sie auch natürlich ist, für die ersten Bände der Jahrbücher gefunden u sie sollte, bloss als eine Vergleichung der Heidelberger und Koloczaer Handschrift eine Stelle in dem Anzeigebuch finden. Damals kannte ich Zweck u Einrichtung des Anzeigebuches noch nicht, daher wünschte ich dies nicht u erbat mir die Anzeige zurück. Eine dagegen gewünschte kurze Beurteilung konnte ich damals, gehäuft Geschäfte wegen u da ich auch nicht gerne mit einer doppelten Beurteilung auftreten wollte, nicht anfertigen.

Die Anzeige reiste nun nach der Jenaeer Literaturzeitung. Der war sie zu lang u da sie durch mehrere Stücke gehen würde, erhielt ich sie zurück, mit der abgeschmackten Erklärung, die man nur einem Wochenblätter, der bloss auf Unterhaltung schreibt, zutrauen könnte; die Literaturzeitung müsse auf mehre Klassen der Leser rechnen u könne für eine nicht so viel Raum aufwenden. Nun wanderte sie zur Hallischen Literaturzeitung, wo es ihr auch nicht besser ging, indem ich aufgefordert wurde, die neun Blätter bis auf neun Seiten zusammen zu streichen. Da erhielt ich zugleich auch die Aufforderung an einer neuen Literaturzeitung mitzuarbeiten, Hermes genannt, die vom künftigen Jahre erscheinen u deren erstes Heft zu Michaelis ausgegeben werden³⁾ soll. Dahn schickte ich dann wieder mein armes Kind u dort blieb es, indem ich das Versprechen des Abdruckes im ersten Heft erhielt. Zu Michaelis wird also hoff-

fentlich, wenn nicht ein neuer Unstern wieder dazwischen getreten ist, oder noch tritt, diese Beurtheilung erscheinen.

Unterdessen ist vor einigen Woehen, wie ich gehört habe, (gesohn habe ich sie, wegen einer dreiwöchentlichen Abwesenheit von Breslau noch nicht), eine kurze Anzeige in den Ergänzungs Blättern der Jenaeer Lit. Zeit. erschienen u wahrscheinlich in gewünschter Kürze, indem ein halber Bogen dazu hinlänglich gewesen.

Mit Verlangen sehe ich dem 2 Bde der Kol. Handschrift entgegen. Da ich die Heidelberger Handschrift nun genau kenne, bin ich überzeugt, dass herliche Sachen noch darin stehen müssen. Die Anordnung beider ist doch verschieden, wie Sie auch aus Vergleichung der beiden Inhaltsverzeichnisse in meiner Anzeige erschen können. — Dass es mit Klinsor ein so unglückliches Ende genommen, thut mir gewaltig leid,⁴⁾ um so grösser meine Freude auf etwas Wichtiges war, aber ich hatte gleich eine geheime Furcht, die ich auch in meinem vorigen Briefe nicht verhehlte. Auf das Gedicht über Karl den Grossen bin ich begierig, noch mehr aber auch auf die Karlsburger: Lieder über eine unglückliche Liebe. Von Klinsor vermuthe ich auch hier nichts, aber es wäre ein überraschender Fund, wenn es ein vollständiges Stück von dem Frauendienste Ulrich's von Lichtenstein, diesem so überaus wichtigen Gedichte des Mittalters, wäre. Haben Sie die Gewogenheit, die Sie mir bisher schon so gütig bezeigten u geben Sie mir darüber eine freundliche Nachricht. Ist es der Frauendienst, so wurde mir die Stelle, welche die schlimme Lucke in Tieck's⁵⁾ Ausgabe ausfüllt, von der höchsten Wichtigkeit sein.

¹⁾ KLINGSORRA vonatkozólag valamivel pontosabban értesülünk SCHOTTKE 1816 okt. 18-i ki mű idézett leveleből (*Woch. Nachrichten*, II. k. 1916, 366. l.); „Der würdige Magnat (t. i. MAILATH) theilt mir auch nächstens einen Aufsatz über Klingsor's Leben und Wirken mit. Darüber spricht ein höchst seltenes, altes Ungarisches Werklein in der fast unzugänglichen Bibliothek eines seiner Landsleute liegend. Der Herr Graf Mailath wird aus ihm einen Deutschen Auszug fertigen, den ich Ihnen (t. i. BUSCHISNEK) auch verspreche.“ Hogy micsoda magyar könyvben remél, úgy látszik, hiába, KLINGSORRA névre új adatokat találni, nem tudom megmondani. V. o. HIENZ ÁRMIN, *Magyarországi Klingsor a monddban*. Budapest, 1909. 42—43. l.

²⁾ *Frauendienst*, oder: *Geschichte und Liebe des Ritters und Sängers Ulrich von Lichtenstein*, von ihm selbst beschrieben, Nach einer alten Handschrift bearbeitet und herausgegeben von LUDWIG TIECK. Stuttgart und Tübingen, 1812.

³⁾ „ausgegeben werden“ egy áthúzott „erscheinen“ fölött írva.

Ew Hochgeboren sendete ich gerne mit diesem Briefe eine kleine Abhandlung über das Bild des Gottes Tir (von Metall),¹⁾ welches hier in Oberschlesien gefunden u von mir gedeutet worden ist. Da ich aber fürchte, den Brief viel zu sehr zu vertheuern, so behalte ich sie noch hier u werde sie über Wien mit Gelegenheit Ihnen zu schicken versuchen. Vielleicht liefert Ihr Pester Museum dazu ein Gegenstück u das wäre herlichst.

Freundlichst bitte ich Herrn Kovachich²⁾ d. ält. von mir zu begrüssen, an dessen Herrn Sohn, so wie an Herrn v. Jankovich³⁾ ich so dreist bin ein Schreiben beizufügen. Es würde mir angenehm sein, wenn Sie sich einmal bei Herrn v. Jankovich die 6 Siegel Abgüsse zeigen liessen, die ich demselben geschickt, um mir Ihr Urteil zu schreiben, wie Ihnen diese Art u Weise gefällt. Ein paar darunter, bei denen die Urstücke noch ganz unverletzt waren, sind sehr sauber gerathen u zeigen, welche eine grosse Fertigkeit in unserer Eisengiesserei besteht.

Welch ein erfreuliches Gefühl ist es, wenn man sieht, wie jetzt an so vielen Orten besonders des Österreichischen Staats (Pesth, Brünn, Grätz, Prag), die⁴⁾ Liebe zur Vorzeit auf eine so eifrige Weise erwacht, u welch herliche Früchte wird diese Liebe zeitigen! Dies ist eine der freundlichsten Belohnungen, welche die Zeit gewähren kann, ja sie ist oft die Einzige, die man erwarten u deren man sich erfreuen kann.

Genähmigen Hochdieselben gütigst die Versicherung der grössten Hochachtung u. Ergebenheit, womit ich mich zu nennen die Ehre habe.

Ew Hochzeiten

Breslau d. 17 Herbstmond
1818. ganz ergebenster Diener
Büsching³⁾

BÜSCHING ismertetése MAILÁTH és KÖPFINGER kiadványáról
tényleg megjelent a *Hermes oder kritisches Jahrbuch der Litteratur*

⁴⁾ Ueber ein in Oberschlesien gefundenes metallenes Bild des Gottes Tyr. (Vorgelesen in der philomathischen Gesellschaft den 10-ten Brachmond 1818.) Woch. Nachrichten, IV, k. (1819.) 129—150.

²⁾ A név vörös cseruzával alakítózva

³⁾ Jankovich Miklós, régiségbúvár (1772—1846), v. d. SZINNYEI, Magyar Élete, V. k. (1897.) 289—290, 1. 1.

⁴) adas előtt áthúzva riaszt.

⁵⁾ A levél 4-r., 2 lev., minden oldalra (német betűkkel) írva; ezin nincs.

*ratur*¹⁾ ezimű folyóiratban, bár valamivel későbben, mint a hogy kilátásba volt helyezve. Legnagyobb részt azoknak az eltéréseknek felsorolását adja, melyek a kalocsai kódexból közölt 15 költemény és a heidelbergi kézirat megfelelő darabjai között mutatkoznak.²⁾ Különben nagy elismeréssel szól a két kiadó és különösen a kódex felfedezőjének, Kovachichnak érdeméről és buzdítja honfitársait, hogy a vállalkozást a könyv megvételével támogassák: „Es ist hier besonders zu wünschen, dass wir Deutsche dem Fremden unsere Erbärmlichkeit zu verbergen suchen und dass ein jeder, dem die Ehre des deutschen Vaterlandes nur einigermassen am Herzen liegt, durch Ankauf dieses Werkes unterstützt, nicht aber, dass dieses Unternehmen wieder so lauwarm aufgenommen wird, wie alles Vaterländische bis jetzt empfangen worden ist.” A másik ismertetés, melyet BÜSCHING levelében említi, GRIMM VILMOSTÓL való³⁾ és korántsem olyan elismerő, mint BÜSCHINGÉ. Olyan vállalkozásnak mondja, „das zwar wegen der guten Absicht und darauf verwandten Mühe Lob, hingegen auch den Tadel verdient, dass es sich nicht um die Vergleichung älterer und besserer oder aushelfender Abschriften bekummert, sondern den Text ganz roh, bloss mit hinzugefügter Interpunktioin aufgestellt hat.” Megengedi, hogy ez igen nehéz feladat lett volna és KÖFFINGER mint kezdő (ezt tartja a tulajdonképi kiadónak és úgy véli, hogy MAILÁTH csak a koltsegékeket fedezte) szövegkritikai kiserletezzel többet ártott, mint használt volna. „Tadelnswirth in jedem Sinne scheint ihm (t. i. a birálónak) aber die Aufnahme solcher Stücke, die bereits und zwar besser herausgegeben waren, wohin das Gedicht von der goldenen Schmiede S. 1—51

1° II. St. (ausgegeben im May 1819). Leipzig, 1819. 1—26. I., alá-
iris nélkül.

„Csak a több előtérésket adja, bár a betűről-betűre való összehasonlítást is fontosnak tartja. Es würde eine buchstäbliche Vergleichung nicht unwichtig seyn, aber sie würde die Grenzen dieses Blattes überschreiten, vielleicht können wir sie als Anhang zu dem vorliegenden Werke liefern.“

3) Szintén névvel nélkül jelent meg: *Leipziger Litteraturzeitung für das Jahr 1818. II. Halbjahr. No. 172, am 8. Juli 1818.* 1369—1375. I. — Újra kiadva: *Kleinere Schriften von Wilhelm Grimm.* Herausg. von G. Hirschius. II. k. 1882. 198—206. I.

und der arme Heinrich S. 421—464 gehören, diese Bogen hätten füglicher mit anderen Erzählungen gefüllt werden sollen.“ „Wir ermuntern schliesslich — így fejezi be GRIMM az ö birálatát — die Herausgeber dieser Sammlung, in ihrem Eifer nicht zu erkalten, sondern namentlich in den übrigen Bibliotheken, Klöstern und Archiven Ungarns, Siebenbürgens und Croatiens zu forschen, ob nicht in ihnen andere und vielleicht wichtigere Denkmäler der deutschen Sprache aus älteren Jahrhunderten noch verborgen liegen.“¹⁾

MAILÁTHOT, mint Büsching fenti levele mutatja, nemcsak a kalocsai kódex, hanem a többi hazai régi német kezirat is érdekelte, nevezetesen a gyulafehérvári konyvtárban őrzötték,

¹⁾ A kalocsai kódex további történetére és a heidelbergi kézirathoz való viszonyára nézve olv. FELSMANN JÓZSEF. *A kalocsai codex. Középkori német költemények gyűjteménye. (A Szent István-Társ. tud. és irod. oszt. fel. oly. ülésből, 11. sz.)* Budapest, 1895. 49—60. I. — FELSMANN elbűvölése uzonban nem ment tévedésekktől, így pl. v. der HAGENRE (Minnesinger. I. k. 1. rész, Leipzig, 1838. XVII. 1.) bivatkozva azt mondja (id. m. 57. 1.): «Létezik különben a kalocsai codexnek egy harmadik, valószínűleg csek részleges másolata is, melyet 1892-ben Büsching eszközöltetett Boroschiban, miódt a codex megtékinthés végett ott volt.» Csakholgy v. d. HAGEN id. helye így szól: «In der grossen Heidelberg Sammlung von Mariengedichten und Erzählungen, in der Kaloczaer alten Abschrift „Gesammt-abenteuer“ genannt, fand sich der Leich Wolthers und der Leich Reimars von Zueter...: beide Gedichte gewahrt die Abschrift der ganzen Sammlung, welche Büsching, als wir die Ursschrift in Breslau hatten (1822), durch den Archivghülfen JARKE veranstaltete, und welche gegenwärtig mit Büschings übrigen Altdutschen Handschriften, in der königlichen Bibliothek in Berlin ist.» Világos, hogy nem a kalocsai, hanem a heidelbergi kézirat volt Büschingnél. V. o. még LÖTKE. *Der Wiener Meerefahrt. Germania. Herausg. von Fr. v. d. HAGEN.* V. k. 1843. 123. I. De használta a kalocsai codexet pl. HREYDENRICH ED. (Über ein neugefundenes mhd. Handschriftenbruchstück der Freiburger Gymnasialbibliothek und über das Gedicht von der vrouwen turnei. *Archiv für Litteraturgeschichte. Herausg. von Fr. SCHNORR v. CAROLSFELD.* XIII. k. 1885. 145—175. I.), aki a kódex elküldéseért koszonetet mond: Seiner Eminenz Herrn Cardinal Erzbischof Dr. Haynald.» V. o. különben most: GUSTAV ROSENHAGEN, *Die Heidelberg Handschrift cod. Pal. germ. 341 (Deutsche Texte des Mittelalters. Bd. XVII.)* Berlin, 1909. Bevezetés. — Több kötet a kalocsai kódexból nem jelent meg: MAILÁTH még csak egy kötetnyi szemelvénnyel adott ki belőle még pedig új felnémet átdolgozásban: *Auserlesene altdutsche Gedichte.* Stuttgart und Tübingen, 1819.

melyekről természetesen szintén KOVÁCHICH útján szerzett tudomást. Már 1816 okt. 18-ikán irja SCHICHTKY Budáról már többször idezett leveleben:²⁾ «Alle diese Handschriften (t. i. a felsorolt gyulafehérvári kéziratok, v. ö. fön 63. I.) würden uns wohl nur dem Namen nach bekannt bleiben, wenn sich nicht der liebenswürdige, höchst gelehrte und gefällige Graf, mein theurer Wirth, Johann Mailath so innig angezogen fühlte von Altdeutscher Literatur. Er hat bereits die Anstalten gemacht die Handschriften, wenigstens die besseren, in seine Hände zu bekommen; schon hat ihm auch Sr. Kaiserl. Hoheit der Erzherzog Palatinus von Ungarn die Erfüllung dieses Wunsches verheissen. Da ich mit dem Grafen in beständigem Briefwechsel bleibe, so bin ich im Stande, Sie auf's schnellste von den Ergebnissen seines Forschens zu benachrichtigen.» MAILÁTHnak azonban, a nádor közbenjárása daczára, nem sikerült a gyulafehérvári kéziratokat Pestre kölcsön kapnia, mert — mint a következőkben látni fogjuk — csak másolatokat tudott szerezni, melyeket Gyulafehérvárt készítettek. A Büsching levelében említett két gyulafehérvári kézirat közül az egyik, mely a boldogtalan szerelmemről szól, nem LIECHTENSTEIN ULRICH *Frauendienst*-jával, hanem LABERI HADAMAR Jagd ezimű szerelmi allegoriájával (Minneallegorie) uzonos. Ez u. bár hezagos XIV. századbeli kódex a gyulafehérvári német kéziratok egyik legértékesebbje, mely szövegkritikai tekintetben még most simcs kellőképen kianknázva.³⁾ A másik kézirat (1405-ből⁴⁾) a *Karl der Grosse und die Schottischen Heiligen* ezim alatt ismert, de még ki nem adott, terjedelmes középfelrámet költeményt tartalmazza,

²⁾ Olv. Woch. Nachrichten. II. k. 1816. 366. I.

³⁾ Felhasználta ugyan STEJSKAL Károly, *Hadamars von Laber Jagd* (Wien, 1880), de a kézirat maga nem volt kezében: «Über C (= gyulafehérvári kézirat) — mondja más helyütt (*Zu Hadamar von Laber Zeitschr. f. d. Alt.* XXII. k. 1878. 285. I.) — erhielt ich vom herrn Superintendenten Dr. H.D.T. Deutsch in Hermannstadt einen ebenso genauen als klaren Bescheid. »Evvél szemben VARGÓ ELEMÉRNEK, ki a kéziratot STEJSKAL kiadásával osszevettette, az a nézete, hogy a kít ö (a kézirat) lemezolásával vagy az eltérések kijegyzésével megbízott, az ugyancsak rosszul végezte a dolgát. (V. o. Magy. Königszeme, 1900, évf. 148. I.)

⁴⁾ A kézirat leírását adja VARGÓ ELEMÉR u. o. 238. I.

mely Nagy Károly téritő hadjáratait, a regensburgi skót kolostorok alapítását stb. beszéli el. Ezt a kéziratot MAILÁTH ki is akarta adni¹⁾ és azért másolatot készítetett róla, melyről BÄCHTOLD JAKAB²⁾ a következőket írja: «Die Karlsburger Handschrift war durch den Grafen Mailáth, den unglücklichen Geschichtsschreiber Ungarns und den Herausgeber der Koloczaer Handschrift zum Drucke bestimmt. Derselbe unterblieb aus mir unbekannten Ursachen; das Manuscript Mailáths — es sollte bei Cotta erscheinen — kam in Lassbergs Besitz und befindet sich gegenwärtig mit der ganzen Lassberg'schen Bücherei in der Hofbibliothek in Donaueschingen. (Vgl. K. Barack, Die Handschriften der fürstl. Fürstenbergischen Hofbibliothek in Donaueschingen, 1856, unter Nr. 114. — Das vor mir liegende druckfertige, mit einer Einleitung versehene Manuscript (495 S. in 4°, in grünem Saffianband) trägt folgenden Titel: „Karl der Grosse und die Schotten, ein altdeutsches Heldengedicht nebst einem Bruchstück des Nibelungen-Liedes, herausgegeben von Johann Grafen Mailáth, Stuttgart und Tübingen bei J. G. Cotta.“ Auf dem Titelblatt befindet sich das Lassberg'sche Wappen. Der Herausgeber beabsichtigte das Werk dem damaligen Kronprinzen Maximilian von Bayern zu widmen. Die — wie mir scheint — ungenaue Abschrift des Gedichtes wurde an Ort und Stelle selbst (tehát Gyulafehérvárt) von einem Professor am bischöflichen Lyceum zu Karlsburg angefertigt. Mailáths Arbeit³⁾ mag aus dem dritten oder vierten Decennium unseres Jahrhunderts stammen.) Graf Mailáth, der einen diplomatisch getreuen Abdruck der Karlsburger Handschrift veranstalten wollte, hielt die ihm eben nur aus dem... Auszug der „Abendzeitung. Wegweiser im Gebiete der Kunst und Wissenschaften“ (Nr. 45 vom 6. Junius 1821) als Papierhandschrift bekannte Londoner Handschrift für die jüngere, eine Ansicht, die ich hier nicht ernst zu widerlegen brauche.»

Mindezkról az újdonságokról. — de ezeken kívül még

¹⁾ Oliv. MAILÁTH levelet: Kazinczy levelezése, kiadja Váczy. XVIII. k. (1908.) 87. l.

²⁾ Deutsche Handschriften aus dem britischen Museum. Schaffhausen, 1873. 47—48. l.

³⁾ Maga a másolat azonban valószínűleg 1820 körül készült.

egy nevezetes felfedezésről, t. i. a gyulafehérvári *Nibelung*-tőredékről, értesítette MAILÁTH VON DER HAGEN FRIGYES HENRIKET is, aki akkor a *Nibelung*-kérdésben, legalább a szakkörökön kívül állók szemében, legelső tekintély volt. V. DER HAGEN erre 1820 máj. 3-ikán a következő választ küldte Mailáthnak.

14.¹⁾

Breslau d. 3. März
1820

Ew. Hochgeboren

Verfehle ich nicht, obwohl ein wenig spät, auf dero gütige Mittheilung, die mir im Febr. durch Kopitar zugekommen, so gut ich vermag, zu antworten, und zu förderst für das schmeichelhafte Zutrauen recht sehr zu danken. Es scheint eine interessante Entdeckung, welche Sie in dem grossen Altdutsch. Gedicht von Karl d. Gr. u den Schotten gemacht haben, u in der That eine ganz neue, da mir wenigstens kein solches Gedicht irgend vorgekommen oder sonst bekannt ist. Es scheint zu Würzburg verfasst, wo seit Konrad. Hugo, auch Hans v. W. um 1314 den Wilhelm von Österreich reimte. Sollte darin nicht auch des Schottenklosters zu Regensburg gedacht sein, welches, um 1160 gebaut, eins der merkwürdigsten Denkmale ist, worüber ich in meinen Reisebriefen²⁾ mehr gesagt habe. Überhaupt möchte das Gedicht zugleich für die Geschichte der Baukunst wichtig sein, u verdient gewiss recht sehr einen genauen Abdruck. Nicht so unbekannt ist mir das zweite Gedicht, vielmehr Bruchstück aus des Hadamars³⁾ von Laber⁴⁾ (ein Baier) Minnegedicht unter der Allegorie der Jagd. Die mitgetheilte Endstanze, ist in der Erlanger Hds., wovon ich eine Abschrift vor mir habe, die 84ste vor dem Schlusse; es fehlt also hinten auch, Hadamar, gewiss vor⁴⁾ 1462, war ein Nachahmer des Titurēl, daher Hadamar, gewiss vor⁴⁾ 1462, war ein Nachahmer des Titurēl, daher bei ihm dieselbe Form, das Allegorisiren (vgl. das Brackenseil dort), u eine ganze Reihe ähnlicher Gedichte, dergleichen in Wien hds., wo auch 2 Codd. des Hadamar, der vielleicht älter ist u gewiss auch eine vollständige⁵⁾ Ausgabe verdiente. Ich verweise über die Litte-

¹⁾ Nemz. múz. hézíratár: Irodalmi Levelstár.

²⁾ V. ö. Briefe in die Heimat aus Deutschland, der Schweiz und Italien von D. Fr. H. von der Hagen. I. k. Breslau, 1818. 75—78. l.

³⁾ Aláhúzva.

⁴⁾ «gewiss vor» áthúzott «um» fölé írva.

⁵⁾ A sor fölé írva.

ratur auf meinen gedr. Grundriss, S. 434 etc. — Vor allen anzihend für mich ist aber die Nachricht, dass auf den Deckel ein Blatt der *Nibelungen*¹⁾ geklebt sei. Hierüber bitte ich recht inständig um baldige Auskunft, wie es²⁾ beschaffen u geschrieben.³⁾ u was es enthält, ja, wenn es nicht zu viel verlangt ist, um eine genaue Abschrift desselben, welche ich gerne mit allen Gegenständen erwiedern möchte. Gehört das Blatt nicht zu einer bekannten, so gibt es Urkunde von einer *dreizehnten*⁴⁾ Urkunde dieses wundervollen Liedes, dessen grosse Ausgabe, mit den Lesarten aller Hds., fast vollständig, eben bis auf Vorrede fertig ist. Gern möchte ich darin des neuen Fundes noch gedenken, ja, wenn Sie es vergönnten, ihm als Beilage, mittheilen. Wie sehr Sie mich damit erfreuen würden, ermessen Sie gewiss leicht aus ähnlichen Fällen. — Auf jeden Fall ist mir dieses alles ein höchstwillkommener Anlass, mit einem Manne in nähere Berührung zu treten, der mit mir auf gemeinsamem Wege wandelt, u den ich schon lange als einen so eifriegen Freund n Förderer der alten Denkmale, schätze, u ich hoffe, dass wir uns fernerhin öfter mittheilen werden, obgleich ich von hier nicht mit ähnlichen neuen Entdeckungen erscheinen könnte. Von ganzem Herzen empfiehle ich mich Ihrem gütigen Andenken. Dero ergebenster Diener

FHvdHagen.⁵⁾

Ez a *Nibelung-törédék* (pergamentre írva) a fejtemlített HADAMAR-féle *Jugd*-kézirat bekötési táblájának belső oldalára volt ragasztva⁵⁾ és (LACHMANN számozása szerint, a kitöl a törédék az F jelet kapta) az 1904. 1—1914. 2 strófákat tartal-

¹⁾ Aláhúzva.²⁾ „Pergament?“ a sor fölé írva.³⁾ „u geschrieben“ a sor fölé írva.⁴⁾ A levél 4-r. 1 levél, minden oldalra (német betűkkel) írva; ezután: „An den Herrn Grafen Mailath Hochgeboren in Osszán in Ungarn. p. Presburg U.“⁵⁾ BÄCHTOLD (v. ö. id. m. 47. l.) szerint — ex azonban félreérte — a Nagy Károlyról szóló költmény kéziratainak bekötési táblájára volt ragasztva. — VARJÚ ELEMÉR, aki utoljára 1898 ószén végzett a gyulafehérvári könyvtárban kutatásokat, nem találta meg a törédéket a könyvtárban (v. ö. id. ért. *Magy. Könycszemle* 1900. évf. 148—149. l.). Kérelmenre dr. SZENTIVÁNYI RÓBERT úr, a Battyanum jelölegi gondos és tudományos gondolkodású könyvtárosa, szives volt a dolognak újból utána járni. Eredményről, sajnos, nem értesíthetett, és így az értékes kézirat vagy elveszett, vagy lappang.

mazza. MAILÁTH elküldte a törédék másolatát HAGENNEK, a kinek *Nibelung*-kiadása azonban már akkor ki volt szedve, úgyhogy már csak egy pár szóban emlékezhetett meg róla (MAILÁTH első levele alapján) a bevezetésben;¹⁾ de azért még lenyomatta egy külön lapra és kiadásának néhány példányához mellékelte. Ez okból aztán 16 évvel későbben újból kiadta,²⁾ elmondván azt is, hogy hogyan jutott a másolathoz: «Ich erhielt es (t. i. das Karlsburger Bruchstück) durch die Güte des Grafen Mailath in Abschrift des Prof. Kovats, nachdem der Bibliothekar sie mit der Urschrift verglichen hatte.» Azóta — mint ismeretes — valaki lefejtette a pergamentlapot a bekötési tábláról, és akkor kitűnt, hogy másik oldala is tartalmaz szöveget, még pedig (LACHMANN számozása szerint) a 1893. 4.—1903. 4. strófákat. Bár most már — két facsimile-kiadásból³⁾ — kétszerannyi szöveget ismerünk, mint HAGEN első közléséből, újabban senki sem tette behatóbb vizsgálat tárgyává, hogy a gyulafehérvári F-kódex mikép viszonylik a többi kézirathoz.⁴⁾

A *Nibelung*-törédék felfedezése után le is lohadt az a meleg érdeklődés, melylyel a germanisták hazánk iránt viseltek. Csak a mindenre figyelő GRIMM-testvérek maradtak ezután is a magyar tudományos törekvésekkel érintkezésben.

¹⁾ Der *Nibelungen Lied* zum erstenmal in der ältesten Gestalt der St. Galler Urschrift mit Vergleichung aller übrigen Handschriften herausgegeben. — Dritte bereichtigte, mit Einleitung und Vorwort vermehrte Auflage. Breslau, 1893. XXV. l.²⁾ Germania. Neues Jahrbuch der Berlinischen Gesellschaft für Deutsche Sprache und Alterthumskunde, I. k. 1836. 337—338. l., v. ö. még 178. l.³⁾ Először kiadta és bizonyos tekintetben feldolgozta ALTER BÉLA, A gyulafehérvári F. *Nibelung* codex-törédék. Rózsahegy, 1898. Utána, önműködően (?), nagyobb kivitelben megjelent: Die Handschriften des Nibelungenliedes und der Klage. Sonder-Abdruck aus der zweiten Auflage von Könnecke's Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur vermehrt durch vollständige Wiedergabe der Bruchstücke E und F. Marburg, 1901.⁴⁾ ALTER ebbeli kísérlete ki nem elégítő; v. ö. PETZ GEDEON tüzetes bírálatát: Egg. Philol. Közlöny. XXIII. évf. (1899). 943—947. l. — BRAUNE VILMOS (Die handschriftlichen Verhältnisse des Nibelungenliedes. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache, XXV. k. 1900. 17. l.) csak a régi HAGEN-féle szöveget ismeri.

Jóleső érzéssel tekinthettek is hazánkra, hol a népköltésre és a mythologiára irányuló kutatásainknak olyan visszhangja tárult, mint sehol másutt. Egymásután jelentek meg nálunk a magyar népköltésből való gyűjtemények, melyek többé-kevésbé mind a GRIMM-testvérek hasonló irányú tevékenységének hatása alatt állnak:¹⁾ először német nyelven GAÁL GYÖRGY²⁾ magyar meséi, MAILÁTH JÁNOS gróf magyar mondái és meséi,³⁾ MEDNYÁNSZKY ALAJOS báró elbeszélései, mondái és legendái a magyar előidőkből;⁴⁾ aztán magyar nyelven ERDÉLYI JÁNOS magyar népköltési gyűjteménye,⁵⁾ melyet egy pár évre rá STIER GOTTLIEB részben németül is kiadtott.⁶⁾ HALTRICH JÓZSEF erdélyi szász népmeséi számára maguk a GRIMM-testvérek keresték és találtak kiadót és azután sem szüntek meg HALTRICHOT munkájában buzdítani.⁷⁾ Így természetes, hogy mind a szász,⁸⁾ mind a magyar meseirodalomról⁹⁾ ismételten nagy érdeklödéssel nyilatkoznak. A pozsonyi SCHRÖER KÁROLY GyULÁT is az ő példájuk ösztönözte a hazai nénetség nyelvénék, koltészetiének, szokásainak kutatásaira: «Er hat Schauen gelehrt — mondja egy helyt GRIMM JAKABRól¹⁰⁾ — und Quellen geöffnet, wie

¹⁾ V. ö. SEBESTYÉN GYULA, *A magyar néphölgyzet és gyűjtői*. BEÖTHY-féle *Képes magyar irodalomtörténet*. III. kiad. II. k. 1907. 253.

²⁾ Mährchen der Magyaren. Wien, 1822. Az előszóban panaszkodik hogy nem költött eljárni. Ezután Károlyi Jánosnak köszönhetően megírta.

³⁾ Magyarische Sagen und Märchen. Brüssel 1857.

⁴⁾ Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarn, 15. Aufl., 1-4, 1829.

³⁾ 3 kötet, Pest, 1846—48.

⁴⁾ Ungarische Sagen und Märchen. Aus der Erdélyischen Sammlung. Berlin, 1850.

⁷⁾ Oly, a GRIMM-testvérek leveleit: *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen gesammelt von JOSEF HALTRICH*. III. kiadás, Wien, 1882. függelék, VIII—X.].

⁸⁾ V. 6. Kinder- und Hausmärchen. III. k. (Reclam-féle kiadás) 375 és 436. 1

⁹⁾ V. o. u. o. 359—361. l. (GAÁL gyűjteményéről), 368. l. (MAILÁTH és ERDÉLYI gyűjteményéről), 413—414. l. (mindháromról). V. o. még GRIMM Vilmostól *Kleinere Schriften*, IV. k. 348. l.

¹⁰⁾ Beitrag zur deutschen Mythologie und Sittenkunde aus dem Volksleben der Deutschen in Ungarn. Presburg, 1855. 3. l. Olv. még GRIMM JAKABnak Berlinból 1858 febr. 3-ikáról SCHRÖERHEZ írt levelet (PFEIFFER-féle Germania. XII. évf. 1867. 126—127. l.), melyből kitűnik, hogy

Niemand gekonnt und Keiner gekannt und seine Wissenschaft regte sowohl befruchtend, wie alle seine Werke, die Gelehrten an, als sie auch Sprachwissenschaft und Geschichte vielfach erleuchtete.» A magyar mythologus Ipolyi Arnold tulválevőleg Grimm Jakabnak egyenesen utánzója: «Grimm — mondja mythologiájának előszavában¹⁾ — nemzete régiségei, irodalma, nyelv-, jogtudománya és végre mythologiájára mély vizsgálatai által a legbeeszesebb eredményeket eszközölve, e mellett nem csak hogy mellékesen a más népekére is, mindenket sem mellőzve, új világot terjesztett, de különösen, megalapítá a közös vizsgálatnak egyetlen bizonyosb és czélhoz vezető azon útját s menetét, melyen ma az összes tudományos vizsgálat eredményteljesen halad, s mellyel gyenge igyekezetem is azért telhetőleg lépést akart tartani, s ha e kísérlet valaha számolhatni mer arra, hogy sikérülend néki nemzete körében ez új tudományos eredményeket megalapítva, egykor még a szomszéd német kül-

SCHRÖER a németeknek magyarországi helyzetről panaszodott. GRIMM különben már 1813-ban érdeklödött a magyarországi németesség iránt, a mit egy 1813. szep. 18-ikán BENECKEHEZ írt levele bizonyít (*Briefe der Brüder Jacob und Wilhelm Grimm an Georg Friedr. Benecke Herausg. von W. Müller*, Göttingen, 1889, 71, 1.); ebben a WINDISCH-féle *Ungar. Magazin* IV. kötetét (1787) kéri, mely több a hazai németesség és erdélyi szászok nyelvéről foglalkozó dolgozatot tartalmaz. [SCHRÖER már 1854-ben is két levelet váltott GRIMM JAKABBAL, a kinck egy kéziratos drámájának (*Siegfrieds Tod.*) első felvonását küldte el, melyre azonban a válasz nem volt biztató. SCHRÖER azért mégis kiadta e drámából az egész első felvonást és a többiből szemelvényeket; olv. *Gedichte*, Wien, 1856, 89—142. L (SCHRÖER két levélénk és a kéziratos drámatörédeknek másolatát a berlini kir. könyvtárban őrzött GRIMM-szekrény gondozójának, STEIG REINHOLD tanár úr színességből birtom). Ránk nézve GRIMM fonti 1858-i levélénk következő részlete különösen érdekes: „Sie erbieten sich mir zu hilfreichem Dienst; wolau don Ungern ist Csikós (oder Tsikós) ein Pferdehirt, soll aber eigentlich eben Menschen bezeichnen, dem bei der geburt zufällig ein fohlen zwischen die Beine gerathen ist. Csikó ist fohe. Gibt es darüber nichts näheres bei Ungern, Deutschen, Slaven? Heissen auch andere Kinder als Hirten Csikós? Es kommt mir nicht auf die Hirtenfrage an, sondern auf das Wort Csikós oder was ihm ähnlich ist. — Ferner, wie drückt ein Ungar aus hochdeutsch? falls er sich mit dieser Vorstellung irgend abgegeben hat?“

¹⁾ *Burmese Mythologia*. Pest, 1854. XXXI, 1.

föld — az e nemű tudományos törekvések sajátlagi hazája — elébe is a nagy részlet egy kis adalékaul léphetni, úgy senkinék sem volna ez méltóbban kegyébe és tiszteletére ajánlható, mint azon férfiúnak, kinek nyomdokain haladni igyekezett.¹⁾ Még mielőtt Ipolyi mythologiája megjelent volna, értesült GRIMM MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, MEDNYÁNSZKY ALAJOS fia és Ipolyi tanítványa útján, aki 1852-ben a berlini egyetemet látogatta, a kiadásra váró munkáról, a mi nagy örömrére szolgált. «Grimm erfüllte die Nachricht mit besonderer Freude, dass seine mytholog. Forschungen in Ungarn einen Anklang und eben hier die erste Anwendung in der Fremde, wie er sich ausdrückte, gefunden haben. Er liess es auch Ipolyi nicht an Aufmunterung fehlen und sendete ihm als Geschenk aus seiner eigenen Büchersammlung zwei Schriften, die von Ipolyi im Wege des Buchhandels nicht aufgetrieben werden konnten: nämlich Heinrich Schreiber, Die Feen in Europa,²⁾ und Ludwig Frauer, Die Walkyrien der skandinavisch-germanischen Götter- und Heldensage mit Randbemerkungen und Notaten von Grimms eigener Hand.³⁾» Ipolyi mythologiájának megjelenése után sietett GRIMMnek egy tiszteletpéldányt küldeni,⁴⁾ melyre ez igen meleghangú levélben válaszolt. «Damals (midön egy pár évvel ezelőtt a fiatal MEDNYÁNSZKY GRIMM figyelmét Ipolyi kéziratban levő munkájára figyelmeztette) fühlten Sie sich krank — irja e levélben — jetzt sind Sie wieder zu meiner Freude hergestellt und haben nun die Welt durch eine trefflich gelungene Arbeit überrascht. Leider verstehe ich noch nicht ungrisch genug, um es leicht lesen zu können, es wird mich aber antreiben Sprach- und Sachstudien zu verbinden; sehr zu Hilfe kommt mir dabei, dass Ihre magyarische Mythologie, worauf ich stolz zu sein Ursache habe, ganz nach dem Plan meiner

¹⁾ Ez a könyv a nagylelkű MEDNYÁNSZKY DÉNES báró ajándékából (a bárónak GRIMMRE vonatkozó két bejegyzésével) a B. Fötrös József-kollégium könyvtárának birtokában van.

²⁾ Olv. Ipolyi jegyzetét GRIMM JAKABnak hozzá írt és a következőben említendő levélhez.

³⁾ V. ö. MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, Ipolyi Arnold magánleírásához íjabb adalék. Századok. 1894. évf. 466. 1.

deutschen eingerichtet ist.¹⁾ Ez a levél aztán vigasztalásul szolgált Ipolyinak azon támádások közeppette, melyekkel mythologiáját idebaza illették.²⁾ Hogy GRIMM tényleg tanulmányozta Ipolyi munkáját, mutatja az, hogy hivatkozik is ró, így *Über die Namen des Donners* című dolgozatában, melyben a magyar «mennydörgés»-t teszi szóvá.³⁾

A szálak tehát, a melyek GRIMM JAKABOT hazánkhoz és a magyar tudományhoz fűzték, sokfélék és serkentők voltak, és még most is kevés olyan külföldi tudós van, a kinek emléke és hatása olyan eleven volna közünk, mint épen az övé. Külföldit, de valóban nem idegent tüntetett ki a Magyar Tud. Akadémia, mikor öt a szabadságharc után való első nagygylésén 1858. decz. 15-ikén külső tagjává választotta. TOLDY FERENCZ hivatalos értesítésére GRIMM JAKAB a következő, Berlinben 1859. márcz. 24-ikén kelt leveleben válaszolt:

15.⁴⁾

Francisco Toldy

Academie scientiarum Hungaricæ ab epistolis S. D. Jacobus Grimm.

Calendis denique Martii literæ nîhi redditæ sunt honorificeissime scriptæ, quæ erant a vobis XIII Cal. Febr. data. cognitionem studiorum, quæ ubivis omnino intercedit, maxime in linguis atque historiis apparere constat, nec quæ vos defegitis a nobis remota sunt.

¹⁾ A Berlinból 1854. decz. 31-ikén kelt levél közölve: PFEIFFER-féle *Germania*, XII. évf. 1867. 128. 1. Még négy év mulva is — a SCHRÖERHEZ intézett 1858-iki idézett levélben — biztosító üdvözletét küldi Ipolyinak: «Ihr Freund Ipolyi, an den ich meinen Gruss zu bestellen bitte, sollte auch darauf denken einfache Niederschreibung ungr. Sitte und Sage zu veranstalten oder von andern besorgen zu lassen.»

²⁾ Oliv. Ipolyinak 1855. jan. 11-ikén Révész Imréhez intézett levél: Révész Kálmán, Ipolyi Magyar Mythologiájáról. Irodalomtört. Közlemények. II. k. 1892. 475. 1.

³⁾ V. ö. *Kleinere Schriften*, II. k. 416. 1. 2. jegyz. — Különben már Ipolyi könyvének megjelenése előtt sem ritka a magyar mythosra való hivatkozás, így pl. a tejút (*Deutsche Mythologie*, IV. kiad. I. k. 296. 1. jegyz.), a *Hennit* = hajnal (u. o. II. k. 625. 1.) magyarázatánál, vagy a hullágetéstől szóló tanulmányában (*Kleinere Schriften*, II. k. 295—296. 1.).

⁴⁾ E levél a Magy. Tud. Akadémia 1859. évi iratai között 162. szám alatt. Másolatát VISZOTA Gyula dr. barátom szíveségének köszönöm.

magnopere itaque hetero me in gregem vestrum receptum esse, licet enim exigua et tenuis opera sit, quam hiseo literis nayo, et comparationem nullam habeat cum lumine, quod vos effunditis, potest tamen fieri, ut aliquando labore et inventis meis suffragemini, et non potest fieri, quin commercio vestro egregie juver. Te vero rogo ut Academiam vestram, cuius es ornamentum, certiore facias grati animi mei mihiique faveas. Berolini IX Cal. apriles.¹⁾

Az emlékbeszédet az 1863. szept. 20-án elhúnyt GRIMM felett RIEDL SZENDE tartotta meg,²⁾ aki a nagy tudóst méltató szavait így fejezi be: «S evvel bűcsút veszek Grimm Jakabtól, azon megnyugtató öntudattal, hogy magyar hazám önmagát is tisztele meg akkor, miön Grimm Jakabot az Akadémia kül-földi tagjává megválasztotta. S ezért szabad reménylenem, hogy ezen férfiú neve ma nem utoljára hangzott el ezen szent falak között, hanem olykor-olykor tisztelettel fog megemlítetni még sokáig». Köszönötet mondok a tek. Akadémiának, hogy ma én is megemlékezhettem róla és vele együtt azokról, a kiket az öveivel hasonló törekvések a magyar kultúrával érintkezésbe hoztak.

¹⁾ A borítékon ezzim: «Herrn Toldy (Franz) Secretar der Magyar Akademie Pesth»; a posta pecsétje: «Berlin Stadtpost E. H. P. IX 24 3 4-5 Nm. Tolny jegyzete a levélen: »vett. marz. 26 1859.»

²⁾ Emlékbeszél Grimm Jakab különi tag felett. 1873.

TARTALOM.

	Lap
Beszétek	3—4
I. Schlegel Frigyes és Humboldt Vilmos	4—42
1. Schlegel 1. levele (Schediushoz; keltezetlen) — — — — —	8
2. * 2. * (Schediushoz; keltezetlen) — — — — —	9
3. * 3. * (Schediushoz; keltezetlen) — — — — —	9—10
4. * 4. * (Horvát Istvánhoz; keltezetlen) — — — — —	11
5. * 5. * (Schediushoz; keltezetlen) — — — — —	30
6. * 6. * (Schediushoz; Bécs, 1813 jan. 27.) — — — — —	31—32
7. * 7. * (Horváthoz; Bécs, 1811 okt. 30.) — — — — —	33—34
8. * 8. * (Horváthoz; Bécs, 1812 márc. 20.) — — — — —	42—100
II. A Grimm-testrések, Büsching &c. d. Hagen	55
1. Büsching 1. levele (Kovachichhoz; Boroszló, 1813 júl. 9.) — — — — —	57—59
2. * 2. * (Kovachichhoz; Boroszló, 1814 jan. 8.) — — — — —	61—62
3. * 3. * (Kovachichhoz; Boroszló, 1814 jún. 12.) — — — — —	64—65
4. Grimm Vilmos levele (Kovachichhoz; Kassel, 1814 febr. 16.) — — — — —	66—67
5. Grimm Jakab 1. levele (Kovachichhoz; Kassel, 1814 júl. 7.) — — — — —	68
6. Grimm Jakab 2. levele (Széchényi Ferencz grófhoz; Bécs, 1814 nov. 2.) — — — — —	71—72
7. Grimm Jakab 3. levele (Kovachichhoz; keltezetlen) — — — — —	72—73
8. Grimm Jakab 4. levele (Kovachichhoz; Bécs, 1815 jan. 10.) — — — — —	74—76
9. Ifj. Kovachich levele (Grimm Jakabhoz; Buda, 1816 márc. 28.) — — — — —	76—77
10. Grimm Jakab 5. levele (Kovachichhoz; Kassel, 1815 szept. 1.) — — — — —	79—80
11. Büsching 4. levele (ifj. Kovachichhoz; Boroszló, 1818 szept. 18.) — — — — —	83—85
12. Büsching 5. levele (gróf Mailáth Jánoshoz; Boroszló, 1818 decez. 11.) — — — — —	86—88
13. Büsching 8. levele (gróf Mailáth Jánoshoz; Boroszló, 1818 szept. 17.) — — — — —	93—94
14. V. d. Hagen levele (gróf Mailáth Jánoshoz; Boroszló, 1820. márc. 3.) — — — — —	99—100
15. Grimm Jakab 6. levele (Toldy Ferenczhez; Berlin, 1859. márc. 24.) — — — — —	—